

CELAL BAYAR Anlatıyor

BİLİNMEYEN ATATÜRK

İSMET BOZDAĞ

TRUMA®

**Özel Baskı
9,90 TL**

CELAL BAYAR Anlatıyor
BİLİNMEYEN
ATATÜRK

İSMET BOZDAĞ

Özel Baskı
9,90 TL

TRUVA®

TRUVA®

İsmet Bozdağ

1. Baskı Ocak 2005

5. Baskı Nisan 2009

BİLİNMEYEN

ATATÜRK

CELAL BAYAR

ANLATIYOR

İSMET BOZDAĞ

Araştırmacı-Yazar. Daha çok yakın tarihle

ilgili araştırmalarıyla tanınmıştır.

1916 yılında Bursa'da doğdu, ilk ve orta öğrenimini burada tamamladıktan sonra İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Gazetecilik Enstitüsünü bitirdi.

Vatan, Tasvir, Son Posta, Hürriyet, Günaydın, Milliyet, Güneş ve Tercüman gazetelerinde yazılar yazdı. Yakın tarihle ilgili elliye yakın eseri bulunmaktadır.

Truva'da Yayımlanan Eserleri:

Harem Penceresinden İkinci Abdülhamit

Kürt İsyanları

Darağacında Bir Başbakan, Menderes Menderes

Bilinmeyen Atatürk, Celal Bayar Anlatıyor

Soykırım mı Hodri Meydan

Tarih Yarındır

Atatürk'ün Türkiyesi

Atatürk'ün Sofrası

Soykırım Yalanı

İÇİNDEKİLER

ATATÜRK/9

Celal Bayar Atatürk ile Nasıl Tanıştığını Anlatıyor / 9

"Anzavur'u Def Ediniz!" / 10

Atatürk'le İlk Karşılaşma / 12

Köylü Milletin Efendisidir / 20

Atatürk İstanbul Meclisi Başkanı Olmak İstiyor / 23

"Ben inayetten nefret ederim" / 25

Devlet Kurucusu Atatürk / 27

Çürüksulu Mahmut Paşa'nın Öğütleri / 29

Top Sesleri Arasında Köy Ekonomisi / 55

Köylü Milletin Efendisidir / 57

Bir Bayrağın Altında Ölmek / 58

ATATÜRK'ÜN SON BAŞBAKANI CELAL BAYAR / 91

"Başvekilsiniz Celal Bey!" / 91

"Düşündüğüm Gibi İse Durum Vahimdir" / 93

Tam İstirahat, İçki ve Sigara Yok / 95

Nöbet Başvekilde / 96

Atatürk'ün Okuyamadığı Son Nutuk / 97

"Ankara'ya Gideceğim" / 99

"Ne Yapacaksan Çabuk Yap, Ben Hastayım" / 105

"Bu İşin Komutanı Benim, Bana Yardım Edeceksiniz!" / 106

"Hatay'ı Alacağız!" / 108

"Doktorlar Doğruyu Söylemiyorlar" / 109

Derin Komadaki Atatürk'ün

Baş Ucunda Yapılan Son Kabine Toplantısı / 118

Anayasaya Göre / 118

Atatürk'ün Baş Ucunda Kabine Toplantısı / 119

Mareşal Fevzi Çakmak "Emrinizdeyim!" diyor / 120

Şükrü Kaya: "Karanmzdan Dolayı

Elinizi Öpeceğim" diyor / 121

"Saat Kaç?" / 123

CELAL BAYAR

CUMHURBAŞKANI / 1 2 4

"Kale Atatürk" Yok! / 128

BAYAR'IN İLK YILLARI / 139

Bayar Anlatıyor / 155

Şaştığım Şeyler - I / 179

Şaştığım Şeyler - II / 183

Ölümle Göz Göze / 187

Laf Arası Gülümsemeler / 224

POLEMİK / 227

On Ay Sonra Gelen Cevap / 229

Gerekçe Bekleyen Bir Hüküm / 232

Bayar Böyle Dedi / 238

Bayar'a Göre / 241

ATATÜRK

26.8.1979

Çiftehavuzlar

Celal Bayar Atatürk ile

Nasıl Tanıştığını Anlatıyor

Yüreğime eğiliyorum, acı taze; dün olmuş

gibi. Yılları sayıyorum, uzun bir zaman

parçası; kırk bir yıl geçmiş. O gün doğanlar bugün milletvekili, mühendis, doktor, atom bilgini...

Gençler görmediler onu... Sesini duymadılar.

O ulu insana, büyük Devlet Adamı'na, eşsiz komutana değmediler...

Ama hepsinin yüreğinde bir güneş var: ATA

TÜRK GÜNEŞİ. Fikir olarak yaşıyorlar, ideal olarak

yaşıyorlar, vatan ve millet sevgisi olarak yaşıyorlar

Atatürk'ü... Her 10 Kasım'da bizim gibi onların da

yürekleri kanıyor!

Yaşarken, büyük olmuş, büyük işler başarmış

pek çok insan vardır. Fakat öldükten sonra, Atatürk

10 • İ S M E T B O Z D A Ğ

gibi her gün biraz daha büyüyen, güçlenen, yasala

şan adam seyrektiler.

Siz bana: "Atatürk'ün özelliklerini belirleyen

bir kaç hatıranızı anlatır mısınız?" diyorsunuz. Bir kaç hatıra ile Atatürk'ü anlatmak mümkün mü? Bu,

koca bir denizi bir bardağa doldurmak gibi bir iş!

Ben, olsa olsa, size bu okyanustan bir kaç damla sunacağım.

Size önce, onu nasıl tanıdığımı anlatayım.

"Anzavur'u Def Ediniz"

Mustafa Kemal adının memleket ufkunda bir

ümit yıldızı gibi parlaması, Birinci Dünya Savaşı'n

da İngilizlerin Çanakkale'yi zorladığı günlere rastlar.

Son Osmanlı Ülkesi, Anafartalar'ın bu genç

kahramanında bir süredir ters dönen bahtının gü-

lümsediğini hissetti.

Hani, birdenbire seviliveren, yayılıveren, yürekleri dolduruveren şarkılar vardır; Anafartalar kahramanı Mustafa Kemal de -yediden yetmişe-bütün ülkenin insanları tarafından dilden düşürül-

mez oldu. Ben de Mustafa Kemal Paşa'ya büyük bir

asker olarak, o yıllarda inandım ve hayran oldum.

Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıktık. İstanbul Osmanlı Mebusan Meclisi, İtilaf Devletleri tarafından kapatılıp dağıtıldı. Ankara'da birinci Büyük **11 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K**

Millet Meclisi kuruluyordu. Çalışmalarımı sürdürmek için oraya giderken, Bursa'daki ailemi ziyaret etmek istedim. Deniz yolundan Bursa'ya gitmek

tehlikelerle dolu idi. Çünkü Saray ve işgal kuvvetleri tarafından tutuklanmak için aranıyordum. İzmit üzerinden de geçemezdim; İngilizlerin işgali altında

idi. Çok zahmetli bir yolculuktan sonra, Bilecik

üzerinden Bursa'ya geldim.

Çekirge'deki evimize ineli on dakika olmamıştı ki, kapı çalındı. Gidip açtım. Kapı aralığından bir el uzandı ve avucuma bir kağıt bırakıp kayboldu!.

Gelen adamın yüzünü bile göremedim.

Bu bir Ankara telgrafı idi. "Servis" derlerdi

adına postahaneler!

Açtım, imzasına baktım:

"Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal."

Donakaldım.

Mustafa Kemal Paşa, beni Bursa'daki evimde

nasıl bulmuştu! Beni, işgal kuvvetleri tutuklamak,

Malta'ya sürmek için arıyorlar, bulamıyorlardı.

Saray, bütün zabıta kuvvetleriyle peşimde idi,

ele geçiremiyordu.

Ankara'da oturan Mustafa Kemal Paşa, hem

de telgrafla, beni Çekirge'deki evimde buluyor ve

bana ilk emirlerini veriyordu!

Saat gibi işleyen bir "Haberleşme servisi" kurulmadıkça, devlet kuvvetleri tarafından ele geçirile-

• İ S M E T B O Z D A Ğ

meyen bir insanı telgrafla bulmak mümkün değildir.

Bu sefer hayretime hayranlığım da eklendi.

Telgrafi okuduğum zaman, MUSTAFA KE-

MAL'in, ne demek olduğunu anladım!

Bana diyordu ki: "Karacabey, Kirmastı (M.

Kemal Paşa) istikametinden Bursa üzerine yürümekte olan Anzavur'un, mahalli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti ile iş birliği yaparak savletini def ediniz."

Mustafa Kemal Paşa bu idi!

Ankara'da, bir avuç insanın ortasında oturuyor; askersiz, parasız, topsuz, tüfeksiz savaş yapıyordu: "Anzavur'u defediniz!"

Bu, Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal

Paşa ile ilk temasımdır.

Atatürk'le İlk Karşılaşma

İlk yüz yüze gelişimiz, Ankara'da, Büyük

Millet Meclisi'nin Başkanlık odasında oldu. Mecli-

s'e Milletvekili olarak katılmak için Bursa'dan gelmiştim. Kendimi tanıtmak ve çalışmalara başlamak için ziyaretine gitmiştim. Odasına girdim. Kalabalıktı. Mustafa Kemal Paşa, büyücek bir masanın arkasında vakur ve sakindi. Odanın kenarlarına sıralanmış iskemlelerde milletvekilleri oturuyorlardı.

Odanın ortasında sivil bir genç, emrindeki birliğin

nasıl bir savaş düzeni içinde bulunduğunu anlatıyordu.

13 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

Pek de uygun olmayan bir sırada içeri girdi

ğimi farkettilim. Fakat duraksamadan Mustafa Kemal

Paşa'ya doğru yürüdüm ve tanıttım kendimi.

"Hoş geldiniz" dedi, eliyle yer gösterdi. Yanına oturdum. O, ayakta, açıklamalar yapan genci dikkatle dinliyordu. Ben, ilk defa gördüğüm bu

genç kumandanı, bu genç Devlet Adamı'nı seyrediyordum. Sakin yüzünden insanlara güç ve güven duygusu yayılıyordu.

Ara sıra odadaki milletvekillerine bakıyor,

sonra yine ayakta açıklamalar yapan genci dinlemeye devam ediyordu. Bu genç, sivil giyinmişti ama, besbelli bir komutandı. Bir yerde Mustafa Kemal,

gencin sözünü kesti: "Kâfi, buyurunuz."

Genç odadan çıktıktan sonra bize döndü.

Hepimizin dinlediklerini bir kaç cümle ile değerlendirdi. Sonra:

"Bu gördüğünüz efendi, dedi, seksen yüz kişilik bir gönüllü birliğinin komutanı... Söylediğine göre, bir tepeyi tutan irtica kuvvetleriyle karşılaşmış, kuvvetini sağ ve sol cenaha ayırmış. Bir kısmı ile

kendisi merkezde bulunmuş ve hücumu kalkmış.

Ordu muharebesini andıran bir taktik... Hücumun neticesi ne olmuş?. Bunu söylemiyor.. Ben öyle zannediyorum ki, bu genç adam, o söylediği

kuvvetlerle karşı karşıya bile gelmemiştir!"

İşte bir Kumandan ki, yüzbinleri yönetmiştir... İşte bir General ki, dünyanın en güçlü ordula-14 • İ S
M E T B O Z D A Ğ

rına karşı zaferler kazanmıştır. İşte bir Devlet Adamı ki, Türkiye'de hesaba alınması gereken ne kadar insan varsa, nerede ve ne yaptıklarını bilmekte, beni Bursa'daki evimde telgraf ile bulmaktadır.

Bu insan, bir gönüllü birliğinin verip vermediği şüpheli bir savaşın teferruatı için, Milletvekilleri ile dolu bir odada, bütün öteki işlerini bir kenara iterek meşgul oluyor, onu realist bir görüşle değerlendiriyor, hükme bağlayıp tasnif ediyor. Hiçbir şeye "Küçük iş" diye sırtını çevirmeyen bu adam, besbelli ki, Devlet Adamı olarak yaratılmıştı.

-

M

21.5.1972

Celal Bayar'dan dinlenmiştir.

İsmet BOZDAĞ, Mükerrerem SAROL

ve Haluk ŞAMAN ile birlikte

illî Mücadele günlerinde kurulan "Yeşil

Ordu" ile "Türk Komünist Partisi"ni birbirine karıştırmak yanlıştır. Ben, Yeşil Ordu'ya da, Komünist Partisi'ne de girmedim. Her

ikisi de "Anti emperyalist" idi.

Yeşil Ordu, bir çeşit antiemperyalist silahlı ve

silahsız güçlerden meydana geliyordu.

1920'lerde vatanın kurtuluşunu istemekle,

Yeşil Ordu'yu desteklemek arasında bir fark yoktu.

Fakir ve yanmış yıkılmış Anadolu'da "bölüşülecek

bir şey" olmadığı için, komünizmin doktrin yanı işleliyordu. Köydeki ağa ile çobanın arasındaki fark, donunda ve pantolonundaki yamaların sayısından

ibaretti.

Ağa, belki ekmekle zeytinin yanına pekmez

de koyabiliyor, çoban zeytinle yetiniyordu.

16 • İ S M E T B O Z D A Ğ

İşe yarar at, araba ne varsa, zaten ya milisler

tarafından, ya hükümet tarafından toplanmıştı. "Parası var" bilinenler, milisleri ve orduyu beslemek zorunda bırakılıyordu.

Ben Yeşil Ordu'dan yana olanlarla beraber

değildim ama, düşüncelerini paylaşıyordum.

Tutumum vatanseverlikten yanaydı.

Yeşil Ordu'nun sözcülüğünü, Eskişehir'de

Arif Oruç'un çıkardığı bir gazete yapıyordu. Eskişehir'de Ordu adına Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, milis kuvvetler adına da Çerkez Etem vardı. Fakat, Çerkez Etem, ne Yeşil Ordu'ya akıl erdirmiş, ne fikir sahibi olmuşum.

Bir ara Atatürk, Bakanlar Kurulu'nda, "Eski

şehir'de çıkmakta olan Arif Oruç'un gazetesini Ankara'ya getirmesini" ileri sürdü. Gerekçe de mücadele merkezinin Ankara oluşu ve propagandanın buradan yapılması idi.

Bize uygun geldi.

Hatırladığıma göre, Arif Oruç, istihbarat için

Eskişehir'in Ankara'dan daha elverişli olduğunu ileri sürerek Ankara'ya gelmeye taraftar olmadığıdır.

Mustafa Kemal Paşa, bu noktada ısrar etmiş, hem Ali

Fuat Paşaya, hem Çerkez Etem'e telgraf çekerek gazetenin gönderilmesini istemişti; nitekim Arif Oruç bir süre sonra Ankara'ya gazetesıyla birlikte geldi.

"Yeni Gün" hikâyesi, benim bildiğim boyutları ile budur.

17 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

Bu sırada Behiç Bey, Nâzım Bey (Maslup),

Baytar Rasim Ankara'da bir komünist partisi kurmak teşebbüsüne geçtiler.

Bu arada Behiç Bey bana da geldi. Ben "Bakanlar Kurulu'nda olduğum için bu çeşit teşebbüslerin içinde olmanın yararlı olmayacağını, bazı sakıncaları da bulunduğunu söyleyerek özür diledim.

Bir gün Bakanlar Kurulu'nda Mustafa Kemal

Paşa bu partiden söz ederek, bunun önemli bir te

şebbüs olduğunu, bu nedenle yakın arkadaşlarının

bu partiyi kontrol edebilecek noktalara gelmesinin

yararlı olacağını söyledikten sonra:

- Mesela Celal Bey gibi bir arkadaşımızın bu

teşebbüste bulunması gerekir. Kendileri ne düşünür bilmiyorum ama, başka arkadaşların da partiyi yalnız bırakmamalarını tavsiye ederim, dedi.

Ben cevap vermedim. Girmeyi sakıncalı bulduğum için veya benim görüşlerime aykırı olduğu için değil, işimin ağırlığı yüzünde, buna zaman ayı-

ramayacağımı düşündüğüm için, bu teklifi geciktirdim. Mustafa Kemal Paşa da bana doğrudan doğruya böyle bir teklifte bulunmamıştı. Sadece "Celal Bey gibi arkadaşların" demekle yetindi. Fakat bu

partiyi teşkil edenlerin hemen hepsi, eski ve yeni arkadaşlarım olduğu için, Ulus'taki "Uyuz Hayvan Hastahanesi" bir avludan ibaretti ve kenarlarında

han odaları vardı. Komünist Partisi de bu odalardan

18 • İ S M E T B O Z D A Ğ

birinde çalışıyordu, parti merkezine zaman zaman

uğruyordum. Bir akşam geç vakit işten çıkıp buraya

uğradığım zaman, kapının mühürlenmiş olduğunu,

Nâzım Bey'in kapının önünde sinirli sinirli gezindi

ğini ördüm. Nazım Bey'e:

- Nedir? dedim.

- Ne olacak, partimizi kapattılar! Böyle şey

olur mu? Mustafa Kemal Paşa'nın böyle bir şey yapmaya ne hakkı var?

- Mustafa Kemal Paşa yapmışsa, bir sebebi

vardır, dedim.

- Sebebi, dedi, biz ihtilal hazırlıyormuşuz,

hükümeti alaşağı edecekmişiz!

- Yeterli sebep değil mi?..

- Ya bizim istediğimiz gibi hükümet kurulur,

ya da onu elbette alaşağı ederiz! Parti ne demek?..

Arkadaşlar zılgıtı yiyince, partiyi feshetmişler. Benim haberim bile olmadı.

- Haberin olsaydı ne yapardın?

- Kapatmazdım! Gelsinler, kendileri kapatsınlar!

Hiçbir şey söylemeden geri döndüm. Ertesi

gün Bakanlar Kurulu toplandı. Mustafa Kemal Paşa,

Ankara'daki Sovyet temsilcisinden bir ihbar aldığımı

ve Türk Komünist Partisinin hükümeti devirmek

için Sovyetlerden yardım istediğim söylediğini haber verdi. Paşa, bunun üzerine Genel Sekreter

Behiç **19 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K**

Bey'i çağırarak partisini kapatmasını tavsiye etmiş,

onlar da acele bir toplantı ile kapatma kararı almışlar. Mustafa Kemal Paşa: "Onlar kapatmasaydı, ben kapatacaktım" dedi.

"Ne Yeşil Ordu, ne Komünist Partisi!

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden başka

kuvvet kaynağı olmamalıdır."

S

16.5.1980

Haluk ŞAMAN ile

Köylü Milletın Efendisidir

ize Atatürk'ün "Köylü Milletın Efendisidir"

sözünü Büyük Millet Meclisi'ndeki nutkuna

ne suretle aldığını hikâye edeyim.

Çünkü bu söz üzerinde yerli yersiz çok durulmuş, övülmüş, tenkit edilmiş, çeşitli yorumlara uğratılmıştır. Aslında, Büyük Atatürk'ün en büyük

emellerinden biri bu sözde yatar. Hemen hemen yarı yüzyılın arkasında kalan bu olayı anlatarak hem

ruhunu taziz, hem hatırasını tazelemiş oluruz.

Milli Mücadele günleriydi. O yılların Ankara-

sını anlatmak kolay değildir. Elektriksiz, yolsuz,

medeni vasıtalardan yoksun bir şehir!. Caddelerinde deve katarları dolaşır, kahvelerinde gazlambası, pek pek, lüks lambası yakılırdı.

Şimdi her biri muazzım blok hâlinde yükselen "Bakanlıklar", birer orta hâili odadan ibaretti. İş-

21 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

te böyle bir odada ben de "Umuru İktisadiye Vekaleti" Vekili olarak çalışıyordum.

Çalışma sabahla başlar, aralıksız geceyarısında,

hatta daha sonralarına kadar sürerdi. İşten, imkânsızlıklardan, yorulurduk, bezerdik. O zaman bizim için tek hayat penceresi Çankaya idi. Kendimizi

Atatürk'ün yanında bulurduk.

Kötü haberlerin birbirleriyle yarıştığı günlerdi bu günler. Her gün yeni bir söylenti çıkar, her gün yeni bir haber kulaktan kulağa, ağızdan ağıza

gezerdi.

"Yunan ordusu taarruz edecekmiş".

"Asiler filan yerde isyan çıkarmışlar."

"Saray taraftarı çeteler Ankara yakınlarına kadar sokulmuş."

Bunlarla başa çıkacak gereken güçte olmadı

ğımızı bilirdik. Her şeyin başı, paraya ihtiyacımız

vardı ve hazine tamtakırdı. Ama bir tek dayanağımız var: Mustafa Kemal Paşa...

"O çaresini bulur, o işin içinden çıkar" diyorduk. Böyle olunca da gücümüzü yenilemek, nefesimizi tazelemek için Atatürk'ün yanına koşuyorduk.

Millî Mücadele günlerinde Atatürk'ün ne zaman uyduğunu, ne zaman uyandığını hâlâ bilemem. Çünkü, ne zaman arasak, onu ayakta bulurduk. Geceyarısından iki üç saat sonra, sabaha karşı Çankaya'nın çalışma odasında ışık sönmezdi. Biz de

ışığa koşan yorgun pervaneler gibi oraya koşardık.

Atatürk, günlük olayları, ihtiyaçları, tehlikeleri, hiçbir şey saklamadan, değerini küçültmeden konuşur, durumu tahlil eder, dayandığımız millet

kuvvetinin nelere muktedir olduğunu örnekler vererek ruhlarımızı tazelerdi. Birden, bezginliklerimizi, kuşularımızı silkinir, yeni bir iman ve yaratıcı güçle Çankaya'dan şehre inerken, güneşin doğuşunu seyrederdik.

İçimizi, Mustafa Kemal Paşa'nın güneşi ısıtır,

dışımızı doğan güneş aydınlatırdı.

7.12.1977/Çiftehavuzlar

Celal Bayar'dan dinlenmiştir.

Atatürk İstanbul Meclisi Başkanı Olmak İstiyor

ayar bugün bir münasebetle şöyle konuştu: "Atatürk, İstanbul'da açılacak Meclisi Mebusan'a Rauf Bey gibi arkadaşlarının

gitmemesi için önce çok ısrar etmiş, fakat Rauf Bey

ve Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy gibi dava arkadaşları 'Şevketmeab'ın arzusu böyledir.' diye direnince, Meclis'in hiç değilse İstanbul dışında bir vilayette kurulmasını, çünkü İstanbul, resmen işgal edilmemiş olsa bile, fiilen işgal edilmiş sayıldığını

ileri sürmüştü, ama yine de onları fikirlerinden vaz

geçirememişti."

"Atatürk'ün bu çalışmaları Nutuk'tan da biliniyor. Ancak, şimdi söyleyeceğim teşebbüse, bir yerde raslamadım. Bunu Mazhar Müfit'ten dinledim. Biliyorsunuz, Mazhar Müfit Atatürk'ün yakın arkadaşlarından. O sıralar Ankara'da Atatürk'le

beraber bulunuyordu. Atatürk kendisini bir gün ça

ğırılmış ve şöyle demiş:

- Arkadaşları İstanbul Meclisi'ne gitmemeye

ikna edemedim. Gidecekler! Şimdi sana bir vazife

veriyorum; gittiğiniz zaman "Felah-ı Vatan" grubuna ve İstanbul Meclisi Başkanlığı'na beni getirmelerini teklif et ve bunu sağlamaya çalış!"

"Mazhar Müfit kabul etmiş ve İstanbul'a geldiği zaman, "Felah-ı Vatan" grubuna, Mustafa Kemal Paşanın bu arzusunun bildirmiş... Mazhar Müfit diyor ki:

- Arkadaşlar âdeta şoke oldular. Mustafa Kemal'in ihtirasına yordular bu isteğini; müzakere etmeye bile gerek görmediler. Ben de durumu oldu

ğu gibi kendisine bildirdim."

Celal Bayar bunları anlattıktan sonra şöyle

devam etti:

- Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul Meclis

Başkanlığı'nı istemesi, ileriye doğru görüşünden

başka bir şey değil!

Benim kanaatime göre eğer kendisini Meclis

Başkanı seçmiş olsalardı, Başkanlık etmek için İstanbul'a gitmeyeceğinden eminim. Fakat Meclis da

ğıldığı zaman, Başkan sıfatı ile meclisi Ankara'da

toplantıya çağırarak ve Meclisin meşruiyeti üzerinde açılan münakaşalar, kendiliğinden, ortadan kalkacaktı. Mustafa Kemal Paşa'yı iyi tanımak lazımdır!

Mustafa Kemal Paşa ihtiras sahibi değildir,

demek istemiyorum, hayır. Paşa'nın elbette iktidar

ihhtirası vardı; fakat bu ihtiras, bir keman virtiözü-

nün kemanını istemesi gibidir! Ondan bir kompozisyon çıkarmak için!.. Atatürk'ün elinde iktidar, bir virtiözün elindeki keman gibiydi...

22.6.1980 - Çiftehavuzlar

Celal Bayar'ın evi

Atatürk diyor ki:

"Ben cinayetten nefret ederim."

ayar anlatıyor:

Topçu İhsan'ın Rıza adlı bir arkadaşı, İstanbul'a gelmiş, Damat Ferit Paşa'ya suikast hazırlarken yakalanıp asılmıştı. Mustafa Kemal Paşa bunu üzüntü ile öğrendi. Topçu İhsan, aslında

İttihat ve Terakki'nin fedailerindendi. Yüzbaşı iken

olaylara karışmış, tabancasını sık sık kurcalayan insanlardandı. Ben kendisini Bursa'dan tanırdım. Benim Bursa'da İttihat-Terakki'nin temsilcisi olduğum günlerde Bursa'ya müfettiş olarak gelmişti ve böylece tanışmıştık. Aradan yıllar geçti. Ankara'ya geldi

ğim zaman, kendisini Büyük Millet Meclisi'nde buldum. Rıza ve Ahmet adlı iki asker arkadaşı vardı.

Bunlar Meclis'te değildiler, ama, topçu İhsanla beraber gezerlerdi. Herhalde İhsan, bu arkadaşlarıyla görüşürken, memleketin kurtulması için Damat Fe-2 6 • İ S M E T B O Z D A Ğ

rit Paşa'nın öldürülmesinin her işi düzelterceğine

inanmış olacak ki, Rıza'yı bu maksatla İstanbul'a

göndermişler, Rıza da verilen görevi yüzüne gözüne

bulaştırmış ve yakalanıp asılmıştı.

Atatürk, benim de bulunduğum bir mecliste,

bu olaydan ötürü Topçu İhsan'ı iyice azarladıktan

sonra, aynen şöyle söylediğini hatırlıyorum.

"Suikast ve cinayetlerle hiçbir yere gidilemez.

Münferit suikastlar, memleketin hayrına değil, zara-

rınadır. Size birini öldürürsünüz, ikisi üçü onun yerini alır. Marifet namussuzu öldürmek değil, namussuzluğu itibardan düşürmektir. Savaşta binleri, on binleri ölüme göndermiş bir adam sıfatıyla size

söylüyorum ki, makbul ve meşru hedefi olmayan
her suikast, sadece cinayettir. Ben cinayetten nefret
ederim.."

Devlet Kurucusu Atatürk

üşünüyordum, Mondros Mütarekesi ile bir

Osmanlı İmparatorluğu çökmüş. İmparatorluğu değil, "Vatan"ını kurtarmaya iradesini koymuş bir millet var.

Bütün Yurt'ta silahlı, silahsız, düşmana karşı

bir direnme mevcut.

Doğuda Ermenilere, batıda Yunanlılara karşı

savaş veriyoruz.

Millî Kurtuluş için kurulmuş sayısız dernekler

bin bir çareye baş vurarak Yurt'u korumaya çabalıyorlar.

Aralarında, "Kurtulma isteğinden gayrî hiçbir

anlaşma yok. Ortaya bir Mustafa Kemal Paşa çıkıyor.

Savaş meydanlarından şanla, zaferle gelmiş bir adam.

Orduyu eline alacak ve düşmanla savaşacak diyorsunuz. Yenecek, yenilecek ve vazifesini böylece yapacak diyorsunuz...

Hayır, böyle yapmıyor. Ne Saray'ın, ne de

başka bir kuvvetin birleştirmeye muvaffak olduğu

bölünmüş Türk Milletini bir bütün hâline getirmeye çalışıyor. Önce Müdafaa-yı Hukuk Erzurum Kongresi, sonra Sivas Kongresi, sonra Ankara'da bir

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti...

Yeni bir Devlet kuruyor Mustafa Kemal Pa

şa!.. Yeni bir ordudan önce, YENİ BİR DEVLET...

650 yıl önce kurulan Osmanlı Devleti,

Mondros Mütarekesine koyduğu imza ile son sahi-

fesini kapamış, Mustafa Kemal Paşa, Erzurum

Kongresi'yle, yeni Türk Devleti'nin ilk sahifesini açmıştır. Şu benim karşımda oturan insan, her davranışı ile, yeni Devlet'in temelini bir taş daha koyuyor!

Bir anda içim, ulu bir saygı ve ulu bir hayranlıkla doldu!..

Aradan yıllar geçti. Bugün de kanaatim budur. Atatürk'ün dehası, parçalara bölünmüş millî iradeyi, bir BÜTÜN hâline getirmesinde parlar.

Mustafa Kemal gibi bir kumandan, bir ordu düzenleyebilir, düşmanı denize dökebilir, şerefli bir barış

sağlayabilirdi. Padişah da iner, yerine başkası otururdu. Fakat biz, bu devrimlerin yoğurduğu Demokratik güçlü Türkiye'ye erişemedik!

Mustafa Kemal Paşa, bir savaş Tanrısı idi. Fakat ATATÜRK, büyük bir devlet adamı ve devlet kurucusudur. MİNNETİMİZİN KUCAĞINDA NUR

İÇİNDE YAT ATATÜRK'üm.

Celal BAYAR

Çürüksulu Mahmut Paşa'nın Öğütleri

Yüksek Millet Meclisi'nde Hükümet adına

yaptığım konuşma, İstanbul Hükûmeti'ni

telaşa düşürmüştü. Nitekim o günlerde

Vakit gazetesi adına Ahmet Emin Yalman, Sadrazam Tefik Paşa ile bir görüşme yapmış ve İstanbul Hükûmeti'nin Londra Konferansı hakkındaki görü

şünü destekleyerek açıklamıştı.

Bu haber gelir gelmez, böyle bir tedbir almaya salahiyetim olmadığı hâlde, İstanbul gazetelerinin Anadolu'ya sokulmasını yasakladım ve bir şifre ile durumu cephede bulunan Atatürk'e bildirdim.

İstanbul Hükûmeti'ni tedirgin eden konuşmanın Ankara'daki yankıları da büyüktü. Güvenoyu sırasında beni destekleyen milletvekilleri arasında bile, böyle bir görüşme açılmasını uygun bulmayan, hiç değilse vakitsiz sayanlar vardı. Hele beni düşürmeye çalışan -hatırımında kaldığına göre- 60

kadar milletvekili, her tarafta benim için ateş püs-

kürüyordu.

30 • İ S M E T B O Z D A Ğ

İşte o günlerin birinde, Dışişlerindeki odamda geç vakit çalışıyordum. Yatsı ezanlarının okunduğu sıralarda idi. Kapı vuruldu ve içeriye tanımadığım biri girdi.

Uzun boylu, iyi giyinmiş, iyi intiba veren bir

insandı. Masamın yanındaki iskemleye oturdu.

Kendisini, "Çürüksulu Mahmut Paşa" olarak tanıttı.

Kendisini gıyaben biliyordum. Gazetelerde

de resimlerini görmüştüm. Fakat karşı karşıya hiç

gelmemiştik. Önce, beni işimden alıkoyacağı için

özür diledi. Sonra konuya geçerek anlatmaya başladı.

Gelişinin sebebi, benim Meclis'te yaptığım

konuşma idi. Bana "Padişahlık" ile, "Halife ve Sultanı" birbirine karıştırmamak gerektiğini, anlatıyordu.

Özet olarak diyordu ki: "Bugünkü halifenin

ve padişahın Ankara Hükûmeti'ne karşı tutumu

yanlış olabilir. Dünya meselelerini ve memleket meselelerini yanlış değerlendirmiş olabilir. İnsandır, hata yapar. Yerine daha ehliyetlisini getiririz, işler

yine yürür. Şahısların hatalarını belirlerken, müesseselere dokunmamak gerektir. Saltanat vazgeçemeyeceğimiz müesseselerdir. Ancak bunlarla becamızı sağlayabiliriz. Devlet çarkının dönmesi için, Saltanat ve Hilafet gibi, herkesin ulaşamayacağı bir

mevkiin bulunması zorunludur. Bu sebeple de büyük bir dikkatle bu konulara dokunmaktan ve hele, bunları hırpalamaktan sakınmak lazımdır."

31 • BİLİNMEYEN ATATÜRK

Kendisini sonuna kadar sabırla dinledim.

Bu dikkatli dinleyişimi, fikirlerine katıldığım

anlamına aldığından, daha da rahat konuşuyordu.

Bitirdiği zaman kendisine sordum:

- Başka bir diyeceğiniz var mı?..

- Hayır, dedi..

- Öyle ise size verilecek cevabım yoktur!

Başımı önüme eğdim ve kartondaki evrakı

okumaya başladım. Kalktı gitti...

Anlaşılıyordu ki, Meclis'teki konuşmadan

kocunanlar, kendisini bana göndermişlerdi!..

Ertesi günü, cephedeki Atatürk'ten bir şifre

aldım. Şifre, iki maddeden ibaretti. Birinci maddesinde, Anadolu Ajansı bültenlerinde yapılan yayınları görüp görmediğimi soruyor, ikinci maddesinde, Çürüksulu'ya ne çeşit bir muamele uygulamak istediğim öğrenmek isteniyordu..

Anadolu Ajansı bültenlerini görmemiştim..

O günlerde o kadar çok iş ve bakanlıkta o kadar az adam vardı ki, geceyarılarına kadar, bazen sabaha kadar çalışmak zorunda kalıyordum. Bu sebeple ajans bültenlerine bakmaya vaktim olmamıştı.

Bültenleri getirttim. Gerçekten Anadolu

Ajansı, Hükümet kararıyla Büyük Milet Meclisi'nde

yaptığım konuşmama aykırı haberler ve yorumlar

yayımlıyordu!.. Atatürk'e hemen cevap verdim. Bu
şifre cevabımda, Anadolu Ajansı ile temas edeceği-

32 • İ S M E T B O Z D A Ğ

mi, Çürüksulu için, şimdilik Ankara'dan uzaklaştırmasının yeterli olacağını bildirdim.

O zamanlar Anadolu Ajansı'nın Ağaoğlu Ahmet idare ediyordu. Kendisini Bakanlığa çağırdım.

Kıymet verdiğim bir insandı. Bilgi ve düşüncelerine

saygı duyuyordum. Dedim ki:

- Benden büyük, benden tecrübelisiniz!.. Bilginize, fikirlerinize saygım vardır. Fakat idare ettiğiniz
Anadolu Ajansı'nda, Hükümet kararı ile Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığım konuşmaların dı
şında ve hatta konuşmaya aykırı yayın yapıyorsunuz!.. Bunları, Hükümet kararı doğrultusunda
düzeltmezseniz, maalesef işinize son vermek zorunda kalacağım..

Hiçbir açıklamada bulunmadı, fakat ertesi

günden itibaren haber ve yorumların havası değişti

ve Hükümet kararı doğrultusunda yapılmaya başlandı.

"İcra Vekilleri Reisi" Fevzi Paşa da cephedeki Atatürk'ten bir şifre almıştı. Atatürk bu şifresinde Çü-
rüksulu'nun Hilafet ve Saltanat lehinde propagandalar yaptığını bildiriyor ve hemen uzaklaştırılmasını
istiyordu. Çürüksulu Mahmut Paşa'nın Ankara'da pek çok dostları, arkadaşları vardı. Sevilen bir
şahsiyetti.

Kendisine ne suretle telkin edildiğini bilmiyorum, fakat bir kaç gün sonra Ankara'dan ayrıldı ve bir
daha ortalıkta görünmedi.

33 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

Atatürk, belki Türkiye'de Cumhuriyeti ilk

düşünen insan değildi. Fakat en büyük Cumhuriyetçi idi.

Bunları söylemekten maksadım, bazılarının

sandığı gibi, Cumhuriyet, bir gece evvel düşünülüp

ertesi günü bir kaç maddelik Anayasa tadili ile ger

çekleştirilen bir siyasi devrim değildir. Daha Erzurum Kongresi'nde "Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir" formülünü koyduğu an, rejimin kendi kafasındaki adı CUMHURİYET idi.

Bunu gerçekleştirmek için, hiçbir fırsatı ka-

çırmadı ve bunlardan faydalanmasını bildi. Serbest

Fırka denemesi de Cumhuriyeti, Demokratik kişili

ğine kavuşturmak çabasından başka bir şey değildir! Nur içinde yatsın...

18.4.1979/Çiftehavuzlar

Celal Beyefendiden Haluk Şaman

ile birlikte dinlenmiştir.

tatürk'le bir gün Çankaya'da konuşuyorduk. Söz döndü dolaştı, İsmet Paşa üstüne geldi. Ben genellikle İsmet Paşa konusuna

değinmek istemezdim ve sözün bu konuya gelmesinden de memnun olmadım. Bu konuda bir şey sorarsa, cevap vermek zorundaydım.

Atatürk'e düşündüklerimi açıkça söylemeye

alışmışım, söyleyeceğim bir söz İsmet Paşa'nın aleyhinde olursa, kulağına gidebilir, kendisini Atatürk'le çakıştırdığımı sanır. Oysa ben özellikle bu iki arkadaş

arasına, hiçbir suretle girmemeye özel bir dikkat harcamışımıdır!..

O günlerde Parti seçime gidiyordu; adaylar

tespit edilmiş, fakat daha açıklanmamıştı. Atatürk

de bu konu üstünde çalışıyordu. Bana dedi ki:

- Sırrı Benli'yi bilirsin, (bir ara İktisat Vekilli

ği yapmıştı) güzel konuşur, konuşmasına daima fikir kaymasını bilir; hırslıdır ama, yeteneklidir de...

Ben, bu vasıflarından ötürü adımı listeye yazdım;

Milletvekili çıksın diye...

Fakat ne oldu bilir misin?

İsmet Paşa ile Recep Peker, dün geldiler ve

bana "Sırrı Belli'yi listeden çıkar." dediler...

Biri Parti'min Genel Sekreteri, biri Başve-

kil'im. Bir adamı istemiyorlar ve Meclisten uzak tutmakta birleşiyorlar!

Sordum:

"Niçin Milletvekili olmasını istemiyorsunuz?"

Birbirlerinin yüzüne baktılar, sonra İsmet Pa-

şa: "Çok konuşuyor." dedi.

Şaşıtm kaldım.

Sırrı Belli, çok konuşuyorsa, saçma sapan konuşmuyor elbette... Aklı başında sözler ediyor.

Ne istiyor benim Başvekil'im, Genelsekre-

ter'im? Meclis'te sessizlik mi?

İki en önemli noktada bulunan bu arkadaşlarım, Sırrı Belli'nin konuşmalarına cevap mı veremiyorlar ki, milletvekili listesinden çıkarmam için beni sıkıştırıyorlar?

Aklım erdiremedim ve hele ortak kanaate varmalarına da hiçbir mana veremedim. Ama tartışma çıkarılacak konu değildi, Başvekil'imi, Genel Sekreter'imi bir milletvekili adayı için kıramazdım; çıkardım Sırrı Bellinin adını adaylar arasından...

Ama sen söyle Celal Bey,

Bu bana yapılır mı?

22.10.1972

Celal Bayar'dan dinlenmiştir.

Itıntaş Muharebesi'nin kaybedildiği günlerde olayı Atatürk'ün ağzından dinledim. Atatürk hem anlatıyor, hem de arada sırada taklidini yapıyordu:

- Sabaha kadar arkadaşlarla cephe haberlerini değerlendirdikten, sabahleyin, son kahveyi de içtikten sonra: "Bu iş bitti, İsmet muharebeyi kaybetti." dedim ve cepheye hareket ettim. Benim cepheye geldiğimi duyunca İsmet Paşa büyük bir telaşa kapılmış, benim kendisini kurşuna dizdirmek için gelmekte olduğumu sanmış!..

Karargâha girdiğim zaman, hakikaten acınacak hâlde idi. İki gün iki gece uyumamış, dinlenmemişti. Üstelik kendisini yenik sayıyor ve akıbetini düşünüyordu. Gerçekten de büyük bir hata yapmış, düşmanla müsavi kuvvetlerle dövüştüğü hâlde, kıtalarını zamanında savaşa sokamamıştı! Bu yüzden de ordu perişandı. Askerler çözülmüşlerdi.

37 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

İsmetin bu hâlini görünce, moralim kurtarmak için:

- Tebrik ederim, zaferi kazandın! dedim.

İsmet Paşa, iki eliyle kendisini gösteriyor,

"Ben mi, ben mi?" derken gözleri yaşarıyordu.

- Evet, sen dedim. Muzaffer bir kumandansın! Git çadırına istirahat et. Biraz uyu, sonra olup biteni seninle konuşuruz.

Söylediklerimin doğru olup olmadığını anlamak için yüzümü araştırıyordu. Ne diyeceğini şaşırılmıştı. Yaverime: "Paşayı yatırmasını, her türlü istirahatını temin etmesini" söyledim. Çıkıp gittim.

Hemen öteki komutanları topladım, durumu

gözden geçirdim. Orduyu bu mevzilerden geriye

çekmek ve bozgunu kurtarmak lazımdı. Böylece,

gereken emirleri verip bozgunun önüne geçebildim.

Topçu İhsan bana geldi. "Verin İsmet Paşa'yı

bana, İstiklal mahkemesinde muhakeme edeyim"

dedi.

Atatürk'ün bu anlattıklarına ekleyecek bir

müşahedem daha var.

Altıntaş muharebelerinin kaybedildiğini duyduğum gün, Bakanlık'ta çalışıyordum. Hemen durumu anlamak için o zamanki Ziraat Mektebi'ndeki bir odada çalışmakta olan Millî Savunma Vekili

Fevzi (Çakmak) Paşanın odasına gittim.

Kapıyı vurdum, duymadı.

38 • İ S M E T B O Z D A Ğ

İçeri girdim. Fevzi Paşa başını iki eli arasına

almış düşünüyordu. Selamsız sabahsız:

"Paşam, ne oluyor?" deyince, birden başını

kaldırdı. Bana:

- Daha ne olsun, dedi. Gül gibi hazırlayıp

emrine verdiğim kıtaları savaşa sokamadı, ordumuzu perişan etti.

Fevzi Paşa bu fikrini bir daha hiçbir yerde

söylememiştir. Çünkü Atatürk bunun duyulmasını

istememiş ve İsmet Paşa'nın adını lekelemeyi, civanmertliğine yedirememiştir.

22.9.1972

Celal Bayar'dan dinlenmiştir.

erek İktisad Vekili olarak ve gerekse Başvekil olarak Avrupa'ya her gittiğimde, şurada, burada Osmanlı Hanedanı mensuplarına rastlıyordum. Bu, Türkçe konuşan komşu masalar, beni çok ilgilendirirdi. Yanımda bulunan

Sefaret mensuplarımız açıklarlardı:

- Hanedandan, efendim...

Ben, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin güçlülü

ğüne inanıyordum. Bir avuç Hanedan mensubunun
onun için bir tehlike olabilmesi mümkün değildi.

Oysa bu insanlar, yurda sokulmadıkça, yabancı

memleketlerde bazıları sefalet içinde, bazıları yaşama güçlükleri içinde bırakıldıkça, olayı dışarıdan
değerlendirenler, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin bir
avuç insandan korktuğu sonucuna varabilirdi.

Başvekil olduğum günlerden birinde durumu

Atatürk'e açtım. Gerek yüz elliliklerin ve gerekse Ha-
nedan'ın affı sırası geldiğine inandığımı işaret ettim.

40 • İ S M E T B O Z D A Ğ

Başımı önüne eğerek uzun, uzun düşündü.

Sonra çok samimi bir sesle:

- Yap bunu çocuk, dedi. Devrinin şerefi olur!

Ben, Başvekillik devrimin şerefini, ününü dü
şünmemiştim. Benim için önemli olan, yurdun bir
davasının çözümlenmesi idi.

Çalışmalara ve temaslara geçtim. Bir yandan

da Adalet Bakanlığı'na tasarının hazırlanmasını söyledim. Büyük bir reaksiyon koptu. Meclis'te bazı
arkadaşlar, bunun zamansız bir karar olduğunu iddia ediyorlardı ve yaptıkları hata ve işledikleri
günahın

mürekkebi kurumadan bu insanları bağışlamaya

yanaşmayacaklarını söylüyorlardı.

Başyazar milletvekillerinden bazıları daha da

ileri gittiler ve beni makamımda ziyaret ederek işi

tehdide kadar götürdüler. Aka Gündüz ve Yunus

Nadi bunların arasında idi.

- Eğer böyle bir karar çıkarmak için direnirseniz, sizin şahsınızın aleyhinde yazı yazarız.

Ben kendilerine:

- İstedığınızı yazın, istediğinizi konuşun, fakat oylarınızı bana verin, dedim. Grupta karar aldıktan sonra, karar ne ise, ona herkes boyun eğecek...

İşi çok ciddi tuttuğum hâlde, küçük bir taviz vermek zorunda kaldım. Hanedandan yalnız kadın olanların yurda girmelerini, erkeklerin yurt dışında kalmalarının uygun olacağı görüşünü kabul ettim.

Böylece kanun çıktı...

22.9.1972

Celal Bayar'dan dinlenmiştir.

ir gün, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya ile görüşüyorduk. Bana yarı şaka:

- Beyefendi, Avrupa'da günlerinizi nasıl

geçirdiniz?.. Sultan hanımlar ne diyorlar?.. diye sorunca, şaşırıp kaldım. Gerçekten Zürih'de rastladığım Hanedan'dan bir hanım beni görmek istemiş, ben

de kendisini kabul etmiştim. Fakat Şükrü Kaya'nın

bundan nasıl haberi olmuştu?. Sordum:

- Refi Cevad Ulunay'ı aralarında istihbarat

göreviyle kullanıyorum. Sizin görüşmenizi de rapora yazmayı ihmal etmemiş, dedi.

19 Eylül 1972

Celal Bayar'dan dinlenmiştir.

umhurbaşkanı olduğum ilk yıllarda idi.

Bir gün Cemal Kutay, Çankaya'da ziyaretime geldi. Masaya bir tabanca koydu:

- Bu tabancayı size Kuşçubaşı Eşref Bey hediye ediyor. Ve lütfen kabul buyurmanızı istirham etmekte...

Anlamamıştım! Eşref Bey'le bir tanışmamız

yoktu. Bu tabancayı bana niçin gönderiyordu.

Cemal Kutay anlattı:

- Demokrat Parti'nin muvaffak olmasını, Eşref Bey Türk Milleti adına büyük bir başarı sayıyor.

Bundan son derece memnundur. Bütün tarih boyunca ilk defa sivil bir politikacı Devlet Başkanı se

çilmiştir. İlk defa millî irade işlemiştir. Böyle bir netice, çok yakın bir kaç yıl önceye kadar rüya idi. Bugün bu gerçekleşmiştir. Bu sebeple Eşref Bey memnun. Size bu tabancayı, gerekince hayatınızı ve makamınızı korumak için gönderiyor.

43 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

Eşref Bey'in ne demek istediğini anlamıştım.

Güldüm.

- Teşekkür ederim, dedim, inşaallah kullanmaya lüzum kalmaz.

Pek yazık ki tabancayı kullanmam gerekti,

ama kullanamadım. Şimdi Umurbey Müzesi'ndedir.

5.3.1982

Bayar'ın evinde Nilüfer ve

Ahmet Gürsoy'la

İsmet Paşa, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü

Aras'la birlikte Rusya'ya gitmişti. Tevfik Rüştü, sosyalist olduğunu söylemezdi ama, sorulunca da saklamazdı. Onun kanaati bu idi. Bu gezide İsmet Paşa'ya sosyalizmi sevdirmeye çalıştığını sanıyorum. Nitekim bu gezi sırasında Stalin'le de

görüşüldü ve Sovyet Rusya'da geniş bir inceleme

yapıldı.

İsmet Paşa, "Kuvvetli Devlet" fikrinden yanadır.

Marksizme meyil gösterdiğini sanmıyorum.

Fakat Rusya'da ekonomik güçlerin devlet elinde

toplanmasını kendi açısından beğendiğini düşünüyorum. Çünkü ekonomik güçler, ne kadar hükümetin elinde olursa, milleti idare etmek de o kadar kolaylaşır. İsmet Paşa geziden bu espri ile döndü.

O zamana kadar izlenen ekonomik politika

45 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

ile hemen hiçbir şey yapılamamıştı. Bir kere de bu

yolu denemek istiyordu. Liberal Ekonomi'den yana

olan İktisat Vekili Şeref Bey, İsmet Paşa'nın baskısı

ile, birdenbire, birbiri ardına, "devletçi kanunları"

Meclis'e getirdi ve kanunlaştırdı.

Ben İktisat Vekili olarak işe başladığım zaman, elimde, oldukça katı olan bu kanunlar vardı.

Ben, bu kanunları elden geldiğince yumuşatarak uyguladım ve Halk ile Devlet'i, ortak bir ekonomiye doğru götürdüm. Atatürk de bu uygulamamı beğenmiş ve bana arka çıkmıştır.

8.10.1983/Celal Bayar'ın evi

Dr. Mükerrerrem Sarol, Haluk Şamanla

birlikte dinlenildi.

ayar, eski günlerin olaylarına değinen bazı konuşmalardan sonra, özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında İsmet İnönü'nün

yürüttüğü iç ve dış politika üstündeki, -genellikle

bilinen- düşüncelerini ve müşahedelerini anlattıktan sonra, Demokrat Parti'nin kurulmasına atlayarak şöyle devam etti:

- Şükrü Saraçoğlu benim eski dostumdur.

Onu da, onun İçişleri Bakanı Hilmi Uran'ı da, İstanbul Meclisi Mebusanı'ndan tanırım..

Şükrü Saraçoğlu, Avrupa'da okumuş, bilgili

bir Ege çocuğudur. Ben, Babası Saraç Ahmet Efen-

di'yi de bilirdim. İzmir'de Yunan kuvvetine karşı bir

direnme gücü yaratmayı düşündüğüm sıralarda şehirde işbirliğine çağırdığım insanlar arasında, Sara

çoğlu da vardı. Benim gibi, bir maceraya katılmayı

uygun görmedi; İzmir'de kaldı. Ben Galip Hoca macerasına giriştim. Sonra Balıkesir Kongresi'nde Akhisar cephesi komutanlığına getirildiğim günlerde 47 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

idi, Şükrü Saraçoğlu'ndan bir telgraf aldım. Telgrafta, "Bana katılmak için Demirci Efe'nin karargâhına geldiğini", bildiriyordu.

Saraçoğlu'nun bana telgraf çekmesi sebepsiz

olamazdı. Eğer efeler kendisini iyi karşılamış olsalardı, niçin bana telgraf çeksindi... Beni bekler, benimle istediği gibi konuşurdu. Demek Demirci Efe ve kızanları bundan kuşkuya düşmüşler, sıkıştırmışlardı ki, Saraçoğlu benim dostum olduğunu onlara ispat etmek ihtiyacını duyuyordu. Hemen kendisine "muvaffakiyetler dileyen, bir telgraf çektim ve ardından hemen yola çıkıp Demirci'nin karargâhına ulaştım.

Durum, düşündüğüm gibi idi. Efe, Saraçoğlu'ndan, "Karşı taraf casusu" olabileceği düşüncesi ile kuşkulandı; gözetim altında tutuyorlar, kendisine

hiç de iyi muamele etmiyorlardı. Derhal Efe'yi ve

kızanları tatmin edici sözler söyledim. Babası Saraç

Mehmet Efendi'yi bilenler vardı... Ben de Saraçoğlu

için "Bizdendir" diye şefaet edince, işi yoluna koyduk...

Gel zaman, git zaman, İstanbul Meclisi Me-

busanı açılınca, İstanbul'a gelmiştim. Benim ardından Şükrü Saraçoğlu da mebus olarak İstanbul'a geldi, Fındıklı'da buluştuk. İstanbul Meclisinde büyük akisler yapan konuşmamı yaptığım günün ertesi idi. Bazı tanınmış İttihatçılar, beni Fındıklı'da Meclis Mebusan salonunda buldular ve bana, İtal-48 • İ S M E T B O Z D A Ğ

yanlardan haber sızdırdıklarını; İngilizlerin, Meclisi

Mebusanı dağıtma kararı aldıklarını, bazı ittihatçıları da yakalayıp hapsedeceklerini bildirdiler; ve dediler ki: "Sen, arananların başında geliyorsun, seni saklayacağız." Tekliflerini kabul ettim.

Aynı arkadaşlar, Rauf Bey'e de durumu haber

vermişler, saklanmasını hatırlatmışlar; fakat Rauf

Orbay: "benim saklanacak bir suçum yok... Eğer tu-

tuklayacaklarsa, gelsinler, tutuklasınlar, işte hurdayım.. Onların beni tutuklamaları, medeni âlemde büyük yankı yapar, kendileri zarar ederler!" demiş!..

Nitekim dediğini yaptı, tutuklandı, Malta'ya

sürüldü... Fakat onun "Âlem-i Medeniyet" dediği Batı'da bu tutuklanma olayı, bir tek satır yazının yazılmasına bile, sebep olmadı... Sonra biliyorsunuz, Atatürk'ün yardımı ile kurtulup Anadolu mücadelesine katılmıştır.

Mebuslar içinde Rauf Bey gibi düşünenler

çoktu. Nitekim ben de bazı arkadaşlara durumu haber verdim ve benimle beraber Anadolu'ya geçmelerini teklif ettim; maalesef herkes bir başka hava çalışıyordu. Birlikte Anadolu'ya geçme teklifi yaptıklarımın arasında Şükrü Saraçoğlu ile Hilmi Uran da vardı... Hiç unutmam, dış kapıya yakın bir yerde

ayakta duruyorlar, kendi aralarında konuşuyorlardı. Beni görünce, teveccüh ettiler, ben, kendilerine durumu kısaca anlattım. Her ikisi de teklifimi, gü-

49 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

lümseyerek geçiştirdiler ve bana "iyi yolculuklar"

dilediler!

Size şimdi, belki de bilmediğiniz bir şey söyleyeyim, ne Şükrü Saraçoğlu, ne de Hilmi Uran, Kurtuluş Savaşı'na katıldı. İkisi de yurt içinde oldukları hâlde, bir köşede sonuçları beklemeyi, kurtuluş hengamesine katılmaktan daha akıllıca buldular. İkisi de başka başka yönleri ile memlekete hizmet verebilecek vasıfta oldukları için, bu yanlarına hiçbir zaman dokunmamışımdır. Hatta Demokrat

Parti'nin ilk yıllarında aramızda çetin müzakerelerin

geçtiği sıralarda bile, bu zaaflarından yararlanmayı

bir an olsun düşünmedim...

Gel zaman, git zaman, Kurtuluş Savaşı bitti.

Birinci B.M.Meclisi kendi kendisini fesh etti. İkinci

Büyük Millet Meclisi için seçim hazırlıklarına girişil-

diği günlerdi. Atatürk bana, İzmir ve yöresini gezip

halkın nabzını dinlemek ve çevrenin tutabileceği milletvekillerinin adlarını tesbit etmek vazifesini verdi.

Ben seyahata çıkmak hazırlıklarını sürdürürken, rahmetli Millî Eğitim Bakanı Necati Bey'in benim görevimde gözü olduğu ve Atatürk'e Kâzım Özalp aracılığı ile başvurup, kendisinin gönderilmesini sağlamaya çalıştığını öğrendim. Necati Bey, benim İttihatçı olduğumu, İzmir'de de sözünden çıkamayacağım İttihatçılar bulunduğunu ileri sürüyor ve benim gönderilmemin mahzurları olduğunu söylüyormuş!..

50 • İ S M E T B O Z D A Ğ

Ben bir süre, teşebbüsün ne netice vereceğini

bekledikten sonra, kendi kendime kararı verdim:

Eğer Atatürk görevi benden alırsa, milletvekili olmayı da reddedecek ve parlamento dışında kalacaktım... Fakat Atatürk'ten hiçbir tepki gelmedi. Bunun üzerine kendisini ziyaret ettim ve emirleri gere

ğini yerine getirmek için, İzmir'e gideceğimi söyledim. Ne zaman hareket edeceğimi öğrenmek istedi ve iyi yolculuklar diledi. Bunun üzerine kendisine

şunları söyledim:

- Biliyorsunuz Paşam, dedim. İzmir, İttihat ve

Terakki'nin İstanbul'dan sonra ikinci merkezi sayılır. Ben orada Kâtib-i mesullük vazifesinde bulundum. Bir çok ittihatçı ile dostum ve kendilerini, bütün değerleri ve kusurları ile yakından tanırım.

Bunların içinde, davamıza hizmet edecek insanlar

bulunabilir... Ben, size raporumu verirken, davamıza hizmet edeceğine inandığım arkadaşlar olursa, bunları tereddütsüz size tavsiye edeceğim. Durumun böylece bilinmesini isterim..

Atatürk, benim bu konuşmayı neden yaptığımı hemen anlamıştı... Güldü... Bir süre yüzüme baktıktan sonra:

- Yalnız sen mi İttihatçısın?.. -dedi- Ben de

İttihatçıyım!..

Vazife gezisine böyle başladım. Dönüşte Atatürk'e sunduğum isimler arasında bazı ittihatçılar da vardı ve bunlardan biri de, Kurtuluş Savaşı'na

51 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

katılmayı her nedense uygun görmemiş Şükrü Sara

çoğlu'dur... Saraçoğlu, böylece İkinci Büyük Millet

Meclisi'ne milletvekili olarak katılmış ve bildiğiniz

hizmet grafiğini çizmek fırsatını bulmuştur.

Şimdi size, General Rafet Bele'den öğrendiğim

bir gerçeği nakledeceğim... Demokrat Partinin kurulduğu ilk yılların birinde, herhalde 1946 ya da 1947 yılında İsmet Paşa Çankaya'da bir toplantı düzenlemiş ve toplantıya, eski general arkadaşlarını, bu arada Rafet Bele'yi de davet etmiş... Toplantıda bulunanlar arasında Şükrü Saraçoğlu, Recep Peker, Nihat Erim, Hilmi Uran ile, zamanın bazı kabine üyeleri ve

Milletvekili olmuş emekli generaller varmış...

İsmet Paşa, herhalde daha önce müzakare etmiş ve karara varmış olacak ki sözü, Başbakanlıktan yeni çekilen Şükrü Saraçoğlu'na vermiş... Sara

çoğlu, küçük bir mukaddimeden sonra, benim ve

Mareşal'in (Celal Bayar-Fevzi Çakmak) komünist

olduğumuzu, netekim komünist olduğu bilinen bazı ünlü komünistlerle temas hâlinde bulunduğumuzu, ortak teşebbüslere giriştiğimizi, benim dokunulmazlığımın kaldırılması ile Mareşalle birlikte komünist olmaktan mahkemeye verilmemizin uygun olacağını söylemiş...

İsmet Paşa konuşmuyor, müzakereleri dikkatle takip ediyormuş... Herkesin gözü, bu icraatın kendisinden beklendiği Recep Peker'e dikilmiş...

Peker, tereddütsüz konuşmuş:

52 • İ S M E T B O Z D A G

- Sizden belgeleriniz nedir, diye bir şey sormuyorum. Çünkü bu iki insanı burada bulunan herkes gibi ben de yakından tanırım ve bunların

komünizm ile hiçbir ilişkileri olmadığını ve olamayacağını bilirim. Eğer benden böyle bir iş yapmam istenecekse, peşinen söylüyorum, ben böyle bir şey-yapmam, yapamam!..

İsmet Paşa hemen sözü değiştirmiş ve konu

kapanmış..

Bu olay bana anlatıldığı zaman bile, Saraçoğlu'nun parlamentoya girmesine vesile olduğum için pişmanlık duygusu duymadım. Çünkü bana karşı

tutumunu ve düşüncesi ne olursa olsun, bazı hizmet

mevkilerinde memlekete yararlı olmuştur ve ben

kendisini Atatürk'e tavsiye etmekle, iyi bir iş gördü

ğüme hâlâ inanırım...

30.9.1972

Celal Bayar'dan dinlenmiştir.

ana bunu Kuşçubaşı Eşref anlattı. Söyledikleri aşağı yukarı şu: Enver Paşa, Balkan Harbi'nden sonra orduda büyük bir tasfiye hareketine girişmişti. Bu tasfiye hareketi bir bakıma çok yerinde olmuştur. Fakat bu arada bazı hatalar da yapılmıştır.

İşte bu günlerin birinde, Binbaşı İsmet Bey'in

de (İsmet İnönü) ordu dışı edilmek üzere olduğunu

öğrendim. Binbaşı İsmet ile özel bir dostluğum yoktu ama, uzaktan çalışmalarını takip ediyordum. Bana makul bir insan olarak görünürdü.

O günlerde bana Binbaşı Kâzım (Kâzım Or-

bay) geldi. Enver Paşa'nın bu küçük kardeşi dos-

tumdu. Oradan buradan konuşurken, İsmet'in tasfiye edilecekler arasında olduğunu ve buna üzül-
dü

ğümü söyledim. Beraberce bir çare aradık ve sonunda, birbirimizden habersizmişçesine Enver Paşaya 5 4 . İ S M E T B O Z D A Ğ

gitmeyi ve tasfiye edileceklerin imzalanması sırasında İsmet'i kurtarmayı kararlaştırdık.

Dediğimiz gibi yaptık. Ben ayrı, Kâzım ayrı

olarak Enver'in makamına gittik. Personel şubesi de

ayarlanmıştı. Biz orada iken liste kendisine getirilecekti. Nitekim geldi. Enver Paşa, listeyi imzalarken ben, Binbaşı İsmet Paşa'nın da tasfiye edilecekler

arasında olduğunu işittiğimi ve buna inanmadığımı

söyledim. Enver Paşa, "Doğrudur, işte evrakı da

önümde" dedi. Bir taraftan ben, bir taraftan Kâzım, yazık olacağını, kıymetli bir arkadaş olduğunu,

memlekete hizmet edebileceğini, uzun uzun anlattık ve bağışlanması için ısrar ettik. Enver Paşa:

- Madem bu kadar ısrar ediyorsunuz, pekâlâ

kalsın, dedi.

Böylece Binbaşı İsmet tasfiyeden kurtulmuş

oldu ve en sonra İsmet Paşa olarak Cumhurbaşkan-

lığı'na kadar yükseldi.

Top Sesleri Arasında Köy Ekonomisi

şte birkaç cümle ile belirlediğim bu Ankara'da Ben, "Umuru İktisadiye Vekili" olarak, "Havza-i Fahmiye" Zonguldak Maden Ocaklarında çalışan işçilerin hayat şartlarını düzelterek kanun tasarısını, Köy Ekonomisi'nin düzenlenmesi için el sanatlarının teşvik ve geliştirilmesi kanun tasarılarını hazırlıyordum. Benim işim bu

idi.

Savaş kıyamete kadar sürecekti değil. Bunları uygulayacak zamanlar önümüzde idi. İşte Atatürk'e gece yarısı yaptığımız ziyaretler sırasında bunlardan kendisini haberdar ederdim.

Ne kadar sevinerek, zevk duyarak dinlerdi.

Bunların hemen kanunlaşmasını, hemen uygulamaya geçirilmesini isterdi. İktisadın, Devlet Hayatındaki büyük yerini çok iyi biliyordu.

Bir gün, Bakanlar Kurulu toplantısını idare

ederken arkadaşlara:

56 • İ S M E T B O Z D A Ğ

"Beyler, dedi. Her vekil işinden mesuldür.

Fakat bazı işler vardır ki, her şey, o işin düzgün gitmesine bağlı olur. Böyle olunca, hepimiz o işin gereği gibi yürümesini sağlamak zorundayız. İktisat bunlardan biridir. Celal Bey'in hazırladığı bazı tasarılar var. Bunların bir an önce kanunlaşması lazımdır. Hepinizin kendisine yardımcı olmanızı rica ediyorum."

Bu söylediğim günler, Ankara'da top sesleri

dinlediğimiz günlerdi.

Köylü Milletın Efendisidir

en vekâletten ayrıldım. Yerime başka bir

arkadaş geldi, o tarihlerde Mustafa Kemal

Paşa, Büyük Millet Meclisi Başkanı olarak, hükümetin bir yıllık çalışmaları ve gelecek çalışmaları üzerinde bir nutuk verirdi. Bu nutkun dokümanları vekâletler tarafından Meclis Başkanı'na verilir, Meclis Başkanı da bunları toplayarak özetler,

temennilerini ekler, yapılanlarla, yapılması gerekenleri Büyük Millet Meclisi'ne bilgi olarak sunardı.

İşte Mustafa Kemal Paşa da bu nutkunu hazırlarken, Umuru İktisadiye'den gelen notları yeterli bulmamış, beni çağırtmış.. Gittim. Yanında Recep Peker ve şimdi kim olduğunu hatırlamadığım başka

bir arkadaş vardı. Bana:

- Yıllık konuşmamı hazırlıyorum. İktisada ait

Çalışmalarımız bana yeterli görünmedi. Sen bana bazı tasarılarından bahsetmiştin. Bazı çalışmalar yapılmıştı. Onları yaz getir, dedi.

Emirlerini aldım ve o gece hazırladığım muhtırayı ertesi günü kendisine takdim ettim. Bana: **5 8 • İ S M E T B O Z D A Ğ**

"Okuyunuz" dedi. Okumaya başladım. Çok ilgilendiğini anlıyordum. Çünkü önemli gördüğü konuları dinlerken, "Hııı" diye bir ses çıkarır, böylece fikri benimsediği belli olurdu. Sonuna kadar dinledi.

Bittiği zaman: "Ben bunları yaptık diye nutkuma ge

çireceğim" dedi.

Ben, bir süre durakladım. Sonra: "Paşam

dedim, savaş günleri yaşıyoruz. Bütün gücümüz

gayretimiz vatanın düşmandan kurtulmasına bağlanmıştır. İktisat devlet hayatında hangi değeri ihtiva ederse etsin, savaşın gölgesinde ve ardında kalıyor. Bu arz ettiklerim düşünülmüş, tasarlanmış, tasarı hâline getirilmiştir. Ancak kanun hâline gelmemiş ve uygulanmamıştır. Bu itibarla, hazırlık hâlinde olduğunu belirtmek daha gerçek olur sanıyorum." dedi. Recep Peker de oturduğu yerden

"Celal Bey'in hakkı var" diye beni destekleyince, Atatürk: "Peki öyle yapalım. Ama *köylüyü Millet'in Efendisi yapmak* savaşta da barışta da hedefimiz

olmalıdır" dedi.

Bir Bayrağın Altında Ölmek

Demin de söylediğim o çalkantılı karanlık

günlerde idi. Çoluk çocuğumuzu düşman işgali altındaki topraklarımızda bırakmıştık. Mektuplaşa-
mıyorduk, haberleşemiyorduk, dertlerine erişemi-

yorduk. Memleket büyük bir çalkantı içinde idi.

İhanet yangınlarıyla sarılmıştık. İşte böyle günler-

59 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

den birinde Bakanlar Kurulu toplantısında Atatürk'ün şunları söylediğini bugün gibi hatırlıyorum:

- Arkadaşlar, hiçbir zaman keder (boyun eğmek, yılgınlık anlamına) etmeyeceğiz, sonuna kadar
tuttuğumuz yolda yürüyeceğiz, hakkın yere düşmesine razı olmayacağız. Yerli ve yabancı düşman
karşısında hakkımızı müdafaa edeceğiz. Son vardığımız hudutta da eğer yenme ümidimiz kalmamışsa,
o zaman bir Türk Bayrağı'nın altına sığınarak İstiklal uğrunda canımızı vereceğiz!

Bunları dramatik bir hava içinde konuşmuyordu. Sakindi ve her zaman olduğu gibi, güven verici idi.
"Akşam yemeğini istasyonda yiyelim" der gibi, tabii idi. Yalnız mavi gözlerinde o karar şimşe

ğinin elifi vardı.

Hepimiz, aynı düşüncenin etrafında birleşti

ğimizi söyleyerek dağıldık. İçimde, ulu saatlerin heyecanı vardı. Biliyordum ki Mustafa Kemal Paşa,
zaferden hiçbir kuşku duymuyor, fakat kader arkadaşlarına, içine girdiğimiz dönülmez yolu
gösteriyordu.

17.9.1972

Sayın Bayar'dan evinde

dinlenmiştir.

ozan Barış'ının Büyük Millet Meclisi'nde

müzakeresi yapılacaktı. Atatürk, bir gün

önce CHP Meclis Grubu'nu topladı ve

Meclis müzakerelerinde söz alacakların isimlerini

tespit etmeye başladı.

Atatürk, bu önemli konu üzerinde yapılacak

müzakerelerin seviyeli geçmesini istiyordu. Onun

için, oturduğu Başkanlık yerinden, kimlerin müzakereler sırasında söz alacağını, önündeki bir kağıda dikkatle kayıt ediyordu.

Nihayet gözleri benim üzerimde durdu:

- Celal Bey, siz de konuşun!

Ben Lozan Konferansı'nda "İktisat Müşaviri"

olarak bulunmuştum. Fakat Konferans'ın sonuçları

beni tatmin etmemişti. Bu sebeple söz almak istemiyordum. Fakat Gazi, "Konuş" deyince, "Peki" dedim.

61 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

Atatürk, konuşacakların isimlerini bir kâğıda

yazıyor ve yanibaşlarına da Barış Antlaşmasının lehinde mi, yoksa aleyhinde mi konuşacaklarını da ayrıca işaret ediyordu. Bana sordu:

- Lehinde mi konuşacaksın, aleyhinde mi?..

- Aleyhinde, efendim!.

Durakladı. Demek, benden "aleyhte bir konuşma" beklemiyordu. Sonra bana:

- Nasıl olur -dedi- Siz konferansa görevli katılmış bir insansınız... Aleyhinde konuşmanız uygun olmaz!.

- Öyleyse, müsaade ediniz de söz almayayım..

Atatürk, müsamahalı bir adamdı; makûl kar

şıldı ve "peki" dedi.

Salonda bazı milletvekili arkadaşlar ellerini

kaldırarak söz almaya çalışıyorlar, Atatürk bazılarını görmezden geliyor, bazılarının adlarını yazıyordu. Bu parmak kaldırıp yüksek sesle söz isteyenlerin en hararetli heveslilerinden biri de Balıkesir Milletvekili Süreyya Örgüven'di. Durmadan: "Ben de konuşmak istiyorum." diye parmağını havada tutuyordu.

Nihayet Atatürk sordu:

- Konuşmak mı istiyorsunuz?

- Evet, efendim. Madem ki Celal bey konuşmak istemiyor, ben onun yerine konuşayım.

62 • İ S M E T B O Z D A Ğ

- Celal Bey, aleyhinde konuşacaktı. Siz, lehinde mi aleyhinde mi konuşacaksınız?

- Lehinde de konuşurum efendim, aleyhinde

de!..

Atatürk'ün yüzü karıştı. Hiçbir şey söylemedi

ama; ne düşündüğü yüzünden okunuyordu:

- Mademki Celal Bey'in yerine konuşmak istiyorsunuz, bari aleyhte konuşun da hak yerini bulsun!

- Teşekkür ederim efendim, aleyhte konuşacağım!, dedi. Dediği gibi yaptı; düşünemeyeceğim kadar ağır konuştu Lozan Antlaşması için...

4.12.1981

Çiftehavuzlar

24 Aralık 1920... Bu günü unutmuyorum; çünkü bu tarih, yalnız benim hayatım bakımından önemli olmakla kalmaz, Kurtuluş Savaşı-

mız'da Çerkez Ethem bölümünün önemli günlerinden biridir.

İktisat Vekili idim ve yanan Milli Eğitim Bakanlığı binasında tek bir odayı, Nafia Vekili Paşa ile paylaşıyordum. Gündüzleri Paşanın dostları ve

milletvekilleri gelip gittikleri için, doğru dürüst iş

göremiyordum. Bu yüzden Paşa evine gittikten sonra, geceyarısına kadar mum ışığında çalışmak zorundaydım.

Yine öyle bir gece yarısından sonra sokağa

çıktığım zaman, Mustafa Kemal Paşanın yanından

gelen bazı arkadaşlar beni yoldan çevirdiler ve "Seni arayıp duruyoruz, dairede çalıştığın aklımıza gelmedi. Haydi çabuk paltonu al da, istasyona gidelim; Eskişehir treni kaçmak üzere..." dediler.

Arkadaşların ayaküstü kısaca verdiği bilgi şu:

Çerkez Ethem meselesi had safhada... İsmet

Paşa ile silahlı çatışma ha başladı, ha başlayacak...

Paşa çok üzgün... Olayı -her iki tarafı kırmadan-

bir yoluna koymak istiyor. Onun için beni, Kılıç Ali

Bey'i, Balıkesir Mebusu Vehbi (Bolak) Bey'i, Eyüp

Sabri Bey'i ve Ethem'in kardeşi Reşit Bey'i, görevlendirmiş, Ethem'le konuşup olayları yoluna koyacağız!.."

Heyete alınanlar, aşağı yukarı, Ethem'in, şahıslarına saygı beslediği ve sözlerine kıymet verdiği kişilerdi, denilebilir.

Ben de aralarındaydım.

Aralık ayının ayazı yüzümüzü ısırırken, benim

paltosuz olmam, garipti. Eve gidersek, treni kaçıracaktık. Oradaki arkadaşlardan biri, sırtındaki gocuğu çıkarıp bana verdi, öylece istasyona gittik.

Eskişehir'e kadar tren, oradan, oto-drezin

(küçük tren) ile Kütahya'yı tuttuk: Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa ile Ethem gerçekten savaşıacak hâle gelmişlerdi.

Ethem, bizimle konuşmamak için, Kütahya'yı terk etmişti. Tevfik ve Reşit beylerle, bir de Ethem'in kurmayları arasında olan yetkililerle tartışıyorduk!

Faydasız, ara bulmak değil, yatıştırmak bile

mümkün görünmüyordu. Nitekim bütün tekliflerimizi reddettiler ve bizi -rehine olarak kullanmak düşüncesiyle olacak- bir odaya kapadılar!

65 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

Artık mahpustuk...

Bu durumda insanı uyku tutmaz, sabaha kadar sürekli yağın yağmur ile yollardan geçen asker ve askerî malzemelerin seslerini dinledik. Besbelliydi ki, Ethem'in kuvvetleri geri çekiliyorlardı.

Nihayet sabah oldu. Kahvaltı getiren yok. Dı

şarı çıkacak olduk, önlediler. Bulduğumuz yer küçük bir oda idi. İçine iki karyola ile, bir masa ve sandalye ancak sığabilmişti. Ethem'in kardeşi Reşit bizimle beraber olmadığı için, dört kişi, iki yatakta yatmak zorundaydık.

Bir gün bir geceyi, böyle tedirgin, böyle aç ve korkulu geçirdikten sonra (su veriyorlardı), öğleye doğru, şiddetli bir tekme, odanın tahta kapısında patladı ve elinde filintası ile Parti Pelvan kapının çerçevesinde belirdi.

İçkiliydi.

Silahının mekanizmasıyla oynuyordu...

Homurdandığından belli ki, niyeti iyi değildi:

- Bizden ne istiyor bu İsmet Bey?

Biz, kardeşi kardeşe kırdırmayalım diye geri, geri çekiliyoruz; O, üstümüze, üstümüze geliyor...

Siz bizim eski arkadaşımız olacaksınız... Şimdi döndünüz de onu savunmak için mi buraya geldiniz..

Yazıklar olsun size!..

Uzun boyu, iri gövdesiyle vahşi bir görünüşü

vardı! Sanki elindeki filinta ile dördümüzü de haklayacak, sonra, intikam almanın doyunluğu içinde basıp gidecekti!

66 • İ S M E T B O Z D A Ğ

Arkadaşlar, ateşten geçmiş, tecrübeli, gözü-

pek insanlardı. Parti Pelvan gibi bir adama tavuk gibi yakalanmazlardı ama, bir kere kapışırsak, sonunda birimizden birimiz burada kalabilirdi!

Parti Pelvan'ı iyi tanıyordum. Savaşta iken kız

kardeşinin ırzına geçmişler, o da bu alçaklığı yapanı gelip vurmuştu. Bir süre dağda gezdi, sonra ben kendisini düze indirip küçük bir ceza ile kurtarmıştım!

Hatta Ethem'in atlıları arasına katılmasını

öğütleyen de bendim.

O n u n için konuşurken, benden yana bakmamaya çalışıyor, âdeta, ilk kurşunu kime çalacağını kestirmek niyetiyle, gözlerini üç arkadaşın üstünde

dolaştırıyordu.

- Bana bak, Parti Pelvan, -dedim- Sen beni

bilmez misin?..

- Bilmem mi?

- Nasıl söylersin öyleyse "Siz hepiniz buraya

İsmet Bey'i savunmak için geldiniz." sözlerini bize?.. Biz şimdiye kadar Ethem'i kendi kardeşimiz gibi bilmedik, kendi canımız gibi esirgemedik mi?..

Ya seni Parti Pelvan... Ya seni dağlarda perişan olmaktan, hapishanelerde çürümekten çekip almadık mı?.. Ben s e n i n dostun değil miyim Parti Pelvan, şu arkadaşlarım senin ağan değil mi?.. Eline bir tüfek

geçirdin d e , elinde çakısı bile olmayan bize mi efe-

leniyorsun!.. Hadi de!.. Senin bildiğin yiğitlik buysa, daha ne duruyorsun!.. Çeksene tetiği!..

67 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

Anlaşılan bu temiz yürekli Anadolu çocuğu,

olup bitenlere içlenmiş, içlenmiş; sonunda içkiye

vurup kurmaya başlamış; "işler tıklarında giderken

madem bu beyler gelip tekerleğe değnek uzattılar,

gidip hesaplarını göreyim" demiş olacak ki, filintasını kaptığı gibi bizi temizlemeye gelmiş!

Ben sandalyede oturuyordum. Kılıç Ali Bey,

ayaktaydı. Eyüp Sabri Bey'le, Vehbi Bey de yataklara ilişmişlerdi. Ben: "Daha ne duruyorsun,

çeksene tetiği!" deyince, Vehbi Bey'le Eyüp Sabri Bey ayağa fırladılar; "Hadi çek tetiğini de yiğitliğinin ne oldu

ğunu öğrenelim!" deyince, Parti Pelvan o koca gövdesiyle âdeta çöktü.

- Gördünüz mü, beni yine yanlış bellediniz!

Sizin gibi beylere silah çekmek, hele vurmaya kalkmak, benim ne ağzıma! Ethem kardeşimizi ezilmiş gördük de, biraz içimizi boşaltalım, olup biteni anlayalım diye geldik buraya... -Tüfeği bana doğru uzattı- Al istersen siz beni vurun!. Tövbe, tövbe...

Bu günlere mi kalacaktık!

Baktım neredeyse ağlayacak. Ben yatıştırmaya

Çalışarak:

- Biz buraya sizi kurtarmaya geldik. Bu Et-

hem-İsmet meselesi değil, Büyük Millet Meclisi meselesi!.. Göreceksin, sonu iyiye çıkacak!

Parti Pelvan, daha sonra Ethem gibi Yunan sınırından geçmedi. Bir süre başına buyruk gezindikten sonra, silahlarıyla gelip teslim oldu. Kurtuluş

Savaşımızın gazilerindedir!

aptığım Açık Oturum konuşmasından

sonra Büyük Millet Meclisi'ndeki hava,

gözle fark edilecek kadar sertleşmişti. Hele: "kapalı oturum" istemem, konuşmanın daha da ağırlaşacağı gösterdiği için, milletvekillerinin bazılarında büyük tedirginlik vardı.

Başkanlık divanını işgal eden Gümüşhane

Milletvekili Fehmi Bey, kapalı oturum isteğimi oya

koydu ve kabul edildi. Az sonra tekrar kürsüde

idim.

Mecliste rahatsız edici bir sessizlik vardı. Bazı milletvekilleri, iki oturum arası sıradan sıraya geçmişler, görüşmeler yapmışlar, yorumlara girişmişlerdi.

Atatürk olup bitenleri dikkatle takip ediyordu.

Böyle elektrikli bir hava içinde konuşmaya

başladım. Konuşmanın anahatları, açık oturumda

69 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

yaptığım görüşmenin çizgileri içinde idi. Fakat,

hem daha teferruatlı bilgiler veriyor ve gizli yazışmaları açıklıyor, hem de Saray'a karşı giriştiğim hücumlarda Padişah Vahdettin'i hedef alıyordum.

Kullandığım kelimeler de sertleşmişti.

Nihayet İstanbul'daki Sultanı, "vatana ihanetle" suçlayınca, Meclis'te çok önemli bir etki-tepki havası yarattı; bu suçlama ilk olduğu için. Ben de

az sonra konuşmamı bitirip kürsüden indim.*

Bakanlıkta çalışıyorum, bir süre sonra telefon

çaldı. Açtım, Kılıç Ali Bey...

"Celal Bey, Meclise gel, iş büyüyor" diyordu.

O zamanlar Dışişleri Bakanlığı, şimdiki Merkez Bankası'nın bulunduğu yerde, küçük bir binada idi. Meclise çok yakındım. Hemen bir solukta Meclise geldim. Kapıdan girerken, Eskişehir Milletvekili Hacı Veli Bayraktarla karşılaştık. Abdest almaya gidiyordu, kollarını sıvamıştı. Karşılaşınca: Beni uyarmak istediği belli idi. Kendisine gülümseyerek Meclis'e girdim.

Milletvekilleri oy veriyorlardı, kimisinin elinde beyaz, kimisinin elinde kırmızı oylar vardı. Başkanlık Divanı'ndan söz istedim. Fakat Hasan Fehmi Bey, Başkanlık Divanı'ndan, "Sırası değil" anlamına gelen bir işaret yaptı. Neticeyi beklemeye başladım.

Meğer ben konuşmamı bitirip çıktıktan sonra,

lehte aleyhte ateşli konuşmalar yapılmış. En sonra

"Gensoru" Güvenoyuna vardırılmıştı. Birinci Büyük 70 • İ S M E T B O Z D A Ğ

Millet Meclisi'nde bakanlar teker, teker Meclis'e kar

şı sorumlu olduklarından, Meclis istediği bakanı tek

başına düşürebiliyordu. Konuşmamı beğenmeyenler

birleşmişler, beni Bakanlıktan düşürmeye karar vermişlerdi.

Oylama bitti. Oylar sayıldı. 60 kırmızı oya

rağmen Meclis ekseriyeti, benimle beraber olduğunu göstermişti.

Bakanlıktaki çalışmalarına tekrar dönmek

için, Meclisten çıkmak üzere idim. Milletvekili olarak bir asker dostumla karşılaştık. Cepheden geliyordu, epey zamandır görüşmemiştik. "Hoş geldin"

demek için yanına yaklaştım. Beni çok soğuk bir tavırla karşıladı. Sonra:

"Biz, sizin gibi düşünmüyoruz, Celal Bey" dedi.

Hiçbir şey söylemeden yanından ayrıldım ve

Bakanlığa döndüm.

Fakat bu arkadaşlarımdan böyle bir söz beklemediğim muhakkaktı. Kendisini, fikirlerimize yakın bir arkadaş biliyorduk. Nitekim, yıllar sonra herkes Cumhuriyetçi olup, Cumhuriyetçilikteki kıdemi ile övündüğü günlerde, benim de bulundu

ğum bir toplantıda "Biz daha düşmana ilk kurşunu

sıkarken Cumhuriyetçi idik" diye konuşacak ve

"Celal Bey de bilir" diye beni şahit gösterecekti!

Cumhuriyet, bazılarının sandığı gibi, bir günde karar verilip ilan edilmiş bir rejim değildir. Çok uzun ve çetin bir köprüden geçilmiştir. Çeşitli mer-7 1 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

halelerde yapılan mücadeleler başarıya bağlanmasay-

dı, Cumhuriyet bir günde ilan edilebilir miydi?

Daha Kolağası günlerinde samimi bir Cumhuriyetçi olan Atatürk, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, Halk İdaresi demek olan Cumhuriyete ilk kapıyı böyle açmıştı.

İşte bu dönemde, İstanbul Hükûmeti'nin, bir

barış iskandili yapmak için Batı'ya gideceğini öğrendim.

Önemlisi, Türk süngüsü istila ordusunu denize dökmeden ciddi bir barış yapmak mümkün-müş gibi İstanbul Hükümeti, Yusuf Kemal Bey'den

önce davranıp Paris ve Londra'da temaslara girişmek için yola çıkmak üzere idi. Ne tarafından baksanız bu davranış doğru olmayan bir hareketti.

Kalemi elime aldım, şifrenin cevabını yazıyordum ki, Atatürk içeriye girdi, haberi merak etmiş, yemeği bırakıp gemişti. "Nedir?" diye sordu, aldığım şifreyi kendisine uzattım. Okudu, başını

kaldırıp sordu: "Ne düşünüyorsunuz. Cevap verdiniz mi?.." Hazırladığım telgraf müsveddesini uzattım, okudu, "Tamam" dedi. "Çekildi mi?.." "Hayır"

dedim, "Siz içeriye girdiğiniz zaman henüz bitmek

üzere idi.", "İmza et, hemen çeksinler.."

Telgrafın metni mealen şu idi:

"Paris ve Londra'da temaslar yapmak üzere

hareket edeceğinizi öğrenmiş bulunuyoruz. İşlen-

72 • İ S M E T B O Z D A Ğ

mize karışmayın. Seyahate çıkmayınız. Düşüncemizin bu olduğunu bilmenizi dilerim."

Ben telgrafi imza ederken:

"Bunu İzzet Paşa'ya nasıl ulaştırabileceklerini

düşündünüz mü?.. Yarın gidiyorlarmış..." diye sordu. "Evet, dedim, İstanbul temsilcimiz yarın sabah Sirkeci garına gider, İzzet Paşa'ya telgrafi eliyle verir. Talimatı böyle yazacağım."

Uygun buldu ve dediklerimi yaptıktan sonra

birlikte çıktık. Ertesi sabah İstanbul temsilcimiz erkenden gara gitmiş ve telgrafi İzzet Paşa'ya vermişti. İzzet Paşa telgrafi okuduktan sonra, başıyla "Ne yapayım" anlamına gelen bir işaret yapmış, sonra

telgrafi katlayıp cebine koymuş.

Anadolu ajansı benim bu konuşmamı şöyle özetlemişti:

Ertesi günü Bakanlar kurulu Meclise noksansız gelmişti. Başkanlık Divanında Gümüşhane Milletvekili Fehmi Bey'den söz istedim ve kürsüye çıktım. Genellikle Meclis beni rahat dinlemiştir. Yine rahat dinlemeye başladı. Damat Ferit kabinesinden başlayarak güne kadar İstanbul hükümetlerinin ve sarayın güttüğü politika üzerinde durdum. Bu açık oturumda yaptığım konuşmanın özetini, 7 Mart 338 tarihli Anadolu Ajansı şöyle yayınlamıştı.

Ankara 7 Mart - Büyük Millet Meclisi'nin dünkü

içtimainda Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in İstanbul

yolu ile seyahati ve orada yaptığı temasları hakkında veri-73 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

len istizah takrirleri üzerine, Hariciye Vekaleti Vekili Celal Bey, mühim beyanatta bulunmuşlardır. Celal Bey beyanatında memleket menfaatlerine aykırı fiil ve hareketlerde bulunan Damat Ferit Kabinesi'nin düşmesinden sonra,

Tevfik Paşa Hükûmeti'nin iktidara geldiğini, kuvvetli bir iman, doğru bir fikir ve sağlam bir zihniyet sahibi olmadı

ği görülen ve yaygın şöhretine dayanarak memleketin hayat ve istiklali namına bir rol oynamaktan ve arkadaşları ile birlikte düşmanların emel ve maksatlarını arkalayıp kolaylayarak, memleket içinde ülkü bakımından bir ayrılık doğuran, Sevr Muahedesi hükümlerine karşı açtığımız

mukaddes mücadeleyi zayıflatmaya ve parçalamaya yönelmiş çalışmalarından uzak kalmayan İzzet Paşa'nın, Sevr Muahedesi'ni bize kabul ettirmek maksadı ile Anadolu'ya geldim ve burada sözlü ve yazılı görüşmelerde Sevr Muahedesi'nin sonradan değiştirilmesine imkân bulunmadığını

söylemek ve Anadolu'yu da kendi düşüncelerine çekmek

istediğini tafsilat ile açıklamıştır.

Ardından, İzzet Paşa heyetinin Ankara'da yapılan

müzakereler sonunda siyasi tutumumuzu haklı bulduklarını, kendilerinin yanlış düşündüklerini kabul ve itiraf ile bizimle fikir beraberliği içinde dostları, arkadaşları vardı. Sevilen bir şahsiyetti. Kendisine ne suretle telkin edildiğini bilmiyorum. Fakat bir kaç gün sonra Ankara'dan ayrıldı ve bir daha ortalıkta görünmedi.

İşte size "Büyük Nutkun" bir tek cümlesinin arkasında kalan bazı gerçekleri anlattım. Atatürk belki Türkiye'de Cumhuriyeti ilk düşünen insan değildi. Fakat en büyük

74 . İ S M E T B O Z D A Ğ

Cumhuriyetçi idi. Halk idaresine ve halk iradesine inanmıştı. Daha Erzurum Kongresi'nde, esas fikirlerini çok sevdiği milletine bildirmişti. Bunu gerçekleştirmek için hiçbir fırsatı kaçırmadı, tersine bunlardan faydalanmasını bildi.

Atatürk millî iradenin pürüzsüz ve ortaksız olmasını

isterdi. Nur içinde yatsın!

9.11.1969

Celal Bayar'dan dinlenmiştir.

üyük Taarruza yaklaşılmakta olduğu günlerde Meclis dalgalıydı. Mustafa Kemal Paşa'dan kuşku duyan bazı milletvekilleri

bir taraftan elinde bulundurduğu geniş yetkileri

kısıtlamaya çalışıyor, bir taraftan şeriatı bütün işlerde hâkim kılmaya çalışıyordu.

Kabinede, Şeriye Vekâleti vardı. Bazı sarıklı

Konya ve Eskişehir mebusları birleşerek bütün kanunların Şeriye Komisyonu'ndan geçtikten sonra kanunlaşması için Meclise bir tahrir vermişlerdi.

Meclis'in ilerici kanadı, o gece Çankaya'da

toplandı. Hayli kalabalıktık. Fakat buna rağmen,

böyle bir konuda Meclisin oy çoğunluğunu elimizde tutamıyorduk.

O gece Mustafa Kemal Paşa konuşmadı, daha

çok bizi dinledi. Biz ne olursa olsun kanaatlerimizi

Meclis'te savunmaya ve tahririn aleyhinde konuş-

76 • İ S M E T B O Z D A Ğ

maya kararlıydık. Atatürk de bizi hem haklı buluyor, hem fikirleriyle destekliyordu.

Sabaha karşı Çankaya'dan Ankara'ya inerken,

Hamdullah Suphi ile Meclis'te birlikte çalışmaya karar verdik.

Meclis toplandı, tahrir okundu. Eskişehir

Mebusu ve Şeriye Vekili Abdullah Azmi Efendi,

uzun bir konuşma yaptı. Devri saadetten, Hazreti

Ömer adaletinden, şeriatın bütün ahkâmı ihtiva ettiğinden bahsetti ve bütün kanunların mecliste müzakere edilmeden Şeriye Komisyonu'nda şeriat bakımından incelenmesini istedi.

Bizim gibi ilerici bir mebus bilinen Edirne

Milletvekili Şeref Bey söz aldı. Biz kendisinden Abdullah Azmi Efendi'ye cevap vermesini beklerken, Abdullah Azmi Efendi'yi aynı hararetle desteklemez

mi!.. Şaştık kaldık.

Hamdullah Suphi dayanamadı ve oturduğu

yerden laf attı. Arkadaşı Şeref bey kürsüden kendisine cevap verdi: "Kabahat bende mi?.. Yanlış bellemişsin! Ben her şeyden önce Müslüman'ım."

Hele bu son sözler, Meclis'i iyice coşturdu.

Son ümidimiz Mustafa Kemal Paşa idi. Söz aldı ve

konuşmaya başladı.

Fakat şaşılacak şey!.

Şeref Bey nasıl bizim için bir sürpriz olmuşsa, Mustafa Kemal Paşa daha da büyük bir sürpriz oldu. Çünkü takriri destekliyor, İslamiyet'in kudsi-77 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

yetinden, devr-i saadet günlerim tekrar yaşayacağımızdan bahsediyordu. Biz İlericiler, perişan olmuştuk. Son güvendiğimiz insan Meclis'te son ve en büyük kozumuz olan Mustafa Kemal Paşa, kuvvet kar

şısında bizi terk ediyor ve gericilere yanaşıyordu.

Atatürk takririn kabul olunmasını tavsiye ettikten sonra, bu maksatla bir komisyon kurulmasını ve en yetkili ulemanın kuracağı bu komisyonun hemen çalışmaya başlayarak uygulamayı hazırlamasını istedi.

Oylar toplandı, takrir kabul ve komisyon teşkil olundu. Takririn en hızlı taraftarları, komisyon üyesi seçilmiştik. Atatürk'ün teklifi ile Komisyon üç

kişilik seçildi.

İlerici grup perişan olmuş, bütün ümitlerini

kaybetme noktasına gelmişti. Artık biz de Çankaya'ya gitmiyor, Atatürk'le karşılaşmak istemiyorduk. Çünkü bizi sattığına hükmediyorduk.

Atatürk, taktisyen gücünü bundan sonra

gösterdi. Komisyonun çalışması için, üç kişinin bir

araya gelmesi gerekiyordu. Konya'daki kolorduya bir

şifre göndererek kendisine, Ordu'da dinî akidelerin gevşemekte olduğuna dair bir telgraf çekilmesini istedi. Telgraf gelir gelmez, Komisyon başkanını davet etti ve alınan kararın ne kadar isabetli olduğunu, Yeşil Ordu çalışmaları ile dini duyguların sarsılmış olduğunu ve Ordu'da ciddi çalışmalar gerektiğini anlatarak Komisyon Başkanı'ndan hemen **7 8 • İ S M E T B O Z D A Ğ**

Konya'ya hareket etmesini ve Ordu'yu irşat buyurmasını rica etti.

Hoca büyük bir memnuniyet içinde, cübbe-

sini savurarak Konya'nın yolunu tuttu. Tabii komisyon çalışmıyordu. Konya'ya gönderdiği komisyon üyesinin dönmesine yakın, Batı Cephesi kumandanı İsmet Paşa'ya bir şifre göndererek bir

telgraf çekmesini istedi. O telgraf da gelince komisyonun ikinci üyesini Batı Cephesi'ne gönderdi.

Böylece oyalayarak zaman kazanıyor ve büyük taarruzu hazırlıyordu. Nitekim Büyük Taarruz'dan sonra komisyon üyeleri Meclis'te toplanmıştı ama,

artık teşebbüsü Mustafa Kemal Paşa eline geçirmiş

bulunuyordu.

12 Ekim 1972

Bayar'dan, İsmet Bozdağ,

Dr. Baha Akşit'le birlikte dinlenmiştir.

tatürk Mersin'de, eşi Lâtime hanımla birlikte, gecikmiş bir "Balayı" yaşıyordu.

Portakal bahçeleri ortasında kurulmuş

beyaz bir köşk, nefis bir güney baharı ve güzel bir

eş yetmiyordu Atatürk'e... Arkadaşlarını arıyordu.

Bu sebeple bir kaç arkadaşını davet etmişti. Çağrılanların arasında ben de vardım.

Mersin Limanı işini ele almıştı. Bu yüzden,

Bayındırlık Bakanlığı'ndan bir heyet de çalışmalar yapmaktaydı. Birkaç gün sonra ayrılmama izin vermesini rica ettiğim zaman;
- Birkaç gün daha kal da sonra gidersin...

Yoksa, acele bir işin mi var?.. diye sordu. "Hayır" deyince, bırakmadı, kaldım.

Atatürk, evliliğinin bu döneminde, çok düzenli bir hayat sürüyordu. Lâtfeye Hanımla da ilişkileri çok iyi idi. Az içiyor, sofrada az kalıyordu.

80 • İ S M E T B O Z D A Ğ

Bir gün, Siirt Mebusu Mahmut (Yaydan) Bey

geldi. O akşam sofrada şimdi adlarını hatırlamadı

ğım bazı kimseler de vardı.

Yenildi, içildi, konuşuldu, bu yüzden de sofrada biraz fazlaca kalındı. Tahmin ettiğime göre, vakit geceyarısını az geçte tavandan bir takım sesler gelmeye başladı.

Sanki üstümüzdeki salonda bir insan, tepmiyordu...

Avize sallanmaya başladı, herkesin başı tavana çevrilince, Atatürk konuşmasını, kesti; dinledi, sonra hiçbir şey olmamış gibi konuşmasına devam

etmeye başladı...

Fakat konuşmaya başlamasıyla bu sefer daha

şiddetli gürültüler gelmeye başladı!.. Neredeyse tavanın sıvaları dökülecek...

Atatürk konuşmasını tekrar kesti, tavana

doğru baktı; kızdığı zamanlar yaptığı gibi, dudaklarını oynatarak "hımmmm" dedi. Sonra, sanki böyle bir gürültüyü duymuyormuş gibi yaparak konuşmasını sürdürdü. Az sonra da sofraya sona erdi.

Sonradan öğrendim ki, o gürültüyü Latife hanım yapıyormuş!..

Kendisinin bulunmadığı sofrada Atatürk'ün

arkadaşlarıyla eğlenmesini kıskandığı için yapıyormuş bütün bunları...

Bu olaya o zaman şaşmıştım! Bu gün de kavrayıp hazmedebildiğimi söyleyemem... Belki niyeti **81 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K**

iyi idi ama, bu niyetin açıklanma biçimi iyi değildi.

Yanlış zarfa konulmuş bir mektup gibi...

İşte bugünlerde Atatürk Ankara'dan bir şifre

aldı.

Şifrede, Rum Patriği'nin İstanbul'dan sürülmesinin dünyada ve özellikle Yunanistan'da büyük yankılar yaptığı belirtiliyor, Yunan Hükûmeti'nin,

Türkiye'ye savaş açmak için, kabine toplantıları

yapmakta olduğu haber veriliyordu...

Şifrenin gelmesi ile, bütün konuşmaların

mihrakı Türk-Yunan münasebetleri oldu. Atatürk,

fikir açıklamıyor, daha çok söylenenleri dinliyor,

bazılarını eleştiriyordu.

O gün trenle Ankara'ya hareket ettik. Yol boyunca konu, yine Yunanistan'ın savaş açıp açmayacağı idi.

Atatürk, çevresindekileri dinlemeye devam

ediyor bazen dalıp gidiyor, sonra yine konuşmaları

izlemeye başlıyordu. Bir ara vagonun penceresinden baktığını, ancak yanında oturanın duyabileceği kadar yavaş bir sesle "hı, hı" diyerek düşüncesini geliştirdiğini gördüm.

Öğle yemeği için masaya oturuldu. Latife Hanım da baştaydı. Ben, sofranın Atatürk'ten uzakça bir yerine oturmuştum. Garson, yemekte ne içeceğimi

sordu, boş bulunup: "Bir bardak şarap" dedim. Benim şarap ısmarladığımı, o kadar uzaktan duymuş!

Bana seslendi:

82 • İ S M E T B O Z D A Ğ

- Olmaz, içemezsiniz!.. Zevk-u safa bitmiştir... Şimdi işin içindeyiz! Ne şarap, ne başka içki, içemezsiniz, efendim!

Hayatımda Atatürk'ten duyduğum ilk ve son

azarlanma!

Neye uğradığımı şaşırmışım: "Peki Paşam,

öyle olsun Paşam" demişim!

Atatürk, kaşlarının altından bana bakmakla

yetindi, ben de tabağıma eğildim, olay kapandı.

Atatürk'ün çalışırken ağzına bir damla alkol

koymadığını bilirdim. Fakat başkalarının içmelerine karışmazdı.

Anlaşılan, benimle çalışmaya kararlı olduğu

için, içmemi de engellemişti.

Gecenin geç saatlerine kadar, haritalar üzerinde çalışıldı, istasyonlara gelen şifreler çözüldü ve yatma zamanı gelince, herkes kompartımanlarına

çekildi, beni bırakmadığı için kaldım. Yine düşünceliydi. Bir takım hesaplar yapmakla meşguldü. Birden:

- Tamam! -dedi- isterse Yunanlılar savaş açsın! Yenilecekler!..

Yüzüne, soran ve hayran gözlerle baktım;

merak ettiğimi yüzümden okuyunca:

- Merak mı ettin, Çocuk!.. Çekerim Yunan'ı

Çatalca'ya kadar; orada kuşatır, ışını bitiririm!

Atatürk'ün o gün için bir zafer formülü olan

bu sözlerini bugün açıklamakta bir beis görmüyo-

83 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

rum; çünkü silahlar çok gelişmiş, yeni şatlar ortaya

çıkmıştır.

Bu iki komşunun çatışmasında, yalnız kendilerine yarar yoktur!..

Fakat bütünleşmesinde, Balkanlar için, hatta

dünya barışı için yarar olduğuna Atatürk de Ve-

nizelos da inanmıştı!

Nitekim bana, Balkan Paktı'nın temelini hazırlamak için, Yunanistan ile ekonomik bir anlaşma imzalama görevini verdiği zaman, söylediklerini hiç

unutmayacağım:

- Dünyanın karışması uzak değildir! Savaşı

Balkanlardan ve dolayısı ile Türkiye'den uzak tutmanın çaresi, bir Balkan Paktı kurmaktır. Önce Pakt'ın ekonomik zemini hazırlansın, sonra askerî

zemini kolay bulunur. Senin vazifen, bu ekonomik

zemini hazırlamaktır.

22.11.1981 Pazar

Doktor Mükerrerem Sarol ile birlikte Celal Ba-

yar'da idik. Bayar, benim bir sorum üzerine ekonomi ile nasıl ilgilendiğini anlatırken, şöyle konuştu:

- Memuriyete Ziraat Bankası'nda başlamam

ve Doyçe Oriyant Banka devam etmem sebebiyle,

ekonomi ile ilgilenmem tabiidir. Çünkü ekonomik

olaylar içinde yaşıyordum. Ancak beni politikacı

olarak ekonomi ile ilgilenmeme götüren bir başka

sebep daha var: İttihat ve Terakki Cemiyetindeki

çalışmalarım sırasında, Kara Kemal diye bilinen, arkadaşlarınca "Küçük Efendi" diye tanınan Kemal Bey, İstanbul'da bazı şirketler kuruyor, halka ucuz

gıda ve malzeme sağlayan mağazalar açıyor ve Par-

ti'ye ayrıca ekonomi bakımından da yardımcı oluyordu.

Onun bu çalışmalarından ilham alarak ben

de Bursa'da bazı teşebbüslere girdim.

Mudanya ile İstanbul arasında çok hurda va-

purlar çalışıyordu. Halk gidip gelirken büyük bir sıkıntı çekmekteydi. İttihat ve Terakki'nin Bursa Başkanı olarak bununla ilgilendim ve "halkı para toplayarak Bursa adına bir vapur almaları" için ikna ettim.

O yıllarda Bursa'da Ticaret Mahkemesi'nin bir hâkimi vardı: Mustafa Bey. Onu ikna ettim ve hâkimlikten istifa etti. Bursa'nın ileri gelenlerini toplayarak "Hüdavendigâr" adlı bir şirket kurduk.

Topladığımız para ile bir varup alındı ve adını "Başlangıç" koyduk. Mustafa Bey de bu şirketin müdürü idi.

Niyetim, vapurun kazancı ile yeni vapurlar almak ve böylece devletin ulaşım politikasına yardım etmektir.

Ben İzmir'e Kâtibî Mesul olarak gittikten sonra, şirkette ihtilaf çıkmış, daha sonra da kapandığını işittim. İlk ekonomik girişimim, bu vapurculuk şirketi olmuştur

S

16.7.1972

Celal Bayar'dan dinlenmiştir.

ayın Celal Bayar'a, Falih Rıfkı'nın ÇANKA

YA kitabında İş Bankasının alacağını tahsil

edebilmesi için bazı kimselere milyonluk

komisyonlar aldırıldığını yazdığını hatırlattım ve bunun iç yüzünü sordum. Bana aynen şunları anlattı:

- Çok yanlıştır. İş Bankası olarak biz kimseye

komisyon sağlamadık. Buna imkânımız da yoktu.

Olay şudur: Çolak İbrahim adlı bir eski arkadaşımız Orman Sanayii kurmak hevesine düştü.

Kendisinin tapulu bir ormanı vardı. Burada bir fabrika kurmak istiyordu. Biz Banka olarak

memlekette sanayinin uyanmasına büyük bir ehemmiyet veriyorduk. İbrahim Bey bize müracaat etti. İşini tetkik ettirdik. Müspet rapor aldıktan sonra, kendisine bir miktar kredi açtık. Bu açtığımız miktar 200.000

lira civarında idi.

Fabrika kuruldu. Çalışmaya başladı. Fakat

türlü şanssızlıklar, işletme hataları yüzünden fabri-

87 • BİLİNMEYEN ATATÜRK

ka zarar etti. Biz Banka olarak işe el koyduk. İbrahim Bey bana geldi. Fabrikayı satmak istediğimizi işittiğini söyledi ve borcunu ödemek imkânı oldu

ğunu da açıklayarak satmaktan vazgeçmemizi istedi.

Biz kimsenin işini batırmak istemiyorduk.

Kendisine borcunu nasıl ödeyeceğini sordum. Bana:

- Belçika'da bir fabrikanın adına devlet ihalesine girdiğini ve kazandığını, işini bitirdiği zaman, devletten para alırken, kendisine bir milyon tutarında komisyonunu da ödemeyeceğini, Banka olarak bu komisyona el koymamızı söyledi.

Evrakı tetkik ettim, gerçekten Fabrika İbrahim Bey'e bir milyon tutarında bir komisyon vermeyi kabul ediyordu. Hemen Maliye Bakanlığı'na durumu bildirdim ve şirkete para ödenirken bizi

haberdar etmelerini istedim. Biz de vadesinde parayı tahsil ederek Banka'yı zarardan kurtardık. Olay budur.

2.8.1980

TRT yapımcısı Olcay Göker'le

birlikte dinlenilmiştir.

urhal Şeker Fabrikası'nı yapıyorduk. Memleketin şekere ihtiyacı vardı. Fakat gazetelere kadar yansıyan bir muhalefetle karşı-

laşmıştım.

En büyük muhalefet Bakanlar Kurulundan

ve Başbakan İsmet İnönü'den geliyordu! Atatürk,

yapılmasını arkalıyor, İnönü, nedense, girişimi engellemeye çalışıyordu. Ben, konuşulanlara cevap vermeden, işi yürütmeye bakıyordum.

Bu sırada, Bakanlar Kurulu'nun birinde konu

gündeme getirildi. Maliye Bakanı Abdülhalik Renda

ve Tekel ve Gümrükler Bakanı Ali Râna Tarhan

açıkça muhalefete geçtiler. Maliye Bakanı ile Gümrükler Bakanı aynı noktada ittifak etmişlerdi:

- Türkiye'de yapılacak fabrikanın şeker maliyeti, bizim dışarıdan ithal edeceğimiz şekerden daha yüksek olacak. Bu durumda, makinelerin sipari-8 9 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

şısı için hem dışarıya döviz vereceğiz, hem dışarıdan

gelen şekerden aldığımız gümrük resminden zarar

edeceğiz; hem daha pahalı şeker yapmak için, ucuz

şeker almamak gafletine düşeceğiz!.. Bundan vazgeçmek lazımdır...

Abdülhalik Renda ile Ali Râna Tarhan'ın gündeme getirdikleri bu konuyu, İsmet İnönü de açıktan bir şey söylemekle beraber, genel davranışı ile destekler görünüyor ve benim teşebbüsten vazgeçmemi bekliyordu.

Ekonomiden bu kadar habersiz bir tartışmanın

içine girmek mümkün değildi. Biz fabrikanın makinelerini sipariş etmiş, binasını yapmış, hatta, çevredeki müstahsille pancar mukaveleleri imzalamıştık.

İnönü'nün benim yüzüme bakarak cevap beklediğini

görünce, elimdeki kalemi masaya fırlattım ve:

- Bu seviyede bir konuşmanın tartışmasına

girmekte mazurum, dedim.

Büyük bir sessizlik oldu. İnönü başka konuya geçerek bahsi kapattı. Aradan bir süre geçti. Bir gün İnönü, Bakanlığıma geldi. Kendisini karşıladım. Yapılan işler hakkında kendisine bilgi verirken, şeker fabrikası işine de temas ettim. İnönü, sanki bunu bekliyormuş gibi, yumuşak bir yüzle

bana baktı ve yumuşacık bir sesle sordu:

- Bu işten vazgeçemez misin?

Kestirip attım:

90 • İ S M E T B O Z D A Ğ

- Böyle bir sorumluluğun altına giremem,
emrederseniz, ayrılalım!

Telaşla mukabele etti:

- Yok, yok!.. Ben sadece düşünceni öğrenmek
istedim.

Turhal Şeker Fabrikası, işte böyle kuruldu.

ATATÜRK'ÜN SON BAŞBAKANI

Dr. Mükerrerem SAROL ile birlikte

Celal Bayar'dan dinlenmiştir.

17.9.1972

"Başvekilsiniz Celal Bey"

ize Atatürk'ün Başvekâleti nasıl tevdi etti

ğini anlatır mısınız, Beyefendi?

- Başvekâleti mi?. Siz beni 10 Kasımda

politika üzerinde mi konuşurmak istiyorsunuz?

Polemiğe pek elvermez. Zaten hiçbir özelliği yoktur. Diyebilirim ki, Başvekil olduğumu galiba en son ben öğrendim!

Ama istiyorsanız, anlatayım size...

1937 Eylülünde Dolmabahçe'de Dil Kurultayı vardı. Kurultay münasebeti ile İstanbul'a gelmiştim.

Sabahleyin, davet saatinden beş on dakika önce Dolmabahçe'ye gittim.

Hiçbir şeyden haberim yoktu. Fakat Atatürk'ün İstanbul'a geldiğini bildiğim için, kendisine bir "Hoş geldiniz" demek istiyordum. Bazı Kurultay üyeleri ile selamlaşıp görüşerek Atatürk'ün dairesi-

92 • İ S M E T B O Z D A Ğ

ne doğru yürümekte idim. Ali Çetinkaya ile karşılaştım.

Ali Çetinkaya arkadaşımıydı. Beni görünce biraz telaş ve heyecanla koluma gidi. Benim bir şeyden haberli olmadığımı, hemen fark etti. Gayet samimi bir şekilde bana dedi ki:

- Celal Bey, hemen Atatürk'ün yanına gidin,

bekliyorlar. Size bir şey teklif edecek. Sakın reddetmeyin. Memleketin hayrınadır.

Ben, ne "teklif edilecek şeyi" sordum, ne "kabul edip etmeme" üzerinde herhangi bir beyanda bulundum. Elini sıktım ve yürüdüm.

Atatürk'ün bulunduğu salona geldiğim zaman,

kapı açıldı, içeri girdim. İçerde, Atatürk'ün her zamanki yakın arkadaşları vardı. Yüksek sesle bir şeyler konuşmakta idiler. Ben salonun ortasında ayakta

durdum. Birden sessizlik oldu. Atatürk arkadaşlarına

yüksek sesle:

- İşte kendisi de geldi, dedi. Vazifeyi tevdi

edelim, alıp yürütsün...

Sonra bana döndü:

- Başvekilsiniz Celal Bey, tebrik ederim, başarılar dilerim..

O gün milletvekili ve Kurultay üyesi olarak

girdiğim salondan, Başvekil olarak çıkıyordum. Bu

olayın, benim yönümden işleyen realist hikâyesi

budur!

93 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

Atatürk'ün özelliğine değmeyen konuları burada size anlatmak istemem. Başvekil olarak hastalığından ne suretle haberdar olduğumu anlataca

ğım.

"Düşündüğüm Gibi ise

Durum Vahimdir"

Ankara'da Balkan Konferansı toplanmıştı.

Kabul resminde, o zaman Yugoslavya Başvekili olan

Doktor Stoyadinviç'le konuşuyordum. Yanıma İçişleri Bakanı Şükrü Kaya yaklaştı. Yüzü kederli, âdeta mosmordu.

- Hayrolsun, dedim.

- Sıhhiye müsteşarı Doktor Asım'ı gördüm,

dedi. Atatürk'ün sağlığı etrafında çok endişe verici

şeyler söylüyor. Üzüldüm. Siz de bir görüşseniz.

Şükrü Kaya'ya misafir Başvekil'le meşgul olmasını rica ettim. Stoyadinoviç'ten de bir kaç dakika için özür diledikten sonra Doktor Asım'ı buldum.

- Atatürk'ü istasyonda gördüm, dedi. Doktor

olarak durumunu beğenmedim. Arkadaşları da burnunun kanadığını söylediler. Ben kanamanın burundan olduğunu sanmıyorum. Bir ciğer kanaması olması, görünen ahvale göre, akla daha yakın. Eğer böyle ise, durum vahimdir, diye fikrini özetledi.

Dünya başıma yıkıldı sandım. Geceyi güç ge

çirdim.

94 • İ S M E T B O Z D A Ğ

Sabahleyin erkenden Çankaya'ya gittim.

Başyaver, henüz uyandığını söyledi. Kendilerinden, beni giymeden kabul etmelerini rica ettiğimi bildirdim. Maksadım, dinlenmelerine engel olmamaktı. Çünkü biliyordum ki, Atatürk, derin nezaketi olan bir insandır. Bütün münasebetlerinde ölçülüdür. Çok yakın arkadaşlarını bile giyinmeden, tıraş olmadan karşılamaz. Nitekim ricamı kabul etmişler, giyinmemişlerdi ama, yine de yataktan kalkmış, sezlonga geçmiş, mümkün merteye derli toplu görünmeye dikkat etmişti.

Odaya girince bana gülümseyerek baktı ve:

- Hayrolsun, ne var? diye sordu.

- Hastalığınızı merak ediyorum, dedim. Yorulmanızdan endişe ediyorum. Bana iki yabancı uzmanı salık verdiler. Çok yetkili kimselermiş. Eğer izin verirseniz, kendilerini Türkiye'ye davet etmek ve sizi görmelerini sağlamak istiyorum. Bunu ricaya gelmiştim.

Kaşlarını hafifçe çattı, biraz düşündü. Böyle bir davetin politik akislerini hesapladığı belli idi.

- Ortalıkta Hatay meselesi var. Hastalığım,

dışarda duyulursa iyi olmaz. Bu noktayı değerlendirmek lazımdır. Sen, Neşet Ömer'le konuş.

Burda zaten Tıp Kongresi yapılıyor. Gelip bir

muayene etsinler, gerekli ise bir konsültasyon

yapsınlar. Bakalım onlar ne diyecek? Sonra düşünürüz.

95 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

Sevgili Atatürk!.. Söz konusu olan canı oldu

ğu hâlde, memleket davalarına uzaktan yakından

bir zarar gelmemesini düşünüyor, yabancı doktorların çağrılmasını sakıncalı buluyordu.

Tam İstirahat, İçki ve Sigara Yok

Doktorlar geldi. Atatürk'ü dikkatle muayene

ettiler. Konsültasyon yapıldı. Ben, varılacak sonucu

bekliyordum. Neşet Ömer Bey'e sordum:

- Vardığınız netice nedir?

- Kritiktir, karşılığını verdiler. Yapılacak ilk

iş, tam istirahat sağlanması, derhal içki ve sigarayı

bırakması ve ilaçlarını düzenli alması gerekir.

Atatürk'ün, her çeşit engellemeleri reddeden

bir tabiatı vardı. Bir anda içki ve sigarayı bırakması,

moralî üzerinde büyük bir sarsıntı yapabiliirdi. Kaygılı ve ricakâr bir sesle doktorlara:

- Sizi anlıyorum dedim. Fakat Atatürk'ün ruhi hâlini de göz önünde bulundurmanızı rica ederim. Bu zaruret kesin de olsa, bunu kademeli olarak uygulayamaz mıyız? Mesela içki için bir süre koyabiliriz... İki ay, üç ay... Sonra uzatırız... Sigarayı da azaltarak maksada yürümek mümkün değil midir?..

Moralini ayakta tutmanın hastalığı bakımından sizce bir önemi varsa, böyle davranmanızı tavsiye ederim...

Doktorlar, anlayış gösterdiler ve ittifakla, en büyük faktörün moral olduğunu, bu sebeple de ka-

96 • İ S M E T B O Z D A Ğ

demeli engelleme yolunun uygun olacağını kabul ettiler.

Odasına girdik. Doktorlar müşahedelerini açıklıyorlar, takip edilecek tedaviyi anlatıyorlar ve perhizi tarif ediyorlardı. İçki ve sigaraya gelince,

Atatürk birden başını kaldırdı:

- Ne demek?.. Yani bütün ömrümce mi içmeyeceğim?.

Atatürk'ün mavi, kocaman gözleri parlıyor, bu

tavsiyenin altında yatan gerçeği anlamaya çalışıyordu. Yüreğime bir ateş dolduğunu hissettim. Utanmasam ağlayacağım. Öylesine güçlü, öylesine diri, öylesine hayat ve yaşama şevki dolu bir insanın, yatağa mihlanmasını ve her şeyden vazgeçmesini istemek...

Doktorlar:

- Hayır dediler... Sadece üç ay için.. Belki bu müddet daha da kısalabilir.

Atatürk, geniş bir nefes aldı ve yüzüne rahatlamanın pembeliği geldi:

- O bir şey değil.. Kabul ettim!

Hepimiz ferahlamıştık...

Nöbet Başvekil'de

Doktorlar, reçetelerini yazdılar ve gittiler.

Onların nöbeti bitmiş, benim nöbetim başlamıştı;

ve benimkisi taşınmayacak kadar ağırdı.

Cumhurbaşkanı'nın sağlığını korumak, Başvekil olarak bana bir yasa emri idi. Sonra bu Cum-97 • B İ
L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

hurbaşkanı Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu, koruyucusu, yücelticisi, fikir ve ilham kaynağı
ATATÜRK'tü.

Hiçbir şey için karşısına çıkmama imkân olmayan bu büyük adamın karşısına, sağlığı nedeniyle
çıkمام gerekebilirdi. Hayran olduğum, emrinde olmakla iftihar ettiğim, hudutsuz sevdiğim bir
insandı bu... Görevimi, Başvekil olarak güç de olsa yapabiliyordum. Ama bunca sevdiğim insan olarak
nasıl yapacaktım?.. Bir şimşegi elimde tutmak, Atatürk'ü tutmaktan kolaydı.

Atatürk'ün Okuyamadığı Son Nutuk

Atatürk'ün hastalığı, bahar gökleri gibi, bir,

günlük güneşlik oluyor, hepimiz sevinip bayram

ediyoruz; bir, kararıp şimşekleniyor, kederlere karılıyor, böyle sürüp gidiyordu. Sağlığının günlük
güneşlik günlerinden biri idi. Savarona'dan Dolmabahçe'ye geçtiği ilk haftalardı. Ziyaretine
gitmişim.

Görüşme sırasında birdenbire:

- Bana Meclis'i açış nutkumun materyalini

hazırlayın, dedi.

- Emredersiniz, takdim ederim, diye karşılık

verdim.

Büyük Millet Meclisi anayasa gereğince

ekimde açılır ve Cumhurbaşkanı ilk celsede geçen

bir yıl içinde yapılmış işleri değerlendirir, gelecek

yıl yapılmasını temenni ettiklerini de Hükümet ça-

lışmalarına ışık tutmak için belirtirdi. Atatürk bu

nutuklarını daima büyük bir dikkat ve ehemmiyetle hazırlamıştır. Fakat nutkun söylenmesine çok zaman vardı. Daha ağustosta idik. Önümüzde bir,

birbuçuk aylık zaman vardı.

Anlıyordum ki, Cumhuriyet'in on beşinci

Bayramında ve Meclis'in açılışında yapacağı konuşmaya büyük bir önem veriyordu.

Gereken hazırlıkları yaptım. Bakanlıklardan

notları topladım. Bu günlerde yine kendisini bir ziyaretim sırasında yeniden aynı konuya döndü:

- Benim nutkun materyali ne oldu?. (Bakanlıkların hazırladıkları çalışma raporlarına Atatürk

"MateryaPder, nutkun son paragrafına da "final"

demeyi severdi.)

- Hazır, dedim. Fakat bir kere de ben gözden

geçirmek, ayırıp tasnif etmek istiyorum. Ondan

sonra takdim ederim.

Durdu, yüzüme baktı, gülümsedi:

- Peki, dedi, siz bildiğiniz gibi hazırlayın. Ben

nasıl olsa Ankara'ya gideceğim. Orda ayrıca elden

geçirir, kendi üslubuma çevirip kaleme alırım. Fazla yorulmamak için kısa tutarım Celal Bey, merak etme!

Nutuk üzerindeki çalışmaları yoğunlaştırdım. Notlardan nutkuna aktaracağını tahmin etti

đim parçaları da üslubuna yakın bir dille yazıp, fazla yorulmamasını sağlamaya çalışıyorduk.

"Ankara'ya Gideceğim!"

Hastalığı sebebiyle İstanbul'da kalması lazımdı, fakat Atatürk ikide birde Ankara'ya gitmeye kalkıyordu. O zaman, bir taraftan doktorlar, bir taraftan yakın arkadaşları, bir taraftan ben onu

İstanbul'da kalmaya ikna etmek için elimizden geleni yapardık. Bir gün yine bu konuyu doktorlarla tartışırken, Başyaver, benim Ankara'dan İstanbul'a

gelmekte olduğumu haber vermiş... Atatürk hemen:

- Gördünüz mü, demiş. İşte Celal Bey geliyor. Ya beni Ankara'ya götürmek için geliyorsa? Ya benim Ankara'da bulunmamı istiyorlarsa?..

Atatürk o günlerde hastalığının günlük güneşlik süresini geçiriyordu, onun için "Gidebilir mi, gidemez mi?" diye konuşulduğu olurdu. Ben doğru

Dolmabahçe'ye gittim ve kendilerini ziyaret ettim.

Hemen nutuk çalışmalarını sordu:

- Ne oldu?..

- Hazır efendim, dedim. Emirlerinizi bekliyorum.

- Güzel... Göreyim öyle ise...

Notlara bakarak, nutuka girmesini uygun

bulduklarımı özetledim. Hükümetin gelecek yıl için

tasavvurlarını da kısaca arz ettim.

- Tamam, olmuş, dedi, sonra özellikle gelecek yıl yapmayı düşündüğümüz işler üzerinde durarak, bunları meclise "vesaya maddeleri" hâline ko-100 • İ S M E T B O Z D A Ğ

yan kalem çalışmaları yaptı. Nutuk, esas itibarıyla

artık hazırlanmış demektir. Bana:

- O hâlde bunu Genel Sekreterliğe verelim,

orada bulunsun, dedi. Sonra Ankara'ya gitmek konusu üzerinde konuşmaya başladı. Cumhuriyet Bayramı'nda yapılacak geçit resminde bulunmak için, Devlet Başkanı yerine merdivenle çıkıldığından, yorulmamak için bir asansör yapılmasını istedi, Meclis'te nutkunu okurken, hem oturmasını, hem de ayakta

duruyormuş gibi görünmesini sağlayacak uygun bir

kürsü yapılmasını ısmarlamayı da unutmadı.

Besbelli idi ki, Ankara'ya gideceği günleri ipe çekiyordu. Oysa daha ekimin başlarında idik.

Ben Ankara'ya döner dönmez, hem asansör işini,

hem kürsü işini tamamlamıştım. Ama bu sıra Atatürk'ün sağlık gökleri yine kararıp şimşeklenmişti.

Artık Ankara'ya gitmekten söz etmiyordu. Ekimin

son haftasında yine yanında idim. Sordu:

- Nutuk bizde, Hasan Rıza'da değil mi?

- Evet Efendim.

Işıkları puslanmış gözleriyle bir ara daldı,

sonra dudaklarını bükerek:

- Bu hâlîmle Ankara'ya gitmekte bir fayda

görmüyorum. Ankara'ya gittikten sonra, hiç değilse,

trenden otomobilime kadar, kimsenin yardımına

muhtaç olmadan yürüyebilmeliyim, arkadaşlarımla

sohbet edebilmeliyim.. Bunu yapamayacak olduktan sonra değmez.

101 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

Sonra bir süre daha durup düşündükten

sonra:

- Ankara'ya gitmeyeceğim. Nutka son şeklini veriniz, göreyim, dedi. Emirlerini yerine getirdim. Ancak hastalığı her gün biraz daha ağırlaşı-

yordu. Doktorlar beş dakikadan fazla konuşmasına izin vermiyorlardı. Uygun bir zaman arıyordum. Fakat Ulu Hasta, vazifesini unutmamıştı. Bir

gün haber verdiler:

- Atatürk sizi istiyor. Nutkunu ve Ordu'ya

mesajımı da beraber getireceksiniz!

Cumhuriyetin Onuncu Yıldönümü'nde

Türk milletine mesaj yayımladığı hâlde, 15. yıldönümünde Ordu'ya mesaj yayımlamak istemişti.

Genelkurmay Başkanı Sayın Fevzi Çakmak mesajın taslağını hazırlamış bulunuyordu. Hemen istediklerini alıp odasına girdim.

Yatağın içinde uzanmıştı. İnce bir yorgan göğsüne kadar çekilmiş, arkasındaki hafif meyilli yastıklara yaslanmış duruyordu. Eliyle, yanına yaklaşmamı istedi. Sandalyeyi yatağa bitiştirerek oturdum.

- Nutuk ne oldu?

- Hazır efendim, dedim ve yavaş yavaş özetlemeye başladım. Doktorlar, yalnız beş dakika yanında kalmama izin vermişlerdi. Oysa bir Devlet Başkanı, en önemli görevini yapacaktı. Buna rağmen beş dakika içinde nutku ana çizgileri ile arz ettim.

102 • İ S M E T B O Z D A Ğ

Büyük bir sükûnet ve dikkatle dinledi. Sonra

birdenbire:

- Okumayacak mısınız? dedi.

Çaresiz nutku okumaya ve mümkün olabildiği kadar hızlı okumaya başladım. Büyük bir dikkatle ve ayrıntıları değerlendirerek dinliyordu.

Okuma biter bitmez, onun konuşmasına fırsat vermeden:

- Eksik olan finaldir, dedim.

Yüzüme baktı. Yorgun gözleriyle gülümsüyordu.

- şimdi tamamlarız! dedi.

- Ben söyleyeceklerini yazmak için kalemi elime aldım. Bekliyordum.

- Yaz, dedi. BÜYÜK KAMUTAY, şİMDİYE

KADAR OLDUĞU GİBİ, BUNDAN BÖYLE DE, BÜ

TÜN İşLERİNİZDE BAşARILAR DİLERİM.

Bu cümle ile nutuk bitmişti. Ayağa kalktım,

veda etmek için hazırlanıyordum. Bırakmadı.

- Peki, dedi, bu nutku benim yerime nasıl

okuyacaksın?

Atatürk Meclis nutuklarını, Meclis Başkan

kürsüsünden okur. Ben onun yerine okuyacağıma

göre, nereden okumayı düşündüğümü soruyordu.

- Başkan celseyi açacak, bana söz verecek.

Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun 36. maddesine göre,

Cumhurbaşkanının senelik nutuklarını Başvekillere okutmak salahiyeti vardı. Ben de "Emirleri üzerine nutuklarını okuyorum" diyeceğim.

103 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

Atatürk memnun oldu. Gülümsedi.

- Tamam oldu, dedi. Çıkmak için küçük bir

hareket yaptım. Bu sefer, Meclis'te ve Parti grubunda tüzük gereği yenilenmesi gereken Başkan seçimleri için ne düşündüğümü sordu. Geleneğe uygun davranılacağını söyledim. Değişikliği gerektiren bir

hâl yoktu.

- Öyle yapınız, dedi. Sonra ekledi. ARKA

DAŞLARIMA BENİM SELAM VE MUHABBETLERİ

Mİ SÖYLEMEYİ UNUTMA!

Kapıda ayak sesleri duyulmaya başladı. Bana

verilen süreyi çok aşmıştım. Veda için elimi uzatırken bu sefer:

- Bilançoyu zengin buldum, dedi. Memleket

için hayırlı, muvaffakiyetli işler başarıldığını gördüm. Seni ve vekil arkadaşlarımı tebrik ederim.

Sağ eli yorganın dışında duruyordu. O dünyanın en güzel ve hastalıktan büsbütün incelmış ellerini, bu EN BÜYÜK TÜRK un elini iki elimle kuş

okşar gibi tuttum, yeryüzünün en büyük tazim
ve sevgi duyguları ile öptüm ve yanağımı yasladım.

Ağlıyordum.

Ben Başvekilliğimi, O, Cumhurbaşkanlığını

unutmuş gibiydik. Konuşmuyorduk. Artık kelimelerin bir değeri kalmamıştı. Gözlerimle, gözlerinden
veda işaretini alarak ayrıldım.

27.10.1972

Dr. Ahmet ve

Nilüfer Gürsoy ile

iç kimse yaşamasının ve hareketlerinin
sınırlandırılmasından hoşlanmaz. Fakat
Atatürk nefret ederdi. Doktorların yap
tıkları tavsiyeden, gururu incinmiş gibi bir hâli var-
dı. Bir kaç gün içmedi ama, salık verildiği biçimde
sırtüstü de yatmadı, devlet işleriyle yakın ilgisini
kesmeden oturduğu yerde çalışmaya devam etti.

Ben ve yakın arkadaşları iyice görüyorduk ki,

bu şartlar içinde hastalığın geçmesine imkân yoktu.

Doktorlarımız, gereken ihtimamı fazlasıyla yaptıkları, ilaç ve perhiz üzerinde pek haklı olarak
titizlendikleri hâlde, sevilen, tapılan bir hastaya duyulan şefkat, gereken otoriteyi kurmalarına imkân
bırakmıyordu.

Sadece bu sebeple, bir yabancı doktoru, Atatürk'ü tıbbi otoritesine alarak tedavisini sağlaması için
memleketimize davet etmeye karar verdim.

Başka bir çare göremiyordum.

105 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

"Ne Yapacaksan Çabuk Yap, Ben Hastayım"

Bir gün bu maksatla odasına girdim. Oturuyordu. Rengi uçuktu. Gözlerinin şimşekli maviliği buğulanmış, bulutlanmıştı. Yine de sağlam ve neşeli

görünmeye çalışıyordu. Mümkün olabildiği ölçüde

yumuşak ve ikna edici bir sesle kendisine:

- Yabancı doktorların gelmesini ve sizi muayene etmesini rica ettiğim zaman, reddetmiş ve böyle bir çağrının Hatay Davası üzerine tesir edece

ğini ileri sürmüştünüz. Politik yankıları bakımından haklı olduğunuzu kabul ederim. Ancak bu mahzur çok sınırlıdır. Kaldı ki bugün bizim için en

büyük dava, sizin sağlığınızdır. Türk milletinin

sağlığınızdaki öte bir kaygısı olmadığını arz etme

vazifemdir. Lütfen izin verin de bir yabancı uzman

getirelim, konulan teşhisi bir kere daha kontrol etmiş ve tedavi şeklini gözden geçirmiş olsun.

İnce parmaklı sanatkâr elleri koltuğun iki yanında, başı hafif öne eğik, sükûnetle dinledi. Bir müddet sustu. Sonra başını kaldırarak gözlerimin

içine baktı:

- Çocuk!.. Ne yapacaksan çabuk yap, anlıyorum, ben hastayım!..

Beni hem yaralayan, hem sevindiren bir sözdü bu... Hiçbir kuvvetin karşısında teslim olmayan Atatürk, kendisini tıbbi teslim etmeye razı oluyordu. Dışındaki Başvekil Celal Bayar, Cumhurbaşkanının karşısında saygı ile susuyor, içimdeki dost **106 • İ S M E T B O Z D A Ğ**

Celal Bayar, hasta şefinin güzel ellerini iki avucu

içinde tutarak gözyaşları ile ıslatıyordu.

"Bu İşin Komutanı Benim,

Bana Yardım Edeceksiniz!"

Durumu Bakanlar Kurulu'nda konuştuk ve

Doktor Fizenje yi davet etmeye karar verdik. Çağırık, geldi. Atatürk'ü ince bir muayeneden geçirdi.

Dr. Fizenje'nin mesleğini iyi bilmekten gelen bir güveni ve rahatlığı vardı. Muayene bittikten sonra, bir Devlet Başkanı ile değil, bir hasta ile konuşur gibi

hemen, şunları söyledi:

- Hastasınız! Ben sizi iyi edeceğim. Fakat

benden önce, siz kendi kendinizi iyi edeceksiniz!

Siz büyük bir kumandan olabilirsiniz, büyük zaferler kazanmış olabilirsiniz... Fakat bu işin kumandanı benim. Yardımınızı istiyorum, bana yardım edeceksiniz!..

Atatürk Fizenje'yi tetikte ve dikkatle dinliyordu. Bilgisinden emin, açık ve güvenli konuşması Atatürk'ü etkilemişti. Son cümleleri dinlerken, bundan hoşlandığını fark ettim. O da tıpkı bir savaşta kendisinden yardım bekleyen bir komutana yardım vadeder gibi sağlam bir tonla:

- Yaparım! dedi.

Hastayı kazanmanın, tedavinin yarısı olduğunu yine doktorlardan işitmişim. Fizenje bunu ba şarmıştı. Atatürk'e teşekkür etti ve şöyle devam etti:

107 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

- Benim tayin edeceğim zamana kadar alkol

yok! Fazla kıpırdamadan şezlongda sırtüstü yatacaksınız. Bu durumunuzu hiçbir suretle bozmayacaksınız. Yemek içmek üzerindeki tavsiyelerimi de tutacaksınız!..

Doktorun dediklerini de gerçekten harfi harfine tuttu. Ağzına bir damla içki koymadı, sigara içmedi ve iki gün sırtüstü kıpırdamadan yattı. Bu ka-darcık itina, hemen kendisini gösterdi. Kuvvetli

bünye, iyileşmek iradesinin de yardımı ile toparlanıyordu.

Bütün bu süre içinde dışardan görünüşü sakindi. Fakat içinden kaynadığını hissediyordum.

Sık sık yaptığım ziyaretlerde, Devlet işlerinin dışında haberlerle kendisini oyalamaya çalıştığım hâlde, o bana ısrarla Devlet işleri üzerinde sorular soruyor,

hele Hatay konusunda en küçük ayrıntıyı bile öğrenmeye büyük önem veriyordu.

Bir süre sonra, şezlongda kıpırdamadan sırtüstü yatmaktan sıkıldı. Doğrulup oturmaya, daha daha, odasında yer değiştirmeye başladı. Bir yaralı

aslan tedirginliği içinde olduğunu görüyordum. Bununla beraber, bu kısa perhiz ve dinlenme sağlığına

çok iyi gelmişti. Bir süre sonra, yüzüne tatlı bir pembelik, mavi gözlerine o eski şimşekli ışıltı oturdu.

Bir gün "iyiyim" dedi, ayağa kalktı.

Eskiden olduğu gibi devlet işleriyle ilgilenmeye, hele Hatay konusunda titizlenmeye başladı.

108 • İ S M E T B O Z D A Ğ

Akşamları yine sofrasını kurduruyor, arkadaşlarını etrafına topluyor, onlarla sohbet ederek geç vakitlere kadar oturuyordu.

Ben ve yakın dostları içmemesini, bu mümkün olmazsa, az içmesini sağlamaya çalışıyorduk.

Fakat bu da bir sınıra kadar mümkün olabilmekte

idi.

"Hatay'ı Alacağız"

Bir kaç gün sonra, hiç hasta olmamış gibi hareket etmeye başladı. Hükümetin kesif şekilde çalıştığı Hatay Davası'nı, en ince teferruatına kadar elinde tutuyor, Beni daha enerjik olmaya zorluyor, Mersin'e giderek davayı yakından izlemek istiyordu. Doktorlarla görüştüm. Yeniden muayene ettiler ve "gidebilir" dediler. Gitti.

Sırtüstü yatması, dinlenmesi ve hiç yorulmaması lazımken, otomobille Mersin'i yer yer dolaştı.

Bir büyük geçit töreni tertip ettirdi. Bir buçuk saat

bu töreni ayakta seyretti. Bütün bu hareketler, memlekette ve dünyada büyük yankılar koparıyordu.

Gelen haberlerden sağlığı bakımından memnun oluyorduk. Çünkü kilo aldığını bildiriyorlardı.

Demek hastalığını yenmiş, bunca zahmetli harekete

rağmen kilo almaya başlamıştı. Sevinilecek bir şey

gibi göründü bize. Oysa karaciğer su toplamaya

başlamış. Kilonun artması bundanmış... Bu da hiç

hayır alameti değildi.

109 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

Bu kilo almanın sebebini, ancak Atatürk İstanbul'a döndüğü zaman öğrenebildik. Kendisi, hiçbir şeyi olmadığını söylüyor, Savarona'da bir kaç

gün dinlenirse, dipdiri olacağını umuyordu. Yazık

ki, bu umduğu çıkmadı. Hastalığı her gün biraz daha ilerliyordu. Dolmabahçe Sarayı'na geçirildiği zaman, iyice güçten düşmüştü.

"Doktorlar Doğruyu Söylemiyorlar"

Dolmabahçe'de bir koma atlattı. Uzun zaman kendine gelemedi. Doktorlar ümidi kestiler!

Telaşa düştük. Hemen İstanbul'a hareket ettim.

Ben gelene kadar bir mucize olmuş ve komayı atlattım. Kendisine geldiği zaman, Ülkü'yü ve beni görmek istemiş. Besbelli ki doktorlardan hiçbir şey

öğrenemediği için Ülkü'nün ağzından laf kapmak,

benden bir haber sızdırmak istemişti. Ülkü'yü sıkı

sıkı tenbihledik. Sevgili Atatürk Ülkü'nün ağzını

arayınca, Ülkü yüzüne bakıp ağlamaya başlamış.

Ülkü'den sonra ben girdim. Bana ilk sözü:

- Sen cuma günü gelecektin, ne oldu. Neden

daha önce geldin. Yoksa sağlığımda üzülecek bir

şey mi var?.. Merak mı ettin sen de?..

- Vahim bir şey yok... Fakat uykunuz her zamankinden biraz fazla sürmüş onu merak ettik.

Doktorlar uykunuzda bir düzensizlik farketmişler..

- Neymiş bu uykudaki düzensizlik?..

- Derin ve uzun uyumuşsunuz.

110 • İ S M E T B O Z D A Ğ

- Yani?.. Kaç saat uyumuşum?

- On iki saat kadar...

Oysa koma, yirmi saatten fazla sürmüştü,

saklamaya çalışıyordum. Fakat o sırada elini çenesine atıp sakallarının uzunluğunu fark etseydi, kendisine doğru söylemediğimi anlayacaktı. Çünkü Atatürk bütün hayatı boyunca olduğu gibi, hasta

iken de her gün muntazam tıraş olurdu. Komaya girdiği

için tıraş olamamış ve yüzünü fırça gibi sert ve beyaz kıllar kaplamıştı.

İki yana başını salladı. Sonra:

- Doktorlar doğruyu söylemiyorlar... dedi.

17.8.1972

Celal Bayar'dan dinlenmiştir.

tatürk'ün komaya girdiği günlerde, bütün

kabineyi Dolmabahçe'de bir toplantıya ça

ğırılmışım. O toplantıdan çıkarken, Millî

Savunma Bakanı Kâzım Özalp'e, İsmet Paşa'nın yakın

arkadaşı olduğunu bildiğim için:

- Görüyorsunuz... Durum kesindir. İsmet Pa

şa acaba neden bir ziyarette bulunmak istemez.

Kendisine bir söylesen...

Kâzım Özalp:

- Atatürk acaba kendisini kabul eder mi?.. Siz

kabul ettirebilir misiniz?

- Ben, kabul edeceğinden eminim. Şahsen de

rica edebilirim.

- Öyle ise, Paşa'ya haber vereyim..

Ankara'ya döner dönmez İsmet Paşa'ya durumu bildirdi. İsmet Paşa:

- Celal Beyin şahsi fikri ne?.. demiş.

112 • İ S M E T B O Z D A Ğ

- Kendisi bu teklifi yaptığına göre, bu görüşmeyi arzu ediyor demektir.

İsmet Paşa bir süre düşündükten sonra:

- Giderim, fakat trene istasyondan binmem,

Orman Çiftliği'nden binerim. Hemen bavulumu hazırlasınlar. Ve çiftlik istasyonuna götürsünler.

Paşanın bavulu hazırlandı ve emrindeki muhafız polis tarafından Orman Çiftliği'ne götürüldü.

İsmet Paşa bir ara:

- Bir de Refik Saydam m fikrini alalım, der ve

Refik Saydam'ı köşke çağırırlar. Refik Saydam:

- İmkânı yok gidemezsiniz Paşam, diye heyecanla cevap verir. Bunlar sizi bu komplo ile Saraya çekecekler ve orada yok edecekler. Rızı değilim!

Eğer siz o trene binerseniz, lokomotifin önüne yatarım, beni çiğnemedem İstanbul'a gidemezsiniz!. der.

İsmet Paşa gitmekten vazgeçer ve bavulunu

geri aldırır.*

Sayın Celal Bayar; şöyle konuşuyor:

Atatürk'ü ziyaret için gitmiştim. Nisbeten iyi görünüyordu. Odada şu anda hatırlamadığım başkaları da vardı.

Nasıl oldu, bilmiyorum birden söz seçimlere atladı.

Atatürk:

- Seçimler için ne düşünüyorsun Celal Bey? dedi.

Seçimler, gerçekten yaklaşmaktaydı. Ancak, Atatürk'ün bu hastalığı sırasında seçimlerle kendisini yormak istemiyordum:

113 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

- Daha biraz vaktimiz var, dedim fakat siz ne emrederseniz, o olur.

- Yapabilir misin?..

- Muktedirim!

Atatürk biraz durdu, düşündü, sonra:

- Dursun, ilerde düşünürüz... dedi."

***

Bu konuşmada bir çok ipucu var: Önce Celal Bayar

gibi hafızası sağlam bir devlet adamı, Atatürk'ün yanında, Seçim gibi son derece önemli bir konu konuşulurken odada kimlerin olduğunu unutacak soydan bir kişi değildir.

Demek kimlerin bulunduğunu söylemek istemiyor.

Niçin söylemek istemesin?. Eğer söylenmesinde sakınca olmayan kişiler olmasaydı, saklamazdı.

Söylenmesi sakıncalı kişiler kimler olabilir?.. Atatürk'ün yatak odasına girebilen bu kişiler kimler olabilir ve söylendiği takdirde, ya orada bulduklarından ötürü, ya da konuyu aydınlatacaklarından, birtakım yorumlara yol

açacaklarından ötürü adları saklanmış bulunsun!..

Konu seçim olduğuna göre, bu kimselerin Parti ile,

Seçimle ilgili kimseler olması gerek.

Demek en azından milletvekili, bakan. Atatürk'ün

yatağı başında bulduklarına göre, Atatürk'ün yakın çevresinden olmaları gerekli...

Peki, hem milletvekili ya da bakan, hem Atatürk'ün

yakın çevresinden kimler var?.. Salih Bozok, Kılıç Ali, Hasan Rıza Soyak, Şükrü Kaya, Tefik Rüştü Aras...

114 • İ S M E T B O Z D A Ğ

Peki, siyasi kuliste bu kişilerden kurulu bir Atatürkçü gruptan söz edilmiyor mu?. Ediliyor. Bu grubun, yeni bir seçim yapılarak İsmet İnönü'nün Meclis dışı edilmesi hazırlıkları içinde oldukları, İsmet Paşa grubu tarafından ileri sürülmüyor mu?.. Sürülüyor.

Öyle ise Bayar'ın bulunduğu o toplantıda bu grup fikirlerini Atatürk'e açmışlar, "İsmet Paşa'sız bir Meclis" fikrini kabul ettirmişler, Atatürk de bunun üzerine orada hazır bulunan Bayar'a sözü edilen bu seçimi sormuştur.

Nitekim Bayar'ın cevabı anlamlıdır: "Daha biraz vaktimiz var, ama siz ne dersiniz o olur."

Fakat anlaşılan Atatürk'ün "diyeceğinin olacağına"

fazla güveni yoktur; sorar: "Yapabilir misin?.." Bu ikinci sorudan da seçimin normal bir seçim olmadığı iyice anlaşılıyor." İsmet Paşa taraftarlarına rağmen, bu adamlarla beraber, İsmet Paşa ve yakın adamlarını dışlayarak bir seçim yapabilir misin?" sorusunun sorulduğu meydana çıkıyor. Bayar buna "muktedirim" diye karşılık veriyor ama, Atatürk o kanıda değildir: "Dursun, ilerde düşünürüz" diyor, demek üzerinde bolca düşünülmesi gerekli bir seçimdir bu...

Atatürk'ün son günlerinde İsmet Paşa için bazı tertiplerin yapılması gerektiğine inandığına dair deliller, belirtiler vardır.

Falih Rıfkı Atay ÇANKAYA'sında şunları yazıyor:

"Atatürk'ün kendisini de bir 'halef vârisine meylettirmek isteyenler olmuştur, kendileri hesabına. Atatürk, kendisinden sonrasına kendisinin hâkim olamayacağını bilirdi."

115 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

Atay'ın bu sözlerinin, Kılıç Ali Bey'in ölümünden bir

kaç ay önce kendisini ziyarete gittiğim zaman gösterdiği

'Atatürk'ün Vasiyeti" diye kırmızı yazı ile yazılmış bir zarfın bulunmasıyla gerçekliği pekişmiş oluyor. Gerçi Kılıç Ali, hayattayken bu konuyu bütün ısrarlara rağmen saklamış ve gerçeğin anlaşılmasını, ölümünden sonraya bırakmıştır

ama, bu siyasi vasiyetin ne olabilirliğine ip uçları bırakmıştır.

Bu noktada şu sorunun karşılığını arayalım: İsmet

İnönü, Cumhurbaşkanı olduktan sonra kimlerin siyasi hayattan, hatta Ankara'dan uzaklaştırılmasını istemiştir? Şükrü Kaya, Tevfik Rüştü Aras, Kılıç Ali, (bir süre yüzlerine gülüp ellerindeki mektupları aldıktan sonra) Salih Bozok, Hasan Rıza Soyak. Bunların arasında Celal Bayar yok... Çünkü vasiyet oyununa girişenlerin içinde de yoktu! Adlarını saydığımız bu kişiler, ellerini kollarını bağlayarak İsmet Pa

şa'nın iktidara gelmesini bekleyemezdi.

Çünkü, Şükrü Kaya ile; Başbakanlıktan ayrıldıktan

sonra kendisini polisle takip ettirdiği için;

Tevfik Rüştü Aras ile; Niyon Konferansı'nda sözünü

dinlemediği, kendisini Atatürk ve Meclisle çatışmada bıraktığı için...

Kılıç Ali ile;

Salih Bozok ile; Başbakanlıktan düştükten sonra Hi-

podrom'da kendisine halkın gösteri yapması vesilesiyle

meclise verdiği bir takrirle, kendisini uzun açıklamalara çektiği için...

116 • İ S M E T B O Z D A Ğ

Hasan Rıza Soyak ile; Atatürk Orman Çifliği'ndeki

Bira Fabrikası ihtilafiyle kendisi ile Atatürk'ün arasını açtığı ve Çankaya'da Hasan Rıza'yı Kara Tahsin'e bezetmesinden

ötürü...

Bu saydığımız kişiler, Atatürk'ün en çok sevdiği,

üzerlerine titrediği kişilerdir. Bunlar kendisine gelmiş ve

"Atatürk'e bir hâl olursa, kendilerinin de intihar etmekten başka çareleri kalmayacağını" söylemişlerse; ayrıca İsmet Paşa'nın kindarlığı üzerinde durmuşlar, memlekete bu

yüzden hayrı dokunmayacağı gibi, ödlekliğinden ve duraksamalarından ötürü milletin çok zahmet çekeceğini de anlatmışlarsa; Atatürk'ün hem bu kimseleri korumak, hem

memleketi bir buhrandan kurtarmak için İsmet Paşa'nın

-eski bir arkadaşı olmasına rağmen- ülke dışına çıkarılmasına razı olması ihtimali büyüktür.

Bunu, bir yandan erken seçimle temin etmek, yani

İsmet Paşa'yı Meclis dışında bırakmak, diğer yandan siyasi bir vasiyetle güçlendirmek akla yakın bir ihtimaldir.

Bu ihtimalin kuvvetli olduğunu perkiten bir başka delil, Atatürk'ün Vasiyetnamesi'nde İsmet Paşa'nın çocuklarına aylık bağlamasıdır. Eğer İsmet Paşa, kendisinin yerine Cumhurbaşkanı olacaksa, çocuklarına aylık bağlamanın anlamı yoktur. Elbette Paşa, kendi çocuklarının eğitilmesi için gerekli paraya her zaman sahip olacaktır.

Fakat tasarlandığı gibi, bir seçimle Meclis dışında bırakılacak olursa, kendisine dışarıda bir vazife verilse bile, paşanın gitmek istememesi ihtimali vardır. Bu takdirde el-117 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

ette sıkıntıya düşecektir. Bu durumda hiç değilse çocukları bundan zarar görmemelidirler...

Şimdi vardığımız yerden olaylara bakılınca, Atatürk'ün İsmet Paşa'nın çocukları için aylık tahsis etmesi garabeti aydınlanmış olur.

Ancak siyasi vasiyetin muhtevası, yine karanlıktadır.

Hayatta iki kez bu gerçeği çözebilecek pozisyonda bulundum; fakat maalesef, ikisinde de duraksamalarım yüzünden bu sırrı çözemedim. Birincisi, Kılıç Ali'nin evindeki; üzerinde ATATÜRK'ÜN VASIYETİ yazılı sarı zarftı. Üç yerinden kırmızı balmumu ile mühürlenmiş olan bu zarfın, ölümü hâlinde bana teslim edilmesini karısına benim yanımda vasiyet ettiği hâlde, Altemur Kılıç'ın babasının cenazesi toprağa verilmeden eve girerek babasına ait ne varsa hepsini toplayıp götürmesi yüzünden bu vasiyet yerine getirilememiştir.

Altemur, önce bu zarfi inkâr etmiş, daha sonra da,

'Evde bir sürü eski Türkçe evrak var, babamdan kalma, ama ben eski harfleri bilmediğim için bunların ne olduğunu bilmiyorum" demek suretiyle vasiyet zarfının hâlâ kendisinde olabileceği intibamı vermiştir.

H. Köymen ile

birlikte dinlendi.

Derin Komadaki Atatürk'ün

Baş Ucunda Yapılan Son Kabine Toplantısı

apılacak bir şey kalmamış. Tıp ilmi, Atatürk'ün yaşamasından ümidini kesmişti. Aldığımız bütün bilgiler bunu teyit ediyordu.

Başvekildim.

Hükümet olarak Büyük Millet Meclisi'ne kar

şısı sorumlu idim.

Her hafta cuma günleri İstanbul'a gidiyor,

Atatürk'ü ziyaret ediyor, yakın bilgi sahibi olduktan

sonra pazar günleri dönüyordum. Bu ziyaretlerim

bütün hastalığı süresince devam etti. Eğer hafta arasında umulmadık bir gelişme olursa, ziyaret günlerinin değiştiği oluyordu. Gittiğim çoğu günlerde kendisini, rahatsız edilmeyecek kadar hasta

buldu

ğum için, hükümet işleri üzerinde gerekli bazı isti

şareleri yapamıyor, onun imzasını gerektiren günlük işleri yürütmekte güçlük çekiyordum.

Anayasaya Göre

Anayasanın 33. maddesine göre, Cumhurbaşkanı işleri göremeyecek kadar hastalandığı za-119 • B İ L
İN ME Y E N A T A T Ü R K

man, yerine Meclis Başkanı'nın vekâlet etmesi gerekti. Gerçekte Atatürk, komaya girip çıkan ağır bir hasta idi. Ancak Atatürk gibi bir insanın sağlığında

yerine Meclis Başkanı da olsa vekil olarak vazifeye

başlaması, memleket içinde ve dışında büyük yankılar yapabilirdi. Ayrıca Atatürk'ün komadan kurtulması hâlinde yerine vekilin işe başladığını duyması, hastalığını daha da şiddetlendirir ve bu onun ölümüne sebebiyet verebilirdi. Oysa bu ağır hastalıkta tek ümit, "moral gücü" idi.

Telefonla Ata'nın yeni bir komaya girdiğini

bildirdiler, hemen İstanbul'a gittim. Durum bu defa büsbütün vahim görünüyordu.

Sorumluluğu bir başıma taşımamak ve durumu Bakanlar Kurulu kararına bağlamak üzere, Meclis Reisi'nin ve bakanların İstanbul'a gelmelerini rica ettim. Maksudım, Atatürk'ün durumunu kendilerine göstermek ve bu konuda bir karar vermelerini istemektir. Geldiler.

Atatürk'ün Baş Ucunda Kabine Toplantısı

Meclis Başkanı Abdülhalik Renda ve bakan

arkadaşlarım Dolmabahçe Sarayı'nın Başyaver odasında toplandık. Toplanma sebebini anlattım. Anayasanın emirlerini, Vekilin vazifeye başlamasının muhtemel mahzurlarını saydım. Ve kendilerine bir

teklifte bulundum, dedim ki:

- Bu anlattığım sebeplerle Abdülhalik Bey'in

vekil olarak vazifeye başlaması bazı mahzurları ihti-

120 • İ S M E T B O Z D A Ğ

va ediyor. Hükümet olarak biz de bazı günlük işleri yürütmekte ve derin çalışmalar için istişare etmekte güçlük çekiyoruz. Bunları telif etmek mümkün değil... Bugüne kadar işleri, şahsi sorumluluğum altında yürüttüm. Bugün birlikte bir karar alarak bundan sonraki işlerin ortak sorumluluğumuz altında yürütmesini istiyorum. Teklifim şudur: Eğer

uygun bulursanız, bugüne kadar idare ettiğimiz gibi, bundan böyle de işleri Vekilsiz yürütelim. Ben Başvekil olarak hiçbir büyük icraata girişmeyeceğime size söz veririm. Cumhurbaşkanının imzasına ihtiyaç gösteren acele işleri, imzalanmış gibi yürütmeye devam edelim. Böylece bu konuda alınmış

müşterek bir kararımız olsun. Bunun yazılmasına

lüzum görmem. Muvafakatınızı bildirmeniz benim

için kâfidir.

Karar ittifakla alındı. Böylece komadaki Atatürk'ün yanbaşında son Bakanlar Kurulu toplantımızı yapmış, nefes alıp verdiği sürece kendisine Vekil göstermeyi şanına yakıştıramadığımızı karara bağlamıştık.

Mareşal Fevzi Çakmak "Emrinizdeyim" diyor

Doktorlarla son bir defa daha görüştüğüm

sonra Ankara'ya döndüm. Ancak, Atatürk'ün durumu vahim ve ümitsizdi. Artık ölümün ayak sesleri duyulmaya başlamıştı. Yeni bir Atatürk bulmanın

imkânı olmadığını biliyordum. Ama yeni bir Cum-

121 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

hurbaşkanı bulmamız ve bu Cumhurbaşkanının

hiçbir sosyal ve politik sallantıya yer vermeden vazifesine başlamasını sağlamamız lazımdı.

Atatürk'ün değer verip saygı gösterdiği insanlardan biri, o zamanki Genelkurmay Başkanı Mare

şal Fevzi Çakmak'tı. Kendisiyle bu konuda istişare

etmeye karar verdim.

Mareşal Sayın Fevzi Çakmak'ı makamıma davet ettim. O da benim gibi Atatürk'ün hastalığını yakından takip ediyordu. Son durumu da kendisine anlattım. Dolmabahçe Sarayı'nda Atatürk'ün yanbaşında yapılan Bakanlar Kurulu toplantısını ve

orada alınan kararı açıkladım. Sonra:

- Bu konuda siz ne düşünüyorsunuz? dedim.

Kimin Cumhurbaşkanı olmasını uygun görürsünüz?

Duraksamadan hemen cevap verdi:

- Emrinizdeyim!

Böylece Atatürk Ordusu'nun başında bulunan zatın fikrini yoklamıştım. Hükümet ve Meclis'in emrinde idi. Bu muhterem askere veda ederek

ayrıldım.

Şükrü Kaya: "Kararınızdan

Dolayı Elinizi Öpeceğim" diyor

Atatürk'ün Vekili olarak Cumhuriyet Halk

Partisi'nin Genel Başkanı idim. Eğilimlerini, bu sıfatımla yakından biliyordum. Bu itibarla siyasi parti 122 • İ S M E T B O Z D A Ğ

olarak böyle nazik bir konuyu istişare etmeye lüzum görmedim. Ancak, İçişleri Bakanlığı memleketin en büyük idare teşkilatını temsil ediyordu. Geniş bir istihbaratı vardı. Ayrıca iç huzurun başlıca sorumlusu idi. Onun da bir ara fikrini yoklamakta

fayda gördüm.

Hemen o günlerin birinde İçişleri Bakanı arkadaşım Şükrü Kaya'ya durumu açtım.

- Siz de son kabine toplantısı sırasında gözlerinizle gördünüz; Atatürk'ün durumu -maalesef-

ümitsizdir. Devletin sorumlu insanları olarak yoklu

ğunu hazırlanmalıyız. Bu itibarla, Atatürk'ün Anayasa gereğince işgal ettiği devlet makamına, yine Anayasa gereğince bir Cumhurbaşkanı seçmemiz gerekli... Bu makam için Büyük Millet Meclisi'nce İsmet İnönü'nün düşünüldüğünü görüyorum. Bizim vazifemiz, Millî İradenin serbestçe tecellisini sağlamaktır. Şu hâlde İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olacaktır.

Siz nasıl karşılıyorsunuz?..

Benim bu sözlerim üzerine, esas fikrimi ve

İnönü hakkında müsaadekâr davranışımı gören Şükrü Kaya, hâlâ unutmadığım büyük bir heyecan gösterdi. Gözleri yaşardı. Ayağa fırlayarak: "Bu kararınızdan dolayı, verin, elinizi öpeceğim" dedi ve bütün uğraşmalarıma rağmen elimi öpmeden beni bırakmadı; o kadar sevinmiş, o kadar ferahlamıştı!

Ben zaten kararımı çoktan vermiştim. Ordunun ve idarenin başında bulunan arkadaşlarımla da 123 • BİLİNMEYEN ATATÜRK

bu istişareyi yaptıktan sonra tam bir huzura kavuştum. Bu suretle Atatürk'e son hizmetimi yapıyordum. Çünkü Atatürk, Millî Bütünlüğe ve Millî huzura daima en yüksek kıymeti vermiştir. Ölümü dolayısı ile kopacak en küçük huzursuzluk, eminim

ki, ruhunu kıyamete kadar tazip edecekti.

"Saat Kaç?"

Büyük ve aziz Atatürk bir gün komadan çıktı ve odadakilere dönüp: "Saat kaç?.." dedi.

Bu, onun ağzından duyduğumuz son sözdür.

10 Kasım 1938 günü saat dokuzu beş geçte, gözlerini hayata yumduğu zaman, bizim için dünyanın bütün saatleri durmuştu. Bugün Anıtkabir'de Türk milletinin sinesinde uyuyor. Fakat, Atatürk Vatanseverliği, Atatürk Devrimciliği bütün gücü ile ayaktadır. O, Türk milletinin sinesinde kıyamete kadar uyuyacak, fikirleri ve idealleri Türk milletinin ruhunda kıyamete kadar yaşayacaktır.

Sevgili Atatürk! Bu 10 Kasım'da da gözlerimde yaşlar, yüreğimde ideallerinle yine huzurunda-yım!

124 • İSME T B O Z D A Ğ

CELAL BAYAR CUMHURBAŞKANI

14.8.1978

Bayar'ın evinde başbaşa

tatürk ölmüş, İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olmuş, fakat daha Çankaya'ya taşınmamıştı. Ben Başvekildim. Aradan ya on

gün geçmişti, ya da on beş gün.

Bir gün devlet işlerini görüşmek için İsmet

Paşanın evine gittim. Doğruca çalışma odasına girdim. Bir de baktım ki, o günlerin İş Bankası Genel Müdürü ve benim akrabam Muammer Eriş ile İnönü bazı hesapların üzerine eğilmiş çalışıyorlar! Ben içeri girince, ikisi de bozuldu.

Muammer Eriş'in orada ne maksatla olabilece

ğini bir an için düşündüm, fakat aklıma kötü bir şey

gelmedi. Safiyetle:

- Bir konu mu var, hayrola diye yaklaştım. İsmet Paşa eliyle bir yer gösterdi ve biraz beklememi işaret etti. Oturdum ve bulunduğum yerden önlerindeki evraka bakınca, bunların, benim İş Bankası Genel Müdürü olduğum sıralardaki evrak olduğunu hayretle gördüm!

125 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

Bu evrak ve şimdiki Genel Müdür, Cumhurbaşkanının yanında ne arıyordu?.

Tam bu sırada hesabı bitirmiş olacaklar ki,

akrabam Muammer Eriş, sıkıntıdan ter basmış İnönü'ye yazdırıyor:

- 4.500 lira borç bakiyesi var, dedi.

Meğer İsmet Paşa, Cumhurbaşkanı olur olmaz, bir yandan beni Başvekil yapmış, bir yandan da İş Bankası Genel Müdürü Muammer Eriş'i makamına çağırarak, benim genel müdürlüğüm sırasındaki önemli evrakı hemen getirmesini ve bir yolsuzluk olup olmadığının araştırılacağını söylemiş!

Muammer Eriş'i, ben, İş Bankası Genel Müdürlüğü'ne getirmiştım.

Karımın akrabası idi.

Benim hakkımda araştırma yapılmasına karşı

değildim ama, bana bunu dostane bir şekilde haber

verebilirdi. Hayretler içinde bakıyordum. Araştırma

günlerce sürdükten sonra, ben hesabın bağlandığı

güne rastlamışım! Geldiğim sırada da, yaptırdığım

ev için bankadan aldığım paranın hesabını gözden

geçiriyorlarmış... Borcumu ödemiştım. Bakiye

4.500 lira kalmıştı. Eriş bu neticeyi benim yanımda

İsmet Paşa'ya söylüyordu.

İsmet Paşa bana dönüp Muammer Eriş'e:

- Kuvvetli adam, dedi.. Kurduğu ve bu hale

getirdiği bankaya 4.500 lira borcu var!.. Tebrik ederim Celal Bey!

24.8.1972

Sayın Bayar'dan, Haluk Şaman,

Celal Yardımcı ile

birlikte dinlenmiştir.

tatürk ölmüş, Meclis toplanmış, İsmet

Paşa Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Kendisini ilk tebrik eden ben oldum. Son derece duygulandı. Elimi uzun müddet bırakmadı... İtina ile tebrikime teşekkür etti ve protokol dışı oldu

đu hâlde, kendisini beklememi rica etti... Bekledim...

Tebrik merasimi bittikten sonra Büyük Millet

Meclisi'ndeki Cumhurbaşkanı odasına götürdü beni ve itina ile yer gösterdi, ben kanapenin soluna oturacağıma sağına oturduğumu fark edince, yer

değiştirmek istedim, iki eliyle omuzlarıma bastırarak:

- Olmaz Celal Bey, çok rica ederim... Teklif

mi var.. Kaç yılın dostuyuz... diye beni yerimden

127 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

oynatmadı. Burada da Atatürk'ün hastalığı sırasında

Başvekil olarak gösterdiğim dirayeti öven sözler

söyledikten sonra:

- Yeni Kabinenizi kurunuz, Celal Bey! dedi.

itiraz ettim. "Çok yorulduğum", dedim. "Kesif olaylar yaşadık, bunların ağırlığından henüz kurtulamadım." dedim; fakat ne dedimse ikna edemedim. Kabineyi benim kurmamda ısrar ediyordu. Nihayet,

beni tatmin etmiş olmak için:

- Size hiçbir telkinde bulunmayacağım; kabinenizi istediğiniz gibi ve istediğiniz kimselerle kurunuz, rica ederim! deyince, daha fazla direnmenin hem yakışık almayacağını, hem, memleket hesabına

yararlı olmayacağını düşündüm. Çünkü yeni Cumhurbaşkanı gelir gelmez yeni bir Kabine kurması, İsmet Paşa ile benim aramızın açık olmasını isteyenler için, bulunmaz nimet olacaktı! Kabul ettim:

- İtimadınıza teşekkür ederim!

Yeni Kabine, eski Kabinenin aynıydı. Bir ka

ğıda yazıp kendisine götürdüm. Şöyle bir baktı,

isimlerini okumadan kimleri aldığımı bildirmiş gibi

gözlerim bana kaldırdı:

- Çok güzel Celal Bey, dedi. Vefalı bir insansınız... Fakat müsaade eder misiniz, böyle olsun..

Ve elindeki kalemle, İçişleri Bakanı Şükrü

Kaya ile Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın adlarını çizdi...

5.5.1978

Sayın Bayar'ın evinde dinlenmiştir.

"Kale Atatürk" Yok

tatürk ölmüş, İsmet Paşa Cumhurbaşkanı seçilmişti. Kutlamak için ziyaretine gitmiştim. Bana, yeni kabineyi kurma

görevini verdi. Yanından çıkıyordum. Yolda Kâzım

Özalp'le karşılaştık. Samimi bir hareketle koluma

girdi ve benimle birlikte yürürken hem Başvekilliğimi kutladı, hem de dostane bir tavırla:

- Bak Celal Bey, dedi, artık "Kale Atatürk"

yok!. (Atatürk dedi ki, yok..) dedi.

Gözüme geldik. Hiçbir karşılık vermedim. O

da!.. Sustuk!..

Bir kaç gün sonra idi. Yeni kabinenin programını İsmet Paşaya gösteriyordum. Çözümlemesi gereken bir nokta vardı ve uygun bir formül bulamı-

yorduk. Bu sırada İsmet Paşa'ya:

129 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

- Atatürk'ün bu konuda bir formülü vardı,

dedim.

Birden telaşlandı. İki elini havaya kaldırarak:

- Onu bırak, dedi, sonra "kendileri bir fikir

bulamıyorlar da Atatürk'ün fikirlerini kullanıyorlar"

derler!..

26. 8. 1974

Bayar'ın evinde kendisinden

dinlenmiştir.

isenhover (ABD Başkanı) Türkiye'ye gelmişti. Görüşüyorduk. Afganistan'ın açıkta kaldığını hatırlattım. Yüzüme baktı, ellerini iki yana açarak, "bunu da siz sağlayamaz mısınız" dedi. Çalışacağımızı vadettim.

Afganistan Kralı Türkiye'ye gelmiş ve kendisini iyi bir şekilde ağırlamaya dikkat etmişim. Memnun ayrıldığını sanırım. Beni de bilmukabele Afganistan'a davet etmişti. Özellikle CENTO'ya dâhil edebilmek ümidiyle Afganistan'a gittim. Beni çok iyi

karşıladılar. Kral büyük bir ilgi gösterdi. Bana, askerlerini göstermek istediğini ve özellikle benim için bir geçit resmi düzenleyeceğini söyledi. Kabul ettim.

Beni, bir tanka çıkardılar. Protokol gereği, yanımda ya Kral, ya Başvekil, ya da Dışişleri Bakanı'nın bulunması gerekirdi. Kimse yoktu. Garip bir şeydi

bu.. Baktım, sol tarafımda bir subay var. Dikkat ettim, bu bir Rus Subayı idi. Önce hiçbir mana veremedim. İşaretlerinden anlamadığım için rütbesini çıkaramadım. Konuşmaya başladı.

131 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

Burjuva emperyalizminden bahsediyor, barış

çı sosyalist dünyadan bahsediyor, Türk-Rus dostlu

ğunun Kurtuluş Savaşımızla kurulduğunu söylüyor,

Rusların Afganistan'a barışı yaşatmak için yardım ettiğini anlatıyor ve bütün sosyalistlerin basmakalıp konuşmalarından birini yapıyordu. En sonunda:

"Kuvvetli bir ordu iyi şeydir. Fakat mütecaviz olmamak şartı ile" diye sözlerini bağladı.

Elimle, şöyle sırtına vurdum. "Bunları, niçin

bana söylüyorsunuz, dedim, Kremlin'e söyleyin..

Eğer Kremlin sizin sözünüzü dinlerse, dünya da rahat eder, siz de!" Hemen kayboldu.

O akşam şerefime bir yemek verilmişti. Yemekte bana, Kral'ın karşısında bir yer ayırmışlardı ve sağ yanımda Amerikan Sefirinin hanımı vardı. Kralın sağ başında da Rus Sefirinin hanımı oturuyordu.

Bana protokol böylece, milletlerin dünyadaki yerlerini anlatmaya çalışıyordu. Biz Amerikalılarla beraberdik, onlar da Ruslarla birlikteler.

Ertesi gün Kral bana bir fabrika kurduklarını,

bu fabrikayı gezip kendisine düşüncelerimi söylememi istedi. Ben Kral Türkiye'ye geldiği zaman, bazı fabrikaları kendim gezdirmiş ve izahat vermiştim. Anlaşılan beni fabrika uzmanı sanıyordu. Ricasını kırmadım ve ertesi günü fabrikayı gezdim.

Bu bir tekstil fabrikası idi ve Almanlar tarafından kurulmuştu. Memleketimizde örnekleri olduğu için iyi kurulmuş olduğunu fark etmekte ge-132 • İ S M E T B O Z D A Ğ

cikmedim. Ayrıca Almanlar, Afganistan pazarını ele

geçirmek için özen göstermişlerdi. Beğendim.

Akşama Kral'la buluştuğumuz zaman, Fabri-

ka'nın güzel bir kuruluş olduğunu, işletmeye açılın

ca iyi sonuçlar vermesi gerektiğini söylemekte iken,

yanıma Dışişleri Bakam geldi. Benim, fabrikadan konuştuğumu fark edince, nazik sayılmayacak

biçimde fabrikanın aleyhinde konuşmaya başladı. Anladım

ki Ruslar, Almanların fabrika kurmalarından kuşkulandı ve sempatizanlarını bu fabrika aleyhinde konuşmaya memur etmişlerdi. Dışişleri Bakanı, Sovyetlerle iş birliğinden yana olduğu için, Almanların kurdukları fabrikayı kötülüyordu.

Yemekten sonra Kral'la baş başa kaldık. Üzgün ve sıkıntılı idi.

Hiçbir açıklama yapmamış olduğum hâlde,

benim oraya niçin geldiğimi biliyordu. Mazeret gösterir gibi, Anayasalarının, dış ilişkilerde büyük aşiretlerin fikirlerim almayı şart koştuğunu ve aşiret reislerinin Sovyetlerden yana bir politika izlemek

kararında olduklarını bildiğini söyledi.

Ben Kral'a: "Siz, intihar etmeye karar vermişsiniz" dedim. Hiçbir cevap vermeden, boynunu bükmele iktifa etti. Acaba, başına gelenlerle

yüzyüze kaldığı zaman, sözümü hatırladı mı?

Hatırlamaya zamanı oldu mu?..

28.1.1974

Celal Bayar'dan dinlenmiştir.

Bu konuşmada

Dr. Mükerrerem Sarol ve

Samet Ağaoğlu vardı.

ndan Menderes iki yerde gevşeklik etmeseydi, ihtilale gitmeyecektik. Bunlardan biri 9 Eylül olayı, yani dokuz subay'ın bir

ihtilal örgütü kurdukları yolunda Samet

Kuşçunun ihbarı üzerine hükümetin tutumudur.

Başvekil, Çankaya'ya benimle görüşmeye gelmişti, durumu kendisiyle konuştuk. Ben, olayın üzerinde önemle durulmasını ve tahkikatın derinleştirilmesini söyledim. Bu tahkikattan bir sonuç alınamamış

olsa bile, ordunun ne istediğini öğrenmiş
olacaktık. Hâlbuki Başvekil, hem tahkikatın örtbas
edilmek istendiğini biliyor, hem de bu davranışı
âdeta arkalıyordu. Onun korktuğu şey, ordunun
Demokrat Parti'ye karşı olduğu gibi bir tevatürün

134 • İ S M E T B O Z D A Ğ

ortaya çıkması idi. Bunun için tahkikatı derinleştirmek şöyle dursun, küllenmesinden memnun bir hâli vardı, katıldığım bir Bakanlar Kurulunda meseleyi ayrıca ele aldım. Ordunun önemi üstünde durdum. Cumhuriyet ordusundan bir ihtilal beklenemeyeceğini, ancak, bir huzursuzluk varsa, bunun hükümet bakımından bilinmesinde fayda olduğunu

anlattım ve konunun üzerinde durulmasını tavsiye
ettim.

Bunlardan bir netice çıkmadı. Mahkeme dokuz subayı beraat ettirdi. Muhbiri de cezalandırdı.

Genelkurmay Başkanını Çankaya'ya çağırdım. Kendisine mahkemenin nihai âmiri olduğunu, alınan kararın tatminkâr olmadığını söyledim. Rüştü Erdelhun, ellerini iki yana açarak boynunu büktü. "Ne yapalım, mahkemenin kararı böyledir" demekle yetindi.

Benim için yapacak bir şey kalmamıştı. Ama

ordu üstünde uyanıktım. Bu sebeple, Millî Savunma Bakanlığı'na Şemi Ergin'den sonra, Ethem Menderes'in getirilmesini hoş karşılamadım. Başvekile durumu açtım. Adnan Bey'e "Bu Ethem Bey'e gerektiğinden fazla önem veriyorsunuz. O bakanlıktan o bakanlığa durmadan taşımaktasınız! Bence, önem verdiğiniz ölçüde bir siyasi seviye değildir.

Meclis'te bu işi daha liyakatla yapacak arkadaşlarınız vardır." dedim. Adnan Bey: "Kendisine güvenim vardır. Bu sebeple Kabine'de bulundurmak istiyorum. Millî Savunma için de bu nedenle seçtim.

135 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

Çalışmalarda kendisini izleyeceğim ve destekleyeceğim" dedi. Benim için kararnameyi imzalamaktan başka yapacak bir şey kalmamıştı; imzaladım.

Çünkü Başvekil olarak benim de Adnan Menderes'e güvenim vardı ve kalmasını istiyordum.

Benim son güne kadar olan kanaatim, İsmet

Paşanın ihtilalden yana olmayacağı merkezindeydi.

Fakat Lütfü Kırdar'ın bu uyarısından sonra, ciddi

olarak kuşkuya düştüm. Durumu Başvekile anlattım. Adnan Menderes kendi intibalarının da bu merkezde olduğunu söyledi. Ancak Başvekil, Halk

Partisi'nin bunu başarabileceğine ihtimal vermiyordu. Gençlerin nümayişlerini, "Bu mu ihtilal?" diye küçümsemesinin sebebi budur. Bana, gerekli tedbirleri alacağını söyledi. Ayrıldık.

Olaylar büyüyordu. Ankara'ya sıçradı. Kızılay'da akşam nümayişleri başladı. İstanbul'da NA

TO toplantısı yapılacaktı. Gençler, bu toplantıyı sabote etme hazırlığı içindeydiler.

Başvekâlete gittim. Adnan Bey'le görüşmek istiyordum. Adnan Bey, "İçeride Bakanlar Kurulu toplantısı var. Buyurmaz mısınız?" dedi. Durumu, Bakanlar Kurulu hâlinde görüşmek elbette daha faydalı idi, kabul ettim. Beni toplantı salonuna getirdi ve kendisi çıkıp gitti.

Bakanlar Kurulu, Şemi Ergin'in başkanlığında müzakere ediyordu. Ticaret Vekili Ahmet Aker de sekreter olarak not tutuyordu. Şöyle bir göz attım, Bakanlar, perişandılar. Bunların böyle bir ko-136 • İ S M E T B O Z D A Ğ

nuyu selamete müzakere edebileceklerine ihtimal

yoktu. Tedbirleri görüşeceğim yerde, kendilerine

moral vermeye çalıştım. "Bunlar önemli şeyler de

ğildir, sinirlerinizi bozmayın" dedim. Olayları hafifleterek özetledim ve "Tahrik olduğuna kaniim. Tahrikin kaynaklarına eğilmek lazımdır" dedim.

Bakanlar Kurulu'ndan ümidimi kesince, Meclise gittim. Meclis, Bakanlar Kurulu'ndan da daha telaşlıydı. Herkeste bir nefsinin koruma kaygusu başlamıştı. Birbirini tutmayan tedbirler öneriyorlardı. Moral sıfıra düşmüş gibiydi. Meclis Başkanı Refik Koral-tan, durmadan milletvekillerinin çeşitli şikâyetlerini

konuşuyor, fakat tek bir tedbir ortaya atmıyordu.

Burada da gerekenlerle moral yükseltici konuşmalar

yapmakla yetindim ve Çankaya'ya döndüm.

İlk işim, Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdel-

hun'u çağdırtmak oldu. Geldi. Ordunun durumunu

sordum. "Hükümetin emrinde" olduğunu söyledi. İstanbul'da nümayiş yapan gençlerin, Beyazıt

Meydanı'nda cemselere doldurulduğunu, fakat Davutpaşa

kışlasına varmadan yollarda bunların subaylar tarafından salıverildiğini söyledim. Şaşırıldı. Tahkik ettirece

ğini ve ihmali olanları cezalandıracağını söyledi.

Bunun üzerine kendisine, İstanbul'da NATO

toplantısının yapılacağını, bu toplantı sırasında dış

dünya temsilcilerine hükümeti küçük düşürücü

nümayişlere hazırlık yapıldığını anlattım ve bunların behemehal önlenmesini istedim. Sıkıyönetim komutanlıkları daha dikkatli bir çalışma içinde olmalıydılar. Sonra şunu ekledim: "Sizden bizzat İs-
137 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

tanbul'a giderek durumu yerinde incelemenizi rica

ediyorum" dedim. Gitti. Helikopterle İstanbul üzerinde uçtu ve telsizle gerekenlere emir verdi. Barikatlar kurdurdu. NATO toplantısı sabote edilememişti ama, şehir yine de tedirgindi.

Bu olayları takip ettiğim sırada, Millî Savunma Vekili Ethem Menderes'in beni görmek istediğini söylediler. Kabul ettim. Bana, Genelkurmay Baş-

kanı'nın İstanbul üzerinde helikopterle uçmasının

ve gerekenlere şahsen emir vermesinin orduda iyi

karşılanmadığını, Generallerin, "Hükümetin bize

güveni yok mudur ki, Genelkurmay Başkanı işi ele

alıyor?" dediklerini anlattı ve Genelkurmay Başka-

nı'nı Ankara'ya çağırmak için benden izin istedi.

Kendisini tersledim.

Orduların Başkumandanı olarak işi ele almasının generalleri neden kuşkuya düşüreceğini sordum. O görevini yapıyor, siz de görevinizi yapınız dedim. Gitti.

Özellikle o günlerde Millî Savunma Vekilli

ğinde Ethem Menderes'in bulunması gerçekten bir

talihsizlik olmuştur.

Bu günlerde nümayişler iyice tavsamıştı. Ancak militanların gayretiyle ayakta durabiliyordu. İstanbul'dan Ankara'daki bazı kimselere telefonlarla haberler gönderiliyor ve "Artık tükendik, ne yaparsanız, çabuk yapın" deniliyordu. Bunları haber alıyordum. Bu sırada Harbiye talebelerinin yürüyü

şü oldu. Bu yürüyüş, ihtilale zorlayanlara büyük bir

138 • İ S M E T B O Z D A Ğ

moral aşısı oldu. Canlandılar. Durumun kritik noktaya gelmekte olduğunu görüyorlardı.

Başvekili ve Genelkurmay Başkanı'nı Çankaya'ya çağırdım. Üçümüz, durumu inceden inceye görüştük. Ateşi söndürmek lazımdı. Rüştü Erdelhun, bütün kuvvetlerin kendisine bağlı olduğunu

ve her tedbiri almaya muktedir olduğunu söyledi.

Ancak bu tedbirleri alabilmek için Hükümetin kendisine yetki vermesi gerektiğini ileri sürdü. Adnan Menderes "Size istediğiniz yetkiyi veriyorum" dedi.

Erdelhun "Yazılı yetki isterim" diye direndi. Başvekil "Yazıp size yollarım" dedi. Dağıldık.

Adnan Bey bu yetkiyi yazıp göndermedi. Erdelhun da yetkiyi almadıkça harekete geçmedi. Hükümet varken, teşebbüsü elime alamıyordum. Geciktiğimizin de farkında idim. Bu sırada Başvekil, Eskişehir'e gideceğini söyledi. "Gidiniz, iyi olur" dedim. Maksadım, onun Ankara'da bulunmasından yararlanıp teşebbüsü ele almaktı. Fakat geç kalmıştık.."

Bayar bunları anlattıktan sonra sözlerine şunları ekledi:

"Bizim en büyük hatamız, istihbarata değer

vermemiş olmamızdır. Millî Emniyet Teşkilatı ile

gereği gibi meşgul olmadık. Bu teşkilatın başına getirdiğimiz kimseler, belki efendi insanlardı ama, bu işin adamı değildiler. Celal Karasaban, Hariciye'den

yetişmiş bir elemandı; bunu tutup istihbarat örgütünün başına geçirdik. Hatadır. Hem de cezası yalnız bize değil, millete ödettirilmiş bir hatadır."

BAYAR'IN İLK YILLARI

5.3.1982

Celal Bayar'ın evinde

Nilüfer ve Ahmet Gürsoy'la

abam, din adamı idi, sofı idi. Beş vakit

namaz kıldığı gibi, nafıle namazları da kıldı. Her gün ikindi namazından akşam namazına kadar geçen zaman içinde Kur'an'dan bir

cüz okur ve sürekli hatim indirirdi. Bu hatimleri sıra ile, annesi, babası ve Devleti için yapardı. Onun gözünde Devletin bakası, kendi hayatından daha

önemli idi. Cephe gerisini yaşadığı 93 Savaşı'nın facialarını hiç unutmaz, düşman içinde kalmanın dehşetini bize sürekli olarak anlatırdı. Bu, kendisini

aşan devlet sevgisi, beni çok tesir altında bırakmıştır.

Babam bana da daha küçük yaşta iken Kuran

okumasını öğretti, namaz kıldırdı. Camiye gitmek

benim için çok zevkli bir işti. Bazan minareye çıkar

ezan okur, bazan da cami içinde müezzinlik ederdim. Köyün büyükleri, benim bu gayretli Müslü-

140 • İ S M E T B O Z D A Ğ

manlığını pek beğenirler, babamı kutlarlar, beni

okşayan sözler söylerlerdi.

Oruç da tutardım. Fakat bazan şeytana uyup

orucu bozduğum da olmuştur; bazı namazları eksik

kıldığım gibi... Sağlam bir İslam terbiyesi ile büyüdüğüm bir gerçektir. Yatsı namazı kılındıktan sonra yatar, sabah ezanı okunmazdan önce kalkardık. İlk

işimiz abdest almaktı. Cami vakti gelinceye kadar

Kuran okur, dua ederdik. Sonra babamla birlikte

sabah namazı için camiye giderdik.

14.5.1972

Celal Bayar'dan dinlenmiştir.

ayar çocukluğu ve ilk gençliğine dair hayat hikâyesini şöyle anlattı: Babam, Plevne göçmenlerindendir.

İstanbul'a gelmiş, önce Medresede, sonra da

Darümuallim'de okuyarak öğretmen olmuş. Umur-

bey'e vermişler, gelmiş öğretmenlik yapmış. Medreseden de geçtiği için, zaman zaman Gemlik Müftüsü'ne vekâlet ederdi. Fıkıh bilgisine çok itibar ederlerdi.

Ben Umurbey'de doğmuşum.

İlkokulu babamın mektebinde okudum.

Rüşdiyenin son sınıfına geldiğim zaman, babamın

Abdullah adında bir arkadaşı köye geldi. Bu arkada-

şı "Serkofçalı Abdullah" namı ile tanınırdı. Serkof-

çalı Abdullah, Fransızca biliyordu. Bana Fransızca

dersleri vermeye başladı. Babamdan da Arapça ve

Farsça dersleri alıyordum.

142 • İ S M E T B O Z D A Ğ

Bu sırada dayım Umurbey'e çıkageldi.

İstanbul'da Ali Suavi olaylarına karışmış ve

yakalancağını anlayınca, bir süre köyde saklanmayı

uygun görmüştü.

İstanbul'da gelirken bana -hiç unutmam-

Servet-i Fûnun dergisinin bir yıllık abone makbuzunu hediye olarak getirmişti.

Açık fikirli, idealist bir insandı. Abdülha-

mit'ten ve onun jurnalcilerinden nefret ediyordu.

Bunları bana o yaşlarımda o kadar heyecanla anlatmıştı ki, ben bütün hayatım boyunca Abdülhamit'ten ve her türlü jurnalcilerden nefret ettim.

Devlet işlerinde en zayıf yanım istihbarattı.

Cumhurbaşkanı iken bile, Millî Emniyetle ilgilenmek istemedim. Bunun bir devlet adamı için kusur olduğunu biliyorum. Fakat başka türlü yapmak

elimden gelmiyor.

Dayım Bana Ali Suavi üzerinde uzun bilgiler

verdi. Sultan Murad'ın meziyetlerini saymakla bitiremezdi. Ben de onunla beraber Sultan Murat'ı seviyor, Abdülhamit'ten nefret ediyordum.

Dayım, Ali Suavi'nin arkadaşları ile mektup-

laşıyordu. Bu mektuplar ve Servet-i Fûnun mecmuası, Gemlik'te Bakkal Nuri Bey vasıtası ile geliyordu. Onun için ben sık sık Gemlik'e iniyor, dayım namına gelen mektupları ve kitapları alarak köye dönüyordum.

143 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

Bu gidiş gelişler sırasında Gemlik'te bakkallık

yapan Nuri Bey'le ahbap oldum. Nuri Bey, Mülki-

ye'de okumuş, fakat nedense okulu bitirememişti.

İşittiklerime göre, bazı gizli hareketlere katılmış, cemiyetlere girmiş, sonra da kaçıp Gemlik'e yerleşmişti.

Bana, Namık Kemal'in kitaplarını ve bazı tarih kitaplarını okumam için veriyordu. Bunları dayımla birlikte okuyorduk. Hiç unutmam, Taberî tarihini bize bu Nuri Bey vermiş ve satır satır dayımla birlikte okumuştuk.

O yıllardaki bu çevre, beni ister istemez politik olaylara doğru sürükledi. Kafa formasyonum, Ali Suavi'nin fikirleriyle oluşuyordu. Mithat Paşa'yı

ve onun memlekete yaptığı hizmetleri de bütün ayrıntıları ile dayımdan dinlemiştim.

Bir süre sonra dayım İstanbul'a döndü. Ben

okumayı sürdürmek istiyordum. Fakat babam, beni yanından ayırmak istemiyordu. Bu yüzden 1 da-
di'ye devam edemedim.

15 yaşında iken, Bursa Ziraat Bankası, bir

memur alacaktı, müsabaka imtihanı açıldı. Katıldım

ve birincilikle kazandım.

Bana haber vediler. Gittim, banka müdürünün karşısına çıktım. Müdür beni baştan aşağıya süzdükten
sonra:

- Aferin, dedi. İmtihanı birincilikle kazanmışsın... Seni şimdi memur almam lazım. Ama bir ke-144 • İ
S M E T B O Z D A Ğ

re yaşın küçük. Sonra Allah'ın bildiğini senden ne

saklayayım. Burada odacı olarak aldığımız biri var,

onu bu yere almak için bu müsabaka imtihanını açtık, onun için seni alamıyorum. Ama söz veriyorum.
İlk açılacak yere seni tayin edeceğim.

Adam kayırmanın kötülüğünü o yaşta bu

olayla tanıdım.

Durmadım üstünde, köye döndüm.

Fakat müdür sözünde durdu ve bir veznedarlık açılınca beni vazifeye çağırdı. 15 yaşındaydım.
Kozahanı'ndaki iki odadan ibaret bankada çalışmaya başladım.

Tahtakale'de küçük bir oda tutmuştum. Geceleri burada 5 numara şişeli gaz lambası ışığı altında tarih
kitapları ve romanlar okuyordum. Namık Kemal'in, Ziya Paşanın, Şinasi'nin şiir ve romanlarını hep o
devrede okumuşumdur. Okumaya ve öğrenmeye karşı içimde büyük bir açlık vardı.

O zamanlar Bursa'da cizvit papazlarının yönettiği bir okul vardı. Hoca Ali Zade Mektebi'nin
arkasında bir kilise ve onun bitişiğindeki binada dersler veriliyordu. Papazlar, gündüz sınıf hâlinde
okuttukları gibi, akşamları geç saatlerde ve sabahları erken saatlerde de hususi dersler vermekte
idiler. Ben sabah derslerine yazıldım. Sabahleyin kalkar kalkmaz cizvitlere gidiyor, oradan Ziraat
Bankasındaki işime yetişiyordum.

145 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

Bankadan çıktıktan sonra, kadifeli Kahvenin

yanındaki Filibeli Ahmet Efendi'nin bir berber dükkânı vardı. Oraya giderdim. Buranın müdavimleri arasında o yıllarda Bursa'da sürgün olarak bulunan

ve Mektupçuluk yapan Süleyman Nafiz Bey, Sandıkemini, Emin Efendi, Maiyet memuru Hamza, gibi tanınmış insanlar vardı.

Maiyet memuru Hamza, Mizancı Murad'ın

kardeşi idi ve o da Bursa'da sürgündü. Kısa bir zamanda kendisiyle dost olduk. Bir gün bana "İttihat ve Terakki Cemiyeti"ne girmek isteyip istemediğimi

sordu.

O tarihlerde İttihat Terakki gizli örgüttü. İhtilalci metotlarla yeraltında çalışıyordu. Abdülhamid'ı devirmek ve Meşrutiyeti ilan etmek gayesindeydi. Fikir olarak böyle bir cemiyete girmeye hazırdım. Tereddüt etmeden "evet" diye cevap verdim ve girdim.

Babam, uzaktan da olsa durumumu izliyordu.

Padişah düşmanı sayılan kimselerle düşüp

kalkmamdan memnun değildi. Bursa'ya geldi ve bana Hamza ile arkadaşlık etmememi, çünkü Hamza'nın Padişah düşmanı olduğunu söyledi. Hiç cevap vermedim. Yine de arkadaşlığıma devam ettim.

Çünkü ben de Padişah düşmanı idim!

Bankadaki ilk müşahedelerim beni kötümser

yaptı. Mithat Paşanın himmeti ile kurulmuş ilk

Türk Bankası olduğu hâlde, kredilerden "ekalliyet"

istifa ediyor, fakat Türkler, hemen hiç faydalanamı-

yorlardı. Köylüye verilen krediler pek değersiz bir

146 • İ S M E T B O Z D A Ğ

miktarda idi. Hele koza yetiştirenlere verdikleri krediyi, kozaların satışı sırasında köylüden, vadesi gelmeden almaya kalkışmaları ve almaları; bende isyan duyguları yaratmakta idi. Bu hareketleri, bankada

memur olduğum hâlde açıkça tenkit ediyor ve bankacılığa yakıştıramıyordum.

Bu sırada Bursa'da Doyç Oryant Bank kuruldu. Başında Hacı Saffet Bey vardı. Hacı Saffet Bey Müdüdü. Kaldor adlı bir Macar da ikinci müdürlü

ğünü yapıyordu. Beni bu Bankaya Kaldor'dan sonra gelen yetki ile ve imza salahiyeti ile aldılar.

Bankaya Maten gazetesi geliyordu. Kaldor,

Fransızca bildiği gibi Türkçe de biliyordu ve Ma-

ten'i beraberce okuyorduk. Jöntürklerin çalışmaları

ve Makedonya'daki hareketler hakkında sürekli bilgi alıyordum. O kadar sıkılıyordum, hürriyetsizlikten o derece sıkılıyordum ki, kendimi âdeta bir kuyuda hissediyordum!

Ziraat Bankası'nda iken edindiğim Ali Efendi

diye bir dostum vardı. Annesi, beni evladı gibi severdi. İlle de beni evlendirmek istiyordu. Bir gün bana bir resim gösterdi. "Bu kızı ben münasip gördüm. Sen de beğeniyorsan bu iş olsun" dedi. "Peki"

dedim, evlendim. Karımın ailesi de -benim gibi—

Tunaboylu idi.

1908 İnkılabı olunca, Mizancı Murad'ın kardeşi Hamza İstanbul'a gitti; onun yerine ben görevi aldım. Bursa'da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Başkanı olduğum zaman sadece 19 yaşında idim.

5.3.1982

Celal Bayar'ın evinde

Kızı ve Damadı ile

murbey'de babamın bir yardımcı öğretmeni vardı, onun da adı Abdullah. Garip bir raslantı, o da Berkofçalı idi. Berkofça-lı Abdullah, Fransızca bilirdi. Fransızcasının ne öl

çüde olduğunu bugün kestiremem ama, bana Fran-

sızcanın gramerini öğretiyor, kelimeler ezberletiyordu. Babamın verdiği Farsça ve Arapça derslerinden arta kalan zamanımı, Fransızca öğrenmeye ayırıyordum.

Fakat bu çalışmalar bütün zamanımı doldurmazdı. Yine de çocuklarla köy meydanında oyunlar oynamaya vaktim kalırdı. Kapalı havalarda daha

çok aşık oynardık. Bu oyunda becerikli idim. Aşık

oyununda, "çuk" oturtmak diye bir hüner vardı. Bileği ve parmakları iyi kullanma melekesine dayanırdı. Bunu becerirdim. Bu yüzden bir koca torba dolusu aşık kemiğim birikmişti.

148 • İ S M E T B O Z D A Ğ

Hava açık olduğu zaman, çelik-çomak, birdirbir, Bico gibi oyunlar oynardık. Bakıyorum, bugünkü çocuklar da birdirbir, çelik-çomak oynuyorlar. Onun için size bunun tarifim yapmayacağım.

Ama sanırım bicoyu siz de bilmezsiniz. Bu oyun

şöyle oynanırdı:

Oyuna girecek çocuklar toplarırdık. Aramızdan iki kişi, Reis veya Kaptan olurdu. Kaptanlar, sıra ile kendi takımlarını seçerlerdi. Seçme işi bittikten sonra ayak ölçüsü oyunu ile, "ebe" olacak takım belirlenirdi. Yani, kaçanlar kimler olacak, kovalayanlar kimler olacak? Bir çeşit, hırsız-polis oyunu..

Kaptanlar, takımlarını hazırlarlar, oyun başlar ve kaçanlar, köyün dört yanına dağılırlar. Kaçan takımın kaptanı, daha önce planını arkadaşlarına

açıklar, kimin nereye saklanacağını, kimin şaşırtmaca vereceğim, kimin sıkışınca takımı için kendisini feda edeceğini söyler.

Kovalayanların kaptanı da aynı işi yapar.

Oyun başlar.

Bütün köyü dolduran bir oyundur bu... Ba-

zan saatler sürebilir. Kaçanlar, kimseye yakalanmadan çınarın dibine geldikçe, meydanda seyirciler kendisini "Bico" diye alkışlarlar.. Övünmek gibi olmasın ama, ben bu oyunlarda hep kaptan seçilirdim. Çoğu zaman da bizim takım oyunu kazanırdı.

5. 3. 1980

Bayar'ın evinde Nilüfer ve

abam, ağabeyim Behzat'ı, Edirne Askerî

İdadisine, küçük ağabeyim Asım'ı da

Bahriye okuluna yazdırmıştı. Sürekli kaybedilen savaşlar, bozgunlar, babamda güçlü bir "ordu hasreti" yaratmıştı. Bu tutkusu yüzünden de iki oğlunu birden askerî okullara yerleştirmiş bulunuyordu.

Fakat kısa aralıklarla iki ağabeyim, verem illetine yakalandıkları için, köye döndüler!

Ben o zaman küçüktüm ama, her şeyi bütün

teferruatına kadar hatırlıyorum. Halk arasında adı

"İnce Hastalık" olan veremin o yıllarda tedavisi çok güçlü. Çevrede iyi doktor yoktu. Babamın aldığı ayda beş altın, köyde ferahlıkla yaşamamızı sağlıyordu ama, mütehassıs doktor bulmaya ve ilaç almaya yetecek kadar değildi.

150 • İ S M E T B O Z D A Ğ

Yine de Bursa'da doktorlara baş vuruldu, ilaçlar alındı, kocakan ilaçları yapıldı, yiyeceklerine özel itina gösterildi ama, ağabeylerimin kurtarılması

mümkün olmadı. Birbiri ardından ikisini de kaybettik.

Bu facia babamı temelinden sarstı ama, annemi yıktı, diyebilirim! Benim İstanbul'a okumaya gönderilmeyişimde, annemin bu üzüntüsünün tesiri olmuştur.

Olay, benim üzerimde iki türlü tesir yarattı.

Ağabeylerimi seviyordum ve onları kaybetmek benim için bir üzüntü idi. Fakat ondan başka, her iki kardeşimin veremden ölmesi beni korkutmuştu.

"Acaba ben de mi veremden öleceğim?" diye çok

endişe ettim. Bir uzun süre, bu tesir altında yaşadıktan sonra, İslami bir tevekkülle bunu aklımdan çıkardım.

2.3.1982

Bayar'ın evinde Nilüfer ve

Ahmet Gürsoy'la

1 yaşında iken, Rüştüye'yi bitirmiştım. Özel

dersler alarak tahsilimi ilerletiyordum. Dayımın köye gelmesi bu sıralara rastlar.

Dayım Mustafa Şevket, "Sarıklı İhtilalci" Ali

Suavi'nin arkadaşı idi ve kendisi ile birlikte bazı eylemlere katılmıştı. Ortada görünmemek için köye geldiği zaman, bana "Servet-i Fünun" mecmuasının bir yıllık abonesini hediye olarak getirmişti.

- Dayımla birlikte uzun günboyu köyü dola

şıyor, konuşuyorduk. Padişahların nasıl birer müstebit olduğunu anlatıyor ve içimde düşmanlık çukurları açıyordu.

O zamana kadar ailemden ve çevremden

edindiğim fikirlere göre, Padişahlık çok muhterem

bir makamdı. Orada oturanlar, adaletle iş görürler,

devleti ve tebayı adaletle yönetirlerdi. Osmanlı Dev-

152 • İ S M E T B O Z D A Ğ

leti "Ebed-müddet" yani, sonsuza kadar sürecek bir devletti. Bir ferdin vazifesi, Devletine ve ülkesine

faydalı olmak; gerekirse, Devleti ve ülkesi için hayatını feda etmektir.

Fakat çok sevdiğim dayım, Padişahın böyle

olmadığını söylüyordu. Özellikle, hafıye teşkilatına

düşman olmuştım. Hafiyelik yapanları kullanan

padişahı da sevmiyor, ona da yavaş yavaş düşman

kesiliyordum!

Ancak bu duygularımı saklamak gerektiğini

de bilmekte idim. Özellikle babamın bu düşüncemi

öğrenmesi, felaket olurdu!

Dayım bir süre sonra köyden ayrıldı ve Ker-
bela'nın bir kasabasında Kadılık görevi aldı. Fakat
bu zaman zarfında, Gemlik'te bakkallık yapan Nuri
Bey'le tanışmıştım.

Nuri Bey, Mülkiye mektebim bitirememiş,
Gemlik'e gelip bakkallık yapmaya başlamıştı. Bütün
Jontürk neşriyatını takip ediyordu. Bana özellikle,

Namık Kemal'in bütün şiirlerini, piyeslerini, romanlarını Nuri Bey vermiştir. Ben bunları gizlice içer
gibi okudum. Namık Kemal'in vatan sevgisi içimi coşturuyor, ben de köyün dar sınırlarından kurtulup
okumak, adam olmak ve vatana, Namık Kemal gibi hizmetler yapmak istiyordum.

İstanbul'da "Galatasaray Sultanisi" adlı bir
okulun olduğunu ve bu okulda derslerin bile Fran-

153 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

sızca okunduğunu duymuştum. Bu okula girebil-
sem, hem tahsilimi ilerletebilirim, hem de Fransız-
cayı tam olarak öğrenebilirdim.

Düşündüm, taşındım ve sonunda İstanbul'a
kaçmaya karar verdim! İstanbul'da teyzem vardı,
onun evinde kalabilirdim. Merak etmemeleri için
eve ulaşacak bir haber bırakıp İstanbul'a gittim.

Teyzemin evinde kalıyordum ama, onlara da
yük olduğumu fark ediyordum. Geçimleri, benim
masraflarımı da karşılayacak ölçüde değildi. Hemen

her gün, Şehzadebaşı'ndan Galatasaray'a kadar yürüyor ve öğrencilerin okula giriş ve çıkışlarını gıpta
ile seyrediyordum: "Ne olur, ben de bu mesut insanların arasına karışabilsem!"

Okul ücretli idi, babamın maaşı, masraflarımı

karşılayamayacaktı. Zaten babamın da Galatasaray'a

gitmeme gönlü yatmıyordu. İster istemez köye döndüm.

Fakat bütün bunlara rağmen okumaktan

ümidimi kesmemiştim. Kendi kendime çareler arıyordum. Sonunda babama düşüncemi kabul ettirebilmek için bir plan kurdum. Bir gün konuşurken ansızın:

- Siz beni sevmiyorsunuz, dedim.

Babam hayretle yüzüme baktı...

- Bunu nerden çıkarıyorsun?..

- Şurdan çıkarıyorum. Her baba, oğlunun

154 • İ S M E T B O Z D A Ğ

okuması için elinden gelen fedakârlığı yapıyor, fakat siz benim okumam için bir fedakârlık yapmaya yanaşmıyorsunuz?..

Babam, beni gözleri ile uzun, uzun süzdükten sonra:

- Fakat, dedi sen de benim istediğim yerde

okumak istemiyorsun?

O zaman ayaklarım suya erdi. Babam, kendisi gibi, benim de Medrese'de okumamı istiyordu ve bunu bana bir kaç kere teklif etmişti. Ben, çağdaş

okullarda okumak istediğim için direnmişim. Şimdi babam, bunu ima ediyordu? Hiç sesimi çıkarmadan önüme baktım. Medreseye gitmeye gönlüm yoktu!..

6.6.1980 günü Bayarın

Çiftehavuzlar'daki Evi

Bayar Anlatıyor

ursa'da, Alman Bankası'nda çalışıyordum.

Tıraş olduğum berber dükkânının müdavimlerinden, Vilayet maiyet memuru Hamza Bey vardı. Zamanla, ahbab olduk.

Bir gün bana, İttihat ve Terakki Derneği'ne

girmek isteyip istemediğimi sordu. Bu gizli dernekten haberim vardı. Çünkü çalıştığım bankaya çeşitli Avrupa gazeteleri ve bu arada bol Türkiye haberleri yayımlayan Fransızca Maten gazetesi geliyordu.

Bu gazetelerden, Paris'te Ahmet Rıza Bey adlı bir

Türk'ün gazete çıkardığını ve Abdülhamid idaresine

karşı muhalefet yaptığını biliyordum.

İttihat ve Terakki Cemiyeti de kurulduktan

sonra Ahmet Rıza Bey'i içine almıştı. Hamza Bey'e;

"Sevinerek katılmak isterim" dedim. Bana bir cevap vermedi, bir kaç gün sonra fikrimi değiştirmediy-sem, adresini verdiği eve gitmemi söyledi. Gittim.

156 • İ S M E T B O Z D A Ğ

İki katlı, ahşap, küçük bir evdi.

Alt kattaki odada beni bir hayli beklettikten

sonra, yukarıya çağırdılar.

Merdivenleri çıktım ve önüme gelen bir kapıyı açtım. Yüreğim, göğsüme sığmıyormuş gibi çarpıyordu.

Oda karanlıktı. Bir mum yanıyordu. Önünde

bir masa vardı.

Masanın üzerindeki tabanca gözüme çarptı.

Biraz dikkat edince, yanında Kur'an-ı Kerim'in de

durduğunun farkına vardım.

Masanın gerisinde, yalnız gözleri görünen siyah kukuletalı üç adam vardı. Üçü de iri yarı idiler.

Oturdıkları hâlde, benim boyuma yakın görünüyorlardı.

22-23 yaşlarında idim. Gizli bir derneğe girmenin heyecanı bütün vücudumu sarmıştı. Karşımdaki kukuletalı üç kişiden ortadaki ağır bir sesle konuştu:

- Cemiyetimize girmek istiyormuşsun, doğru mu?..

- Evet efendim.

- Cemiyetimizin gizli olduğunu, bütün çalışmalarının gizli sürdürülmesi gerektiğini biliyor musun?

- Evet Efendim..

- Bak, genç bir adamsın!.. İyi bir pozisyonun var!.. Memlekete, cemiyetimiz yolu ile hizmet etme-

157 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

ye çalışırken, işini, aileni, huzurunu kaybedebilirsin!..

Hayatın da gidebilir...

Bir gün kendini darağacının altında bulabilirsin!..

Bunları iyice düşünüp taşındın da mı Cemi-

yet'imize girmek istiyorsun?..

- Evet efendim.

- Öyleyse, sağ elim Kurana, sol elini tabancanın üstüne koy ve benim söyleyeceklerimi tekrarlayarak yemin et!

Sağ elimi Kur'an'a, sol elimi tabancanın üstüne koydum ve söylenenleri tekrarlayarak yemin ettim. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin azası olmuştum artık... Bursa'da topu topu beş kişi idik. Beş kişilik

bir yeraltı hücresi olarak yuvalanmıştık. Başkanımız, beni Cemiyet'e davet eden Vilayet Maiyet Memuru idi.

1908'de Meşrutiyet ilan edilince, cemiyet yüze çıkmadı, yeraltında kaldı. Yalnız, Genel Başkanlıktan gelen bir yazıda dernekten bir kişinin delege seçilmesi ve yüze çıkarak Cemiyet adına hükümet

ve mahalli idare yetkilileriyle temasları yürütmesi

isteniyordu.

Beni seçtiler. Ben zaten, Bursa'dan ayrılan

Başkan Hamza'nın yerine başkanlık yapmaktaydım.

Bankada kişiliğimi açıkladığım zaman, çevremdeki

insanlarda büyük hayret ve sevinç gördüm. Banka-

158 • İ S M E T B O Z D A Ğ

nın özellikle yabancı personeli, memleketi için çalı

şan insanları hayranlıkla karşılıyordu. Ben de böylece Bursa'da Cemiyet'in mümessili olarak çalışmaya başladım.

Talat Paşa, Kara Kemal, Mithat Şükrü gibi İttihat ve Terakki'nin birinci derecedeki insanları, birer vesile ile Bursa'ya geldiler ve ben kendileriyle görüştim.

Talat Paşa (o zaman bey) Bursa teşkilatı hakkında Hakkı Baha Bey'den bilgi almak istemiş. Hakkı Baha Bey, Selanik'te İttihat Terakki Kurucuları arasında bulunmuş bir Bursalıdır. Beni ve Bursa teşkilatını yakından tanırdı. Sonradan bana söylediğine göre Hakkı Baha, Talat Paşaya: "Mahmut Celal-

'in dediklerine bak, gerisini hiç dinleme" demiş...

Bu yüzden olacak, Talat Paşanın beni uzaktan, fakat dikkatle izlediğini daha sonra öğrenebildim.

Kara Kemal, İstanbul teşkilatının yöneticisi

idi. "Küçük efendi" diye adı çıkmıştır. Bu Talat Pa-

şa'dan sonra ağırlığı olan kişi anlamına gelir. Onunla, İstanbul'a talimat almak, seçimlere katılmak için, gidip gelirken tanışmıştık.

Bana özel bir muhabbeti olduğunu fark ediyordum. Genel Merkez'deki itibarımı sağlayan güçlerden biri de sanırım bu idi...

Bir ara "Cemiyetin Katib-i Umumisi" (Genel

Sekreter) Mithat Şükrü bey Bursa'ya geldi. Çekir-

ge'de Servinaz otelinde kalıyordu. Kendisine ziyare-

159 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

te gittim. Gördüm ki bahçede yemek yiyor. Rahatsız etmemek ve kendisini ziyarete geldiğimden haberdar edebilmek için, garsonla kartımı gönderdim.

"Buyursun" demiş, gittim, karşısına oturup Bursa teşkilatı hakkında kendisine bilgi verdim. Beni dikkatle dinledi. Daha sonra yazdığı hatıralarda benim için çok övücü sözler kullanmıştır.

Kartvizit kullanmak, dikkatini çekmişti.

Çünkü o yıllarda kartvizit kullanmak yaygın değildi.

Bir gün, Genel Başkanlıktan bir telgraf aldım, merkeze gelmem isteniyordu.

Benim Bursa'dan ayrılmam, o tarihte çok

güçtü. Çünkü bankada üç imza sahibi memur vardı. Ben bunlardan biri idim. Arkadaşlardan biri İstanbul'a gidince, biz iki imza yetkili memur kaldık.

Direksiyonun Türkçe muhaberatını ben imzalıyor

ve mesuliyetini benimsiyordum, Almanca muhaberatı Mr. Handell sorumluluğunu benimseyerek imzalıyor, Fransızca muhaberatı da ortak imzalıyorduk.

Ben, Bursa'dan ayrılacak olsam, imzanın biri

gitmiş olacak ve bu yüzden bankanın her işi durmuş olacaktı. O zamanlar hafta tatili cuma günleri yapılırdı. Biz banka olarak perşembe günü öğleden

sonra bankayı kapatırdık. Genel Başkanlıktan gelen

telgraf üzerine perşembe günü Mudanya'dan Vapurla İstanbul'a gitmeyi, cuma günü görüşmeyi ve 160
• İ S M E T B O Z D A Ğ

yine cuma günü akşamı Bursa'ya dönmeyi tasarladım.

İstanbul'a gittim, beni Mithat Şükrü Bey karşıladı ve Talat Paşa ile Kara Kemal Bey'in yanına götürdü. Talat Paşa bana;

- Seni İzmir Katib-i Mesullüğüne tayin etmek

istiyoruz, ne dersin?

Tereddüt etmeden cevap verdim:

- Emredersiniz...

Kara Kemal atıldı:

- Emretmek yok!. Bu, bir hizmet teklifidir.

Kabul edersin, reddedersin... Bu senin bileceğin bir

şey!

- Can-ü minnetle, dedim.

- Allah muvaffak etsin! Hazırlanıp hemen hareket edersin!

Çıktım. Başım uğulduyordu!

Düşünemeyeceğim kadar büyük bir hizmet

teklif edilmişti. İzmir, o yıllarda bir bakıma, İstanbul'dan daha önemli idi.

17.8.1972

Haluk ŞAMAN'la birlikte

Celal Bayar'dan dinlenmiştir.

elal Bayar İzmir'de İttihat ve Terakki'nin

Katib-i Mesulü olarak Vagon yolsuzlukları

üzerinde durduktan ve İttihat Tarakki'nin

Merkez Heyeti azası Doktor Nâzım'ın akrabası olan

İstasyon müdürünün yolsuzluk sırasında suçüstü

yakalayıp hapsedtikten sonra, İstanbul'a davet

edilir.

O zaman, Fırka'nın Genel Sekreteri olan Mithat Şükrü, Bayar'ı yanına alıp Nafia Vekili'ne götürür.

Önde Mithat Şükrü arkadan Bayar, Vekil'in odasına girerler.

Vekil'in karşısındaki iskemlelerin en ucuna

Mithat Şükrü oturur. Celal Bayar'ın ya Mithat Şükrünün sağına geçip oturması, ya da ayakta kalması gereklidir. Esasen Mithat Şükrü de bunun için en

uçtaki sandalyeye oturmuştur!

Bayar, burada yapacağı konuşmanın, takınacağı tavrın siyasi hayatını tayin edeceğini anlar. Tereddüt etmeden iskemleleri dolaşp Mithat Şükrümün sağına oturur.

Nafia Vekili, daha önceleri Bursa'da Valilik

yaptığı için Bayar'ı tanımamaktadır. Hatırını sorar.

Sonra:

- Anlat bakalım, der.

- Bayar, Vagon yolsuzluklarını anlatmaya

başlar. Bitirir. Bakan gülerek:

- Celal Bey, der, bu anlattığın insanların ağızları yok mu?

Bayar, sözün nereye getirileceğini bile, bile

cevap verir:

- Var, efendim.

- Öyle ise yiyecekler!.

Vekil ve Mithat Şükrü gülerler.

Bayar gülmez. Bakana:

- Öyle ise benim sizden ayrı bir ricam olacak,

diye konuşmaya başlar. Mademki ağızları olan insanların rüşvet alacaklarını tabii görüyorsunuz. O

zaman lütfen bir kanun çıkarın. Rüşvet ve iltimas

ceza tehdidi altında değildir, diye; biz de kurtulalım, siz de rahatlayın!

Buz gibi bir hava dalgalanır. Vekil, önüne bakar; Mithat Şükrü ayağa kalkıp veda eder; birlikte 163 •
B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

çıkartlar. Parti'ye kadar birlikte yürüdükleri hâlde

Mithat Şükrü, Bayar'a, bir tek kelime bile söylemez.

Merkez-i Umumi'ye geldikleri zaman Bayar

sadece:

- Allaha ısmarladık, demekle yetinir. Fakat

olay Merkezi Umumi'de müzakere edildiği zaman,

çoğunluk Bayar'la birlikte olur.

18.1.1978 günü

Celal Bayar'ın evinde ve huzurunda

Sayın Tayfur Sökmenden dinlenmiştir.

ttihat ve Terakki'nin önemli kişilerinden biri olan Ferit Tek. Abdülhamit aleyhine bazı hareketlere girdiği ve yakalandığı için, Fi-zan'a sürülmüştü. Bana bir gün bu sürgün hikâyesini uzun uzun anlattı.

Trablusgarp'a sürüldükten sonra bir süre orada kalmış ve bölgenin komutanı Recep Paşa'nın göz yummasından yararlanarak kaçmış, Fransa'ya gelmiş. Bundan sonrasını Ferit Tek şöyle anlam:

- Paris'le Siyan Politik tahsili yapıyordum,

Prof çok değerli bir ilim adamıydı, derslerinde başarılı olduğum için de benimle yakından ilgileniyor, ilerlemem için kitaplar salık veriyor, yardım ediyordu. 1 [akkımda bildiği tek şey "Osmanlı"

olduğumdu, ama ne dinimi, ne de milliyetimi bilmiyordu, o güne kadar bunu sormamıştı da... Bir gün:

165 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

- Peki ne yapıyorsunuz Fransa'da?.. dedi.

Jöntürklerden olduğumu, memleketimdeki

istibdat idaresini yıkmak için çalıştığımı, ülkeme

hürriyet ve parlamenter rejim götürmek istediğimi

heyecanla anlattım. Sözümü kesmeden beni dikkatle dinledi ve konuşmam sona erince de:

- Sen kendini vatansever mi görüyorsun? dedi.

"Elbette" deyince karmakarışık üzüntülü bir

yüzle konuştu:

- Sen vatansever değil, vatan hainisin!

Neye uğradığımı bilemedim ve kendimi savunmaya çalıştım, o yine dikkatle beni dinliyordu.

Sözümü bitirince:

- Fransa da bu dönemlerden geçmiştir, dedi.

Vatanseverlikle, Vatan hainliği bazan birbirine karı

şır. İyi niyetli olmak, vatansever olmak için yeterli

değildir, hareketiyle vatanına yarat sağlamak lazımdır.

Siz ülkeniz için özgürlük ve parlamenter rejim isterken kendinizi düşünüyorsunuz, ülkenizi değil!..

Sizin ülkeniz, bir çok milletlerden ve dinlerden kurulu bir imparatorluk. Nitekim, Osmanlı İmparatorluğu diyorsunuz. Bu, yekpare bir imparatorluktur. Eğer, özgürlükçü parlamenter rejimi memleketinizde uygularsanız, başka dinden, başka milletten olan milletvekilleri, Türklerden çok daha faz-166 • **İ S M E T B O Z D A Ğ**

la olur ve bundan Türkler değil, öteki milletler yararlanırlar. Parlamenter rejimi siz değil, onlar isteyecekler, siz vermeye çalışacaksınız!

Çünkü Parlamenter rejim, sizi eninde sonunda Anadolu'nun bir parçası içine kapatır, bütün öteki milletler sizden ayrılırlar. Eğer hedefiniz bu ise, çalışmanız doğrudur. Yok, Osmanlı İmparatorluğu'-

nun canlı ve güçlü olmasını istiyorsanız, kendi aleyhinize çalışıyorsunuz, o zaman da size vatan haini dediğim için kızmamanız lazım...

Ben, Parlamenter rejimde Türk milletvekillerinin diğer milletvekillerinden sayı bakımından üstün olacaklarını, böylece bu mahzuru kaldıracağımızı söyledim. Güldü. Eğer kendiniz için istediğiniz hürriyeti, öteki dinden ve milletten olanlar için istemiyorsanız, buna hürriyetçilik denilmez. Batırırsınız ülkenizi...

Ben Hoca'nın laflarından iyice giyindim. Bir

daha bu konu açılmadı. Fakat 1908 Devrimi başarıya ulaşıncaya ve imparatorluğun yaprak dökümü başlayınca, Hocamın ne kadar haklı olduğunu gördüm ama, çok geç... Biz, "Genç Türkler" değil, "Toy Türklermişiz."

Celal Bayar'dan dinlenmiştir.

17.9.1972

emirci Efe'nin yanında çalışıyordum. Düşmanın kuvvetli bir kol hâlinde Salihli'ye doğru ilerlediğini haber aldık. Demirci Efe,

zeybeklerini topladı ve uygun yerlerde pusulanarak

düşmanın yaklaşmasını bekledik. Kurşun menziline

girince bizim taraftan ateş başladı. Neye uğradıklarını anlayamadılar, önce oldukları yerde direnmeyi denediler, sonra geri çekilerek mevzilendiler. Şimdi

karşılıklı bir savaş başlamıştı.

Düşman, geriden yeni kuvvetlerle güçlendi.

Sağdan, soldan dağı çevirerek kuvvetler harekete

geçti!

Bizim kuvvetimiz sayılıydı. Düşmanla başa

çıkamazdık. Ancak, en çok zarar verecek noktaya

kadar dayanmak, sonra düzenle geri çekilmek gerekti.

Demirci Efe, havayı beğenmedi ve komutayı

Hacı Şükrü'ye bırakarak çekildi. Hacı Şükrü, yiğit

168 • İ S M E T B O Z D A Ğ

bir efeydi. Dayanıyordu. Fakat bizim hattan silah

seslerinin gittikçe azaldığını fark ettim. Olup biteni

anlamak için yamaçtan dolaşıp öteki mevzilerimizi

görmek istedim. Bir de baktım ki, sol kanat mevzi-

lerindeki zeybekler, süslü elbiseleriyle atlarına binmişler, içerilere gidiyorlardı. Beş, altı kişiydiler. Önlerine çıktım:

"Arkadaşlarınızı düşman karşısında bırakıp nereye gidiyorsunuz; dönün geriye!" dedim.

İçlerinden biri hemen filintasına davrandı ve,

bana çevirip ateş etti. Bir kurşun, kulağımın dibinden vızıldadı. Arkadaşları, hemen ateş eden zeybeğin silahına sarıldılar ve ateşi tekrarlamasına engel oldular.

Ateş eden Zeybek beni tanımıyordu. Arkadaşlarına "Kim ülen bu" dedi. Arkadaşları kurye olarak Demirci'nin yanına gelip gittikleri için, beni

görmüşlerdi; anlattılar. Zeybek kurnaz bir dönüş

yaptı "Bağışla Hoca Efendi. Bilemedik, seni gâvurdan yana sandık biz!"

- Şimdi öğrendin mi?

- Öğrendik.

- Dön öyleyse geri!

Duraladılar. Anladım ki dönmeye niyetleri

yoktu. Biraz daha diretsem, elbirliği edip beni vura-

caklardı. Çünkü kaçtıklarını Demirci'ye söyleyebilirdim. İçlerinden biri: 169 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

- Biz düşmana yüzgeri etmedik. Hoca Efendi,

dedi. Tepeyi dolanıp ardından saldıracağız!

Dediklerini kabul etmekten başka çare yoktu. Düpedüz kaçıyorlardı ama, hiç değilse bir bahane icat etmişlerdi. "Peki öyleyse" deyip yürüdüm.

Hemen Hacı Şükrü'yü durumdan haberdar ettim.

Aradan bir süre geçti.

Balıkesir Kongresi'nde Akhisar Cephesi Ko-

mutanlığı'na tayin edilmişim. Ankara Büyük Millet

Meclisi'nde de mebastum. Ankara'ya gitmem gerekiyordu. Akhisar Cephesi Komutanlığı'na Hafız'ı vekil bıraktım.

Geceyi Yarbay Hüsameddin'in evinde geçirdim. Eski Teşkilat-ı Mahsusa'dan Ahmet Ağa da, benimle birlikte konuktu.

Yarbay, benim Bursa'ya gideceğimi, oradan

Ankara'ya geçeceğimi duyunca kaygılandı. Anza-

vur, almış yürümüştü. Kuvayımilliyecileri ve İttihatçıları kasıp kavuruyordu. Ben de, aradığının ikisi de vardı. Ahmet Ağa da benimle birlikte Bursa'ya gelmek istedi. Yarbayın kendisine bu fikri verdiğini

anlamıştım. Bu Yaman Teşkilat-ı Mahsusacı, Bursa'ya kadar yanımda olarak beni korumaya çalışacaktı.

Sabahleyin bir yaylı araba ile yola çıktık.

Hüsameddin Bey, bize ayrıca beş silahlı atlıyı da,

koruyucu olarak vermişti. Atlıların üçü önden,

ikisi geriden geliyordu. Ben arabanın arkasına,

170 • İ S M E T B O Z D A Ğ

Ahmet Ağa da arabacının yanına silahlarımızla

mevzilenmiştik.

Balıkesir'i, Bandırma'yı geçtik. Kirmastı'ya

girmek üzereydik. Silahlı koruyucular tarafından

korunan bir yaylı araba, herkesin yol boyu dikkatini çekiyordu.

Kirmastı'ya (M. Kemal Paşa) geldiğimiz zaman, atlılara teşekkür ettim. Görevlerinin bittiğini ve kıtalarına dönebileceklerini söyledim. Saygılı birer selam verip atlarının başlarını döndürdüler ve gözden kayboldular.

Sonradan öğrendim ki bu beş atlı, bizden ayrılır ayrılmaz, Anzavur'a katılmışlar ve onun askeri olmuşlar!

Beni pekâlâ tutuklayabilirler ve Anzavur'a

teslim edebilirlerdi. Bir kez de hayatımı böylece

kurtarmış oldum.

Kirmastıya girdik, otele indim. Ahmet Ağa,

biraz sonra kasabaya çıkıp dolaşmak istedi. Ben

otelde kaldım. Kaymakam ve halk benim kim oldu

ğumu öğrenmek istiyormuş. Ahmet Ağa, milletvekili olduğumu söyleyince, biraz yatışmışlar ama, yine de kasabada kalırsam, başlarına dert açabilece

ğim düşüncesiyle tedirginlikleri gevşememiş...

Ertesi sabah Bursa'ya hareket ettik;

Bursa'da Yenyol'un (İnönü Caddesi) başında

Nuriye Oteli'ne indim. Nuriye Oteli'nin sahibi Nuri

Bey eski günlerden dostumdu. Bana: "Hoş geldin"

dedi ama, eski içtenliği yoktu!..

171 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

Durumu anlamak için caddeye çıktım. Tanıdıklar, beni görünce kaldırım değiştiriyorlar, selam vermemeye çalışıyorlardı.

İttihatçı eski akadaşları aradım, bulamadım.

Yenyol'un alt başında İttihatçı hancılar vardı;

onlara gittim. Birini buldum. Durumu anlamak için

"Ne var ne yok?" dedim.

"Anzavur geliyor," dedi, "Sağ yanında kelim-ı kadim, boynunda mavzer, nur yüzlü, sakallı, şeriattan ayrılmayan bir adam! Padişah efendimizi korumak için yola düşmüş! Hepimiz onun etrafındayız."

Durumu anlamıştım.

Otele geldim, hesabı gördüm, bir yaylı araba

ile Çekirge'deki evime hareket ettim. Gazeteciler,

"Şeyhülislam'ın fetvasını yazıyor, Kuva-yı Milliyeciler asidir, öldürülmeleri sevap" diye

çığniyorlardı.

Akşam karanlığında eve geldim.

Karım ve çocuklarımla henüz konuşmaya

başlamıştık ki, kapı çalındı. Açtım. Yarı karanlıkta

bir adam elime bir kağıt tutuşturup uzaklaştı. Lambanın ışığında kâğıdı açtım: Bu bir servis telgrafi idi ve Mustafa Kemal Paşa'dan geliyordu. Benden hemen Bursa'da teşkilât kurmamı ve Anzavur'u durdurmamı istiyordu.

Karım, hayatında ilk defa konuştu: "Eee, bu

kadarı da fazla!" Daha on dakika oturup konuşmadan yeni bir göreve başlamak, kadın ve anne olarak ona ağır gelmişti!

9

30.9.1972

Celal Bayar'dan dinlenmiştir.

ş Bankası Genel müdürü idim. Tarsus'tan,

bir banka müşterimizden bir mektup aldım.

Bu müşterimiz bana, İş Bankası'na tahsil

için 6.000 liralı bir senet verdiğini, ödenmediği takdirde protesto edilmesini de talimat olarak bildirdi

ğini yazıyor ve Mersin şubesinin, bu senedin muhatabını protesto etmediği için alacağının tahsiline hukuki imkân kalmadığını da ilave ederek sızlanıyordu.

Hemen durumu inceledim.

Gerçekten hata şubemizde idi.

Şubede çalışan elemanlar gerçekten değerli

kişiler olmakla beraber, bir dikkatsizlik yapmışlar

ve müşteriye zarara sokmuşlardı!

Hemen şubeye talimat verdim. Protestosuz

senedi müşteriden aldırıp ve bedeli olan 6.000 lirayı da ödettim. Çünkü kanaatim odur ki, banka, muhatabına veya müşterisine karşı hata yapamaz.

173 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

Yaparsa, zararına banka katlanır. Banka için imza ve

taahhüt o derece önemlidir.

Hemen şunu da belirteyim, bu hareketimden

sonra bu müşteri, bütün işlerini bizim banka ile

yapmaya başladı ve kendisinden yılda 15-20 bin lira kazanmaya başladık. Senedi de gecikerek tahsil edilebildi.

Şimdi size başka bir olay anlatayım.

Yıl 1957...

Cumhurbaşkanıyım.

İş Bankası'nın o zamanki Genel Müdürü Ahmet Dallı bir gün beni ziyaret etti ve hatıralarımı yazmakta olduğumu haber aldığını, İş Bankası'nın bir yayın kolu bulunduğunu, bu hatıralarımı banka olarak basmak istediklerini söyledi. Ben tereddüt ettim.

Kendisine: "Siz bu hatıraları basarsınız ama, ortaya bir sürü dedikodu dökülür. Banka Celal Bayar'a şu

kadar para vermiş, bu kadar para vermiş diye hayali

reklamlar icat ederler. Bu sebeple bundan vazgeçin.

Başımız ağrmasın" dedim.

Ahmet Dallı ısrar etti. "Kim ne söylese, söylesin. Siz İş Bankası'nın kurucususunuz. Bizim yayın kolumuz dururken hatıralarınızı başka yerde bastırmanızdan müteessir oluruz. Nihayet bir "sözleşme" yapılacaktır. Merak eden gelir görür" dedi.

İsrar üzerine kabul ettim. Bir mukavele yaptık. Hatıralardan bir kâr doğarsa, bunu yarı yarıya paylaşacaktık. Bu kân da ben almayacaktım. Gösterdiğim bir hayır kurumuna banka eliyle verilecekti.

174 • İ S M E T B O Z D A Ğ

O günlerde Umurbey'de bir Kütüphane ve

Müze tesis etmeyi düşünüyordum. Kitabın gelirinin bana ait kısmını da buraya adayacaktım.

Kitabın birinci cildi bitmişti. Yazıları, dokümanları Banka'ya teslim ettim. Onlar gereken kâğıdı ısmarladılar ve stok ettiler. Kitap dizildi. Tashihleri yapıldı. Bu sırada 27 Mayıs geldi çattı. Yassıada'ya gittik. Kayseri Hapishanesi'nden çıktıktan sonra Banka'dan kitabı sordum. Cevap bile çıkmadı.

Yazı ile sordum. Aramızdaki mukaveleyi hatırlattım.

Nihayet araya aracılar koydular ve bu işi lütfen kurcalamamamı istediler.

Millî Birlik Komitesi, işin üzerinde durmuş.

Kitap basıldığı hâlde ortadan kaldırmış. Stok kağıtları da Millî Birlik Komitesinin çıkardığı bir kitaba vermişler. Artık bu işi yapmak istemiyorlarmış.

Elimde mukavele vardı. Mahkemeye gidebilir, zarar, ziyan isteğinde bulunabilirdim. Fakat teşebbüs etmedim.

Benim için önemli olan kitabın onlar tarafından çıkarılması değil, benim emek verip kurduğum ve bugünkü hâline getirdiğim İş Bankası'nın; değil sözünden, imzasından caymasıydı.

O İş Bankası ki, benim yönetimimde iken, görevin aksamasından doğan zararı bile göze alırken, yıllar sonra, kurucusu olan bir kimseye imza ile taahhüt ettiği bir işten cayıyordu!..

İ

30.9.1972

Celal Bayar'dan dinlenmiştir.

mpaks meselesi şudur:

İş Bankası'ndan ayrılan bazı memurlar, birleşerek bir şirket kurdular ve ticaret yapmaya başladılar. Bunlar, Devlet kuruluşlarının ilan edilen ihtiyaçlarını dünya piyasasından araştırıyorlar ve bu fabrikaların aracılığını yapıyorlardı. Bundan

bir komisyon almaları da tabii idi.

Denizbank gemi sipariş edecekti. Bu şirket,

hem İngiltere'ye hem de Almanya'ya baş vurarak teklifler aldı. Denizbank bu tekliflerden birini seçti. Seçtiği, Almanya'nın teklifi idi. Almanlar aynı şartlarla daha uzun kredi ve daha ucuz fiyat teklif ediyorlardı.

Sipariş Almanya'ya verilince, İngilizler öfkeleniler. Hemen bu türlü ihalelerde olduğu gibi şikâyetlere başladılar. İngiltere hariciyesi, Türk hariciyesini bu dedikodulardan haberdar etti.

İsmet İnönü'nün emri ile bir tahkikat açıldı

ve dava mahkemeye gitti.

176 . İ S M E T B O Z D A Ğ

Mahkeme önce şirket mensuplarını tutukladı. Fakat sonunda dava beraatle sonuçlandı.

Bu şirketin kurucularının İş Bankası memurları olması vesilesiyle olay, benim aleyhimde kullanılmak istenmiştir.

Oğlum Turgut, İsviçre'de Yüksek Ticaret

Okulunu bitirip yurda dönmüştü. Her vatandaş gibi şubeye başvurdu. Yedeksubay okuluna girdi. Çekilen kurada Doğubeyazıt düştü ve hemen görevinin başına gitti.

Bugünlerde, bazı Generaller, bana duydukları yakınlık dolayısı ile kendisini yaver almak istediler. Turgut bu teklifleri reddetti. Ve bana:

- Beni senin oğlun olduğum için yaver almak

istiyorlar. Ben reddettim. Her vatandaş gibi askerli

ğimi yapıp bitireceğim, dedi.

Bugünlerde Ben Başbakanlıktan çekilmişim.

Kenarda yaşıyordum.

Her devirde olduğu gibi, bu devirde de bazı

kimseler, iktidarın gözüne girmek için şuna buna

kara bulaştırmaya çalışıyorlardı.

Bu arada, Doğubeyazıt'ta görev yapan Bursalı Baytar Rasim adında bir yarbay İsmet İnönü'ye bir mektup yazmış. Mektubunda: Benim oğlumun, kı-

tasıyla birlikte Doğubeyazıt'tan Azerbaycan'a geçmeye hazırlandığını ve burada toplayacağı kuvvetlerle Türkiye'ye girip iktidarı devirmeyi tasarladığını yazmış!

177 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

İsmet İnönü mektubu, o zaman orduların ba

şında bulunan Mareşale göndereceği yerede, Orgeneral Kâzım Orbay'a göndermiş. Enver Paşa'nın kardeşi de olan bu General, hemen bir şifre ile 3.

Ordu Komutanına bildirmiş. "Acele netice" istemiş.

Turgut'u tutuklamışlar. İfadesini almışlar.

Durumu Ankara'ya bildirmişler.

Ankara, evrakın, Doğubeyazıt'taki Süvari Tümeni Komutanına gönderilmesini ve mütaleasının alınmasını istemiş!

Evrak, Tümen komutanının eline geçince,

hiçbir aslı, faslı olması mümkün olmayan evrakın

üstüne "Çirkin bir iftiradır. Esastan uzaktır. Turgut Bayar, vatansever ve görevine düşkün bir ordu mensubudur. Tahkikat, muhbirin ahlaki durumunu ortaya koymaktadır" diye yazmış ve sonra Turgut'u çağırarak:

- Bak, oğlum. Babana kızanlar, hınçlarını

senden çıkarmak istiyorlar. Yazışmaları Ankara'ya

böylece gönderiyorum. Babana da bunu böylece

söyle, demiş.

Bana intikal eden durumu ben Mareşale anlattım. Çok üzüldü. Gerekeni yapacağını söyledi.

Ve Muhbir Albay Rasim'i, tekaüde sevketmiş. Benim bundan haberim yoktu.

Bir gün İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı

yaveri Celal, bana uğradı. Elinde bir mektup vardı.

Bir süre orada buradan konuştuktan sonra,

"Cumhurbaşkan'ımıza bir mektup gelmiş, onu Ma-

178 • İ S M E T B O Z D A Ğ

reşale götürüyorum" diyerek mektubu bana uzattı.

Okudum. İmza yine Albay Rasim'indi. Mektupta,

kendisinin İsmet Paşaya hizmet ve bağlılık göstermek için o mektubu yazdığını, fakat şimdi kendisinin tekaüde sevk olunduğunu, böylece mağdur olduğunu, hizmet yolunda gadre uğramasına izin verilmemesini İsmet Paşa'dan istiyordu. Ben Yaver Celale; olup bitenleri anlattıktan sonra;

- Eğer İsmet Paşa'nın bir meselesi varsa, işte

burada oturuyorum. Gelsin benimle uğraşsın. Ama

çoluk çocuğumla uğraşmaktan lütfet vazgeçsin! dedim. Ve yavere, bunu böylece kendisine bildirmesini de rica ettim.

Bir kaç gün sonra yaver tekrar bana uğradı.

Sözlerimi Cumhurbaşkanı'na arz ettiğini ve İsmet

Paşa'nın bana söylenmek üzere aynen şunları söylediğini anlattı: "Git, Celal Bey'e benim tarafımdan söyle. Katiyen böyle bir şey söz konusu değildir.

Vicdanımdan emin olsun!"

25.7.1978

Bayar'ın Çiftelhavuzlar'daki evi, balkonda.

Şaştığım Şeyler -1

arihî fikralar, romanlar yazan Ziya Şakir'i,

Bursa'da iken tanırdım. İttihat ve Tarakki'-

nin ilk yılları idi. Bursa'da "Alemdar" adı i-

le bir gazete çıkarıyorduk, Ziya Şakir de bu gazeteye yazılar yazardı, tanışırđık.

Bu sırada Balkan Savaşı patladı. Görevli askerden başka, bu savaşa katılan genç gönüllüler de vardı, Ziya Şakir de bu gönüllüler arasına yazılmış

ve Balkan savaşına katılmıştı. Savaştan, dokuz kur

şun yarası ile çıkmıştı Ziya Şakir!

Bursa'ya geldi, o günlerin kargaşalığı içinde,

bacaklarındaki beş kurşun çıkarılmadan taburcu

edilmişti ve yaralan da öylece kaldı.

Cesur bir insandı Ziya Şakir; daha sonra da

bu kurşunları çıkartmamış ve o savaşın hatırası olarak vücudunda bırakmıştı.

180• İ S M E T B O Z D A Ğ

Gel zaman, git zaman Ziya Şakir yaşlandı. Ba-

caklarındaki kurşun yaraları kendisini rahatsız etmeye başlamış, üstelik vücudunu da zehirliyor-muş... Başvekil olduğum günlerde (1 9 3 8) beni ziyarete geldi ve bu kurşunların kendisini çok rahatsız ettiğini, doktorların, kanımı da zehirlediğini söylediklerini anlattı. "Niçin aldırılmıyorsun?" dedim.

Boynunu büktü, "ameliyat için param yok, biliyorsun, günlük yaşıyoruz" dedi.

Düşündüm ki, bu insan, bir vatanseverlik örneği vererek Balkan Harbi'ne gönüllü katılmıştır; dokuz yara almıştır; hayatını zor kurtarmıştır!. Şimdi o savaşta aldığı yaraların içindeki kurşunlar, kendisini rahatsız etmekte ve işini yapmayı güçleştirmektedir. Yarasını tedavi etmek ve kurşunlarını almak, devletin görevidir. O gün yapılmamışsa, bugün yapılır, bu görev devletindir. Kendisine:

"Meraklanma, Ben sana para bulurum." dedim. Emir verdim, örtülü ödenekten Ziya Şakir'e hatırımda kaldığına göre 3-4 yüz lira kadar yardımda bulundum. Ziya Şakir, bu para ile ameliyat oldu ve

kurşunlardan kurtuldu.

Gel zaman, git zaman, aradan yıllar ve yıllar

geçti... Ziya Şakir öldü, ben Cumhurbaşkanı oldum, 27 Mayıs olayı patladı ve beni Yassıada'ya

götürdüler.

Bir gün, "soruşturmadan istediklerini" söylediler, giyinip gittim.

181 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

Masanın başında yüzünü tanıdığım ve fakat

adını hatırlamadığım bir Maliye Müfettişi vardı.

Onların lokallerine arasına gittiğim ve kendileriyle

sohbet ettiğim sırada, en çok benimle ilgilenen ve

gözüme girmeye çalışan bir adamdı. Karşısında

durdum, oturmak için yer göstermediğini görünce,

bir sandalyeye oturdum. Bana:

- Yazar Ziya Şakir'i tanır mısınız? dedi.

- Evet, dedim.

- Kendinizi methettirmek için bu yazara, Başvekilken örtülü ödenekten para vermişsiniz, dedi olayı anlatın.

Şaştım, kaldım!

Düşmanlık, kin hâline dönüşünce, ne rezil

mertebelere erebiliyordu...

Olayı olduğu gibi anlattım, ifadem yazıldı,

imzaladım. Sonra müfettiş beye döndüm:

- Bir şey sorabilir miyim?.. dedim.

- Sor, dedi.

- Görüyorum ki, dedim. Benim bütün devlet

hayatımı didik didik etmişsiniz. 22 yıl önce bir

Türk yazarının sağlığını kurtarmak için yaptığım

bir devlet hizmetinin hesabını benden soruyorsunuz. Şikâyetçi değil, hatta memnunum. Fakat örtülü

ödenek hesabında paranın niçin verildiği yazılmaz, sadece ödenen miktar belirtilir ve kimin emriyle verildiği kaydedilir, siz, bu parayı Ziya Şa-182 • İ S M E T B O Z D A Ğ

kir'e, kendimi methettirmek için verdiğimi nereden çıkardınız? Benim yerimde siz olsaydınız, bu hizmeti yapmaz mıydınız ve yaptığınız zaman, 22

yıl sonra size, bana sorduğunuz suali sorsalar, acaba ne düşünürdünüz?..

Yüzünün karıştığını farkettim ama, mahcup

olduğuna dair bir işaret görmedim.

Y

25.7.1978 Bayar'ın Çiftehavuzlar'daki evi,

balkonda, vişnesuyu içerek yapılan sohbet

(Yılın en sıcak günü)

Şaştığım Şeyler - II

assıadada'ydım, kıştı, sorgudan istendiğimi haber verdiler.

Hazırlandım, pardesümü ve şapkamı da

giyerek muhafızların önünde yürümeye

başladım. Sorgular, yukarıda bir salonda yapılıyordu. Uzun zaman, odadan çıkmadığım için yürürken yoruluyordum. Belki bu idmansızlığın üstüne, yukarıda hangi münasebetsiz soru ile karşı karşıya geleceğimin düşüncesi de tesir ediyordu.

Salonun kapısına gelince, muhafızlar durdular, ben şapkamı, pardesümü asacak bir portmanto göremediğim için, kapının önündeki sandalyenin

üstüne bıraktım ve odaya girdim.

Masanın başına bir Hâkim Yüzbaşı vardı. Zeki görünümlü bir yüzü vardı, saygılı davrandı ve bana karşısında yer gösterdi. Oturdum.

Masanın solunda küçük bir daktilo masası

vardı ve genç bir hanım zaptı tutmak için bekliyordu.

Yüzbaşı, insanca ilgi gösterdi, hatırımı sordu,

bulduğum yerde üşüyüp üşümediğimi öğrenmek

istedi, uygun karşılıklar verdim. Sıra soruşturmaya

geldi. Yüzbaşı, elinde bir kâğıdı tutarak konuşmaya

başladı:

- Siz, Cumhurbaşkanı olduğunuz sırada, Elmalılı Hamdi Efendi, sizin aleyhinizde bulunmuş!

Siz, kendisim Çankaya'ya davet etmişsiniz ve bir

çay ikram etmişsiniz. Fakat ikram ettiğiniz çayın

içine öyle bir madde koydurmuşsunuz ki, bu madde, insanı ağır ağır zehirleyerek öldürürmüş!
Netekim Elmalılı Hamdi Efendi de bu yüzden ölmüş...

Ne dersiniz?..

- Allah, derim!.. dedim. Elmalılı Hamdi Efendiyi, gıyaben tanırdım. Muhterem bir din adamı idi.
Değerli bir Kur'an tercümesi ve tefsiri yaptığını

bilirdim. Fakat ne konuşmuştuk, ne de benim

Cumhurbaşkanı olduğum günlerde Çankaya'ya adımını atmıştı. Durumu anlattım. Suçlamanın bu
mertebesi karşısında donup kalmıştım. Bu suçlama

değil, insanlığı aşan bir iftira idi. Fakat kendi içimden yine de şükrettim: Bunca kin ve düşmanlık
içinde yaşayan bu insanların, ya bir de muhayyileleri olsa da, iftirayı yakıştıra bilseler, nelerle karşıla
şacaktım!

185 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

Hâkim yüzbaşıya:

- Bir şey sorabilir miyim?.. dedim.

- Buyurun, sorabilirsiniz?.. diye karşılık verdi.

- Bu olaya siz inandınız da mı bunu bana soruyorsunuz, yoksa inanmadın mı?.

Güldü:

- Hayır, inanmadım, dedi. Fakat bir ihbardır,
dosyayı sonuçlandırmamız gereklidir, usulen sordum.

- Teşekkür ederim, dedim. Zabıt yazdırıldı,
imzaladım. Konuşmaya başladık.

Bu genç asker, hukukçu, benim Çankaya'da-
ki bütün evrakımı incelemiş ve tek, tek gözden ge-
çirmiş. Bana bunları anlattıktan sonra dedi ki:

- Orada gördüm, bir eser hazırlıyormuşsu-
nuz, vesikalar toplamışsınız, vesikaların üzerinde

paraflarınız, notlarınız var. Kanaatimce çok değerlidir. Bu eseri, sizden başkası yazamaz. Bana bir yazılı müracaatınız olursa, bu vesikaları buraya getirmeye ve sizin, eserinizi burada tamamlamanıza yardım etmeye çalışırım.

Beni asmaya niyetleri olduğunu, yüzbaşı da
biliyordu. Nasılsa ölecek, eser yazılamayacak, barı
burada hem oyalanır, hem de eser ortaya çıkar diye

düşündüğü belli idi. İyi niyetle konuştuğuna inandığım için cevap verdim: 186 • İ S M E T B O Z D A
Ğ

- Görüyorsunuz, dedim, bana burada neler
sorulmakta... Bu sorgudan sonra hücreme dönüp
sağlam fikirle kitap yazabilir miyim?

Önüne baktı.

Daktilo hanım, dinlediklerinin etkisi ile yüzüme, merhamet ve hayranlık karışımı bir duygu içinde bakıyordu.

Ne de olsa kadınlar daha insancıldılar. Bu sırada Yüzbaşı davrandı, çay söyledi ve benden Atatürk'e ait bir hatıra anlatmamı rica etti. Halet-i ruhi-yem, hiç elverişi olmamasına rağmen, bu iki iyi niyetli ve Atatürkçü genci kırmadım ve bir iki hatıramı anlattım. Şimdi, ne anlattığımı maalesef hatırlamıyorum, fakat o kadar yüreklerini açarak dinlemişlerdi ki, ben de ferahladım.

Kendilerinden müsade istediğim zaman, ikisi
birden ayağa kalktı, beni kapıya kadar geçirdiler ve
yüzbaşı, girerken sandalyenin üstüne bıraktığım
pardesümü ve şapkamı aldı, pardesümü giymem
için tuttu ve şapkamı saygı ile eğilerek bana uzattı:

- Teşekkür ederiz, efendim.

- Ben teşekkür ederim, dedim ve yürüdüm.

Nerede ise, gözlerim buğulanacaktı. "Demek
Hâkimin böylesi de bulunuyor, memleket için
ümittir", diye düşündüm.

Ertesi gün, Yassıada Komutanı Tarık Güryay
hücreme geldi. Kendisinde yadırganmayan sesile:

- Dün seni sorguda yine terletmişler... dedi,
cevap vermedim.

7.12.1977 *Çiftehavuzlar*

Ölümler Göz Göze

ayatımda bir çok defalar ölümler göz göze
geldim. Hatırıma gelen bir kaçını anlatayım.

Demirci Efe'yle Ege'de, Yunan ordusu ile bir

çatışmadan yeni çıkmıştık. Bu Demirci ile son beraber savaşımızdır. Düşman kuvvetleri çoktu,
yüksek ateş gücü karşısında dayanamadık, bozulduk.

Efe'den ayrılmaya karar verdim. Demirci'ye

veda ettim, çevresindekilere Allah'a şükür dedim ve yürüdüm.

Benim atım yoktu. Bana arkadaşlık eden Jandarma Teğmeninin atına birlikte biniyorduk. Baktım, Teğmen atı çeşmede suluyor, ben yürümeye başladım. O nasılsa yolda bana yetişecek ve ben de ata binecektim!..

188 • İ S M E T B O Z D A Ğ

Bir müddet yürüdüm ki, kulağımın dibinden

bir kurşun vızıldadı ve çok yakınımda bir tüfeğin patladığını duydum!..

Döndüm, Efe'nin kızanlarından biri idi, kaşlarının altından beni süzüyordu.

Hiçbir şey olmamış gibi yoluma devam ettim...

Az sonra Teğmen bana yetişti, ata bindim.

Hikâyenin gerisini Teğmen'den dinledim:

Ben yürüyünce, kızanlardan biri, "Bu adam neyin nesi; hocayım diyor, elinde tesbih geziniyor ama, belki de casustur!" demiş ve Teğmenin müdahalesine

vakit kalmadan tüfeği doğrultup arkamdan ateş etmiş!

Teğmen müdahale ettiği için, ateşi kesmiş.... O gün

ölüm, kulağımın dibinden sıyrılıp geçmişti.

Ben aylarca bu insanların arasında yaşamıştım. Bu zeybekler için bir adamın hayatı, bir tavuğunkinden daha ucuzdu.

Bir gün Demirci Efe'ye bunu söylediğim zaman, güldü:

"Tavuğun yumurtası var, boğazladın mı yumurtadan olursun, insanın nesi var ki..." diye karşılık verdi.

Bu kadar çabuk kuşkulanan, bu kadar kısa

düşünen insanların arasında aylarca yaşamak ve sağ

salım çıkmak, Allah'ın bir hikmeti olmalı...

İkinci ölümle yüzyüze gelişim, Milis kuvvetleri Manisa Cephesi Kumandanlığını bırakıp İstan-189 •
B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

bul Meclisi'ne gideceğim sıralarda başımdan geçti.

Manisa'dan Akhisar'a, oradan da Bandırma'ya geçiştim. Yanımda İttihatçı arkadaşlarımın tavsiye ettiği Ahmet Ağa adında bir arkadaşım vardı. Bu Ahmet Ağa, Teşkilat-ı Mahsusa'da çalışmış, gözü pek, terbiyeli ve sadık bir insandı. Arkadaşlarım da beni

muhafaza etsin diye onu yanımda bulundurmamı

istemişlerdi, Bandırma'ya geldik.

O sıralar, bu çevrede Anzavur kuvvetleri vardı. Edremit kaymakamı iken, sonradan Bandırma civarında Kuvayı Milliye çekirdeğini kurmuş bir

genç, yanımdaki Ahmet Ağa'nın akrabası olduğu

için bizi karşıladı. O zamanki adı Kirmastı olan

Mustafa Kemal Paşa'ya gideceğimizi, oradan da Bursa'ya geçeceğimizi öğrenince;

- Buraları çok karışık, Anzavur'un adamları

ile dolu. Bizi görürlerse, hayırlı olmaz. Onun için

ben sizin yanınıza bir muhafız müfrezesi vereyim,

Mustafa Kemal Paşa'ya kadar selametle gidin, dedi

ve kendi kuvvetlerinden dokuz kişiyi bize kattı.

Bir araba ile gidiyorduk. Muhafızların üçü

önde, üçü arkada gidiyorlar, üçü de yanımızda dolaşıyorlardı. Biz de silahlarımızı kucağımızda tutuyorduk. Yolda hiçbir olağanüstü olayla karşılaşmadan Mustafa Kemal Paşa'nın yakınlarına gelince, böyle muhafızlarla kasabaya girmemek için, arabayı

durdurdum ve muhafızlara teşekkür ederek biraz

da para verdim. O zamanlar böyle yardımlarda ve-

190 • İ S M E T B O Z D A Ğ

rilen paraya "arpalık" derlerdi. "Atlarınıza biraz arpa alırsınız" diye verilirdi bu para...

Yeri gelmişken söyleyelim: Ben Manisa cephesi kumandanı idim ve bir aylığım vardı ama, hiçbir zaman, ne Demirci'nin yanında iken, ne cephe kumandanı olarak, bir kuruş bile kabul ettim. Bu mücadelede profesyonel olmak istemiyordum. Param yoktu ama, paraya da ihtiyacım yoktu. Sigarayı bırakmıştım. "Galip Hoca" olarak içki içmem tabii düşünülemezdi; yemeğe gelince, nerde olursa onu

buluyor ve bulduğumuzla yetiniyorduk. Bu sebepten hiç param yoktu. Akhisar'da İttihatçı ve benim

gibi kuva-yı milliyeci bir arkadaşımın 2 0 0 lira

ödünç almıştı. Benimle gelen atlılara bu 2 0 0 liranın 20 lirasını vermiştim.

Birbirimize veda ettik, onlar Bandırma'ya

döndüler, biz Mustafa Kemal Paşa'ya doğru yolumuza devam ediyoruz. Ahmet Ağa, elindeki silahla yolun ilersini gözlüyor, ben de yolun gerisini gözlü-

yordum. Muhafızlar da ilerideki dönemeçte nerede

ise kaybolacaklardı.

Birdenbire, muhafızlardan birinin atını çevirdiğini ve silahını arabaya doğrulttuğunu gördüm, elverdiğince hedefi küçültmek için sindim; Ahmet

Ağa'yı da ikaz ettim. Bir kaç kurşun çevremizden

gelip geçti. Bereket; arkası gelmediği için, dönemeçte kayboldular.

191 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

Meğer Bandırma'dan muhafız olarak yanımıza aldığımız bu dokuz kişi, bizden ayrıldıktan sonra Anzavur'un kuvvetlerine katılmış...

Beni de yakalayıp Anzavur'a teslim edebilirlerdi, ya da attıkları kurşunla ölebilirdim; fakat yine sağ salim kurtuldum. Buna da Allah'ın inayeti demekten başka bir şey aklıma gelmiyor.

ir gün, konuşurken Sayın Bayar'a: "Hiç

otomobil kazası geçirdiniz mi?" dedim.

Garip bir şey sormuşum gibi yüzüme

baktı; sonra durdu, gözü ile geçmişini araştırıyormuş

gibi yere bakarak uzun bir süre düşündü ve sonunda başını salladı:

- Hayır, hatırlayabileceğim kadar, ciddi bir kaza geçilmedim!..

Verdiği bu cevap kendisim de şaşırtmış gibi

bir hayli güldükten sonra: "Bunu sormak, nereden

aklına geldi? dedi. Ben bile seksen şu kadar yaşımnda hiç kaza geçirmemiş olduğumu bilmiyordum!"

Uzun uzun gülüştük, konu kapandı...

Sayın Bayar, aslında hiçbir şeyi yarım bırakmaz ve hiçbir sorunun neden sorulduğunu düşünüp bulmadan rahat etmez. Nitekim ertesi buluşmamızda bana sordu:

- Sen, "Hiç otomobil kazası geçirdin mi?"

derken, "Siz hiç ölümle yüzyüze geldiniz mi?" manasına mı sormuştun sorunu?..

193 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

Ben aslında soruyu da cevabını da unutmuştum. Hele sorunun hiçbir özel maksadı yoktu! Öyle aklıma esmişti, öylece sormuştum. Cevap verdim:

- Hayır, hiçbir kasdım yoktu. Herkesin kü

çük büyük geçirdiği yolculuk kazaları olur; siz, çok

gezen bir Devlet adamısınız... Acaba kaç tehlike atlattınız, diye merak etmişim, hepsi bu...

- Anladım, dedi, ben de az çok öyle sezinle-
mişim.

Sonra anlatmaya başladı:

- Biliyor musunuz, ben ölümü kendime dert

etmemişimdir. Ölüm olduğu zaman, ben olmayaca

ğım; ben olduğum zaman da ölüm olmayacak!..

Ondan niye korkayım, onu niye düşünüyüm! Fakat

gariptir, hayatımda pek uğraşmadığım ölüm fikrini

ilk duyduğum an, şimdi benden 60-65 yıl öncesi

bir geceydi. Size isterseniz bunu anlatayım!

Ve anlattı:

Çok gençtim. Bursa'da bir berber dükkânında bana, "İttihat ve Terakki Cemiyeti"ne girip girmeyeceğim soruldu; "evet" dedim ve bir gece kendimi, bir tahta masanın önünde, gözlerim bağlı,

bir elim tabanca, bir elim Türk bayrağı üzerine konmuş, yemin ederken buldum!

Görmediğim bir adam:

- Kendinizi darağacında bulabilirsiniz.. Bunu

da göze alarak mı cemiyete girmek istiyorsunuz? diyordu.

194 • İ S M E T B O Z D A Ğ

Ben de "evet" dedim!

Dedim ama, iri bir ter damlasının belkemi-

ğimden yuvarlandığını da fark ettim. Bu ter damlasının sıkıntıdan mı, korkudan mı olduğunu bugün bile kestiremiyorum. Bundan sonra, bir çok defa

gerçek ölüm karşısında kaldım; her seferinde sükûnetle karşıladığımı, hiç telaşa düşmediğimi hatırlıyorum.

Şimdi size, Birinci Dünya Savaşı arifesinde

karşılaştığım bir ölüm tehlikesini anlatayım: İttihat

ve Terakkinin Bursa Katib-i Mesulü idim, beni İstanbul'dan çağırdılar.

Gittim.

İzmir Katibi mesullüğüne tayinim düşünülüyormuş, kabul ettim.

Yeni görevime hareket etmek için Bursa'ya dönüyordum. Özel bir sebepten ötürü Haydarpaşa'dan Bileciğe geçmem ve buradan Bursa'ya ulaşmam gerekiyordu. Geceyarısından sonra Bilecik'e geldim. Burada, bankanın bir Rum müşterisi vardı. Onu buldum ve bana bir araba sağlamasını istedim. Bu sırada bizim İttihatçı arkadaşlar gelişimi öğrenmişler, onlarla biraz hoşbeş ettikten sonra yaylı ile yola çıktım.

Yaylıyı süren arabacı, ara sıra bana bakıyor,

sonra kendi kendine bir şeyler mırıldanıyordu. Benimle Bilecik'te konuşanları tanıdığından, benim de bir İttihatçı ve Jöntürk olduğumu anlamış olacak ki,

bir süre sonra bana sordu:

195 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

- Con musun?..

Bu "Jöntürk" müsün, demekti. "Evet" dedim.

Arabacı, bir kere daha yüzümü iyice süzdükten

sonra konuştu:

- Ben de 31 Mart'ta Hamdi Çavuş'un tabu-

rundaydım!. Selanik'ten con askerler geldi. (Hareket Ordusu'nu anlatmak istiyordu) Bizi yakaladılar, Manastır'a götürüp yollarda taş kırdırdılar! Yanımda bir tırnak çakısı bile yoktu. Arabacının davranı-

şı 31 Mart isyancılarından olduğunu saklamaması,

beni garip gözlerle süzmesi hayra alamet değildi.

Bununla beraber, sağlam durmaktan başka silahım

yoktu! Korktuğumu sanmaması için: "Eeee..." dedim, dönüp bir daha yüzüme baktı:

- Ee'si, bu.. Baktım perişan olacağım; bir gece nöbetçiyi vurup kaçtım!

Meğer ne güzel bir araba ve arabacı seçmi-

şim!

Kılık kıyafetime, tek başına araba tuttuğuma

bakıp, yanımda çok para olduğunu sanabilirdi!

Karanlıkta pek de belli olmayan iri kesiminden, her çeşit işe koşulacak soydan biri olduğunu düşünüyordum!

Bu sırada bir derbende, bir meskûn yere geldik. Arabayı durdurdu; yere atladı, karanlığa doğru bir kaç adım atıp seslendi:

- Ahmet Çavuş!.. Ahmet Çavuş!..

Karanlıktan bir ses karşılık verdi; konuşu-

196 • İ S M E T B O Z D A Ğ

yorlardı ve konuştuklarını ben rahatça duyuyordum. Benim arabacı bir aralık, "Ahmet Çavuş" dediğine:

- Benim arabada bir Con var; istersen git de

bir bak!.

- Con mu?.. Deme!.

- Bilecik'ten aldım, Bursa'ya gidecekmış!..

Ses kesildi. Ayak sesleri duydum. Sonra elinde bir fenerle bir adam, yaylının kapısına yanaştı:

- Selamünaleyküm!

- Aleykümselam!

Göz göze geldik. Bir kaç saniye birbirimizi

süzdükten sonra adam, arabanın içine uzattığı feneri çekti:

- Yolunuz uzun! Allah hayırlı yolculuk versin!..

Feneri tekrar arabanın içine uzattı. Fenerin

aydınlığında dişleri parlıyordu; iştahlı bir kurdun,

hırslı dişleri... Derime, ha deydi, ha degecek!.. Birden, yine Banka müşterilerimiz arasında adına sıkça rastladığım "Hüseyin Ağa"yı hatırladım; belki onun adı, benim için bir şefaath olabilir:

- Sen Hüseyin Ağa'nın dilinden düşürmediği,

Ahmet Çavuş olmayasın?..

Adam hemen toparlandı, edepleşti:

- Bizim ne ağzımıza! Ağamız, iyiliğinden demiştir!. Hüseyin Ağa'nın sigortası, beni rahatça Bursa'ya ulaştırdı...

197 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

"İttihatçı" olarak İzmir'de tutuklanmam için,

İstanbul Hükümeti "tebliğ" çıkarmıştı; yakalasalar, İstanbul'a götürecekler, "Bekirağa" bölümünde yargılayacaklar, belki de asacaklardı. Bunu, "Ölümler yüz yüze gelmek" saymıyorum!..

*

Dürri Efendi'nin fetvasıyla İstanbul Hükümeti; başta Atatürk olmak üzere hepimizi -yargılamadan- idama mahkum etmişti; bunu da "ölümle yüz-yüze gelmek" saymıyorum.

Doğu ülkelerinde politikacının kaderi budur:

Onun istikbalinde, iktidar sandalyası ile, darağacı,

birbirinin içinde, sarmaş dolaş görünür... Ben bunlara alışmış bir insanım!..

Fakat daha Yassıada duruşmaları başlamadan, -hem de ceza hukukunu tahrip etmek pahasına- "Makabline şamil" bir kanun çıkarılması ve benim asılmamı temin etmek için -ölüm cezası açısından- bütün dünya hukukuna yerleşmiş yaş sınırının Millî Birlik Komitesi'nce kaldırılması, "Ölümler yüzyüze gelmek" ten de, bin beter şeydi!

Bu kanunu çıkararak Komitacılar, tıpkı elinde

bıçakla tavuk kümesine giden biri gibi, benim üs -

tüme geliyor ve çıkardığı yasa ile, boğazlanmaya hazır olmamı haber veriyordu!

Fakat sizi temin ederim; bu kanun karşısında

kılım bile kapırdamış değildi!

198 • İ S M E T B O Z D A Ğ

İnsan bir kere doğar, bir kere ölür!.. Mesele,

ne doğmakta, ne de ölmektedir.

Mesele, doğumla ölüm arasındaki "hayat" dediğimiz mesafeyi iyi değerlendirmekte, onu, beyhude harcamamaktır!

Beni öldürebilirler ama, hayatımı hiç kimse

ortadan kaldıramaz!

Eğer bir insan, hayatıyla "kalmayı" hak etmişse, öldürülebilir, öldürenler de bir gün ölebilirler ama, o kişi, toplumun hafızasında ve hayatında ya

şamaya devam eder!

Beni mahkemeye bile çıkarmadan "asmaya"

karar veren ve "yasa" çıkararak, belki benim hayatımı ters yüz etmeyi başaracaklar; fakat "yok etmeye" muvaffak olamayacaklardır!

Öyleyse insan, ölümden niye korksun!

Asıl korkacak olanlar, meşruiyetin dışına

düşmüş ve bu kararları almak zorunda kalmış olan

kimselerdir! Çünkü onların işi, yaşarken de, öldükten sonra da kötüdür!.

Yahya Kemal: "Müşkül budur ki, ölmeden

evvel ölür kişi! "diyor ya, işte bu yokoluş'u, bu beyhude yaşamışlığı anlatıyor, zannımca. İnsanın korkacağı, budur!

Yassıada'da bizim için yemekhane diye kullanılan bir salon vardı. Bütün mahpusları içine alamadığı için, bir kaç vardiyada yemek yedik. İnsana itina etmeyenlerin, yemeklere, yemek servisine, masalara, kaşıklara itina edecekleri beklenmez.

199 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

Fakat bir gün yemeğe indiğim zaman, salonun, bütün masaları beyaz örtülerle kaplanmış, porselen tabaklar çıkarılmış, yeni çatal kaşıklar

konulmuş buldum. Bütün ışıklar yanıyordu. Ayrıca

salonun çeşitli yerlerine yerleştirilmiş reflektörler,

insana, İstanbul'un iyi bir lokantasına girilmiş intibasını veriyordu. Doğrusunu söyleyeyim; memnun oldum.

Az sonra hemen fark ettim ki, benim biraz

ilerimde bir sinema kamerası bana çevrilmiş duruyor; ve reflektörler, bulunduğum yeri aydınlatmak için bende birleşiyorlardı.

Anladım ki filmimizi çekecekler ve sonra insanlara, bize ne kadar iyi baktıklarını, bize seviyeli bir hayat yaşattıklarını anlatmış olacaklar. Bu, kendilerinin bileceği bir iştir, ilgilenmedim! Fakat, bu şidetli ışıkların altında yemek yemekten de hoşlanmadığımı saklayacak değilim.

Kamera, çalışmaya başladı; sesini duyuyordum. Her ne olduysa, rejisör gibi davranan kişi

"stop" dedi, kamera durdu, ışıklar karardı. Ben yemeğe devam ediyordum. Derken yanıma rütbesini fark edemediğim bir yetkili yaklaştı ve bana yüksek

sesle:

- Görmüyor musun, "stop" dediler! Hâlâ tıki-

nyorsun! Bekle de ışıklar yanınca yemeğini ye!

Bu garip müdahaleyi duymamış gibi davrandım ve yemeğe devam ettim. Bu sefer daha şiddetli 200 • İ
S M E T B O Z D A Ğ

bir müdahale ile karşılaştım. Çarem yoktu; ya orda

yaka yakaya gelecek, ya da dediklerini yapacaktım.

Gözlerimi kapadım ve elimdeki çatalı bıraktım!

Bu, ışıkların yanması, ışıkların sönmesi, yemeğe başlamam, yemeği bırakmam sürdü gitti. Kaç kere tekrarlandığını hatırlamıyorum; fakat odama

çıktığım zaman, yüzümü yastığa gömdüm.

Burada Bayar, boğazında bir şey varmış da

yutamıyormuş gibi, duraksadı; umutsuz gözlerle

yüzüme baktı ve söylemek istemediği kelimeyi ağzından güçlkle çıkardı:

- ... Ve ağladım!..

Bu, dramatik sahnenin etkisiyle yaşaran gözlerimi göstermemek için, başka taraflara bakmaya çalışıyordum ama, eminim ki fark etti -ve hiç far-ketmemiş gibi davranarak- bir süre sonra konuşmasını sürdürdü:

- İsmet Bey; insan, bir gözünü kaybederse,

öteki gözü ile görür. Bir ayağını kaybederse, topal

yaşar... Ama insanın HAYSIYETİ TEK'tir; onu kaybetti mi bir daha bulamaz! Yedeği yoktur çünkü!..

Yassıada'da beni figüran gibi kullananlar, bende

TEK olan şeyi, haysiyetimi elimden alıyorlardı!..

Ben, hayatımda her şeyi, o almak istedikleri

şeyi, yani haysiyetimi korumak için yaptım. Şimdi

onu benden almak istiyorlardı. Ben haysiyetsiz ya

şayamam!..

201 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

İşte o zaman, samimiyetle ölmeyi düşündüm!

Size bir şey daha söyleyeyim: ÖLMEK benim

için acı bir düşünce değildi. Tersine, böyle bir karar

aldığım için, inanınız, seviniyordum! Nasıl kendimi

asacağımı tasarladığım zaman, içim içime sığmıyordu, inanın!.

Sayın Bayar'ı, bütün insanların yalnız kaldıkları bir yerde, dışarıdaki nöbetçiye sezdirmeden, nasıl

belkemerini boğazına dolayıp, ucunu bir çiviye taktığını; nasıl, ayaklarını kısararak boğulmasına yardım ettiğini; sonra nöbetçinin fark edip kendisini nasıl kurtardıklarını; hayır, Sayın Bayar'ı bunları anlatması için zorlamadım!. Çünkü -en azından-bende dinleyecek takat yoktu!

Bayar, konuşmasını sürdürdü:

1908 İnkılabı olunca, Bursa'da yer yerinden

oyladı. Daha önceki dönemde söz sahibi olan kimselerin çoğu, itibardan düştü; Yenişehir'de Hafıye Fehim Paşa halk tarafından linç edildi. Vali güç durumda kaldı, Belediye Meclisi heyecanlı ve hararetle toplantılar yaparak hürriyet devrine uygun bazı tedbirler aldı; hatta müftünün bile mahalli gazeteye

beyanatta bulunarak "İslam dininin Hürriyet dini"

olduğunu ve bütün Müslümanların bu devri "izhar-

ı şadumani" ile karşılamalarını tavsiye ettiğini hatırlıyorum.

Daha Hareket Ordusunun İstanbul'a yaklaşmakta olduğunu haber aldığımız günden başla-202 • İ S M
E T B O Z D A Ğ

yarak, rejimin, Bursa'da oturmalarını münasip

görmediği bazı kimseler, valizlerini toplamaya

başlamışlardı. Bursa'da "Mektupçu" olarak vazife veren Süleyman Nazif ile bizim rehberimiz olan

(İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Başkanlarına

"Rehber" denirdi) Bursa Maiyet memuru Hamza,

bunların başında geliyordu. Nitekim Vilayete gelen bir telgraf ile yeni Padişahın seçildiği bildirilince, hemen yola çıktılar ve istanbula gittiler.

Rehberimiz Bursa'dan ayrılacağı için, yerine

bir Rehber seçilmesi gerekiyordu. Hamza Efendi,

yerine benim geçmemi uygun görüyordu ama, arkadaşlar arasında seçim yapılması lazımdı. Ben istekli değildim ve adaylığımı koymamıştım! Beni Hamza efendi ile, Hacı Rüstem kendilerinin aday

olarak gösterdiler.

Rehberliğin asıl heveslisi Hacı Hasan'dı... Hacı denilmesinin sebebi, hicaza gidip Hacı olmasından ötürü değil; babasının, adını "Hacı" koymasından ötürü idi! Ağzı bozuk, eli bıçağına yakın biri idi. Çevresini bu vasıflarıyla ürkütmüştü, diyebilirim.

Öğleden sonra Mudanya'dan İstanbul'a vapur vardı, bu yüzden sabah toplanıp seçimi yapmayı kararlaştırmıştık; çünkü Hamza Bey İstanbul'a gidecekti. O gece, geç vakte kadar cemiyette kaldım ve bazı hazırlıklarda bulundum.

203 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

O zamanki tabirle, yatsıdan epey sonra soka

ğa çıktığım zaman, her taraf zifiri karanlıktı. Tek

tük yanan sokak lambalarının bir bölümünde gaz

bittiği için, ya sönmüş, ya can çekişiyordu.

Evimizin bulunduğu Reyhan Mahallesi'ne

geçmek için, Tuzpazarı Boğazı'na girdiğim zaman,

karanlığın içinden uzanan bir elin yakama yapışma-

sıyla çekmesi bir oldu; gözümün önünde bir Bursa

kaması dehşet verici ışıltılarla prlıyordu!

Bıçağımı hemen saplamadığına göre, bana

söyleyecek bir şeyi olduğu anlaşılıyordu; yakamı

kurtarmak için hiçbir mukavemette bulunmadım.

Sadece:

- Ne istiyorsun?.. dedim.

Cevap vermeden önce beni tek eliyle bir sıkı

silkeledi ve böylece gücünü gösterdikten sonra:

- Rehberliği!.. dedi. O zaman benim yakama

yapışıp karanlığa çekenin kim olduğunu anladım:

Bu, Hacı Hasan'dı!.

Silkinip yakamı elinden kurtardım, ya da o

bıraktı:

- Bu işin yeri burası mı, Hacı Hasan Efendi..

- Burası!.

Bana bir kurusıkı görünüp Rehberliğe geçmek ve sonra Bursa'da aklına eseni yapmak niyetinde olduğunu anlamakta gecikmedim. Karşımdaki adam, "eli bıçağında" bir adamdı; kafasının fazla işlediği de söylenemez. Adam vurmayı, yiğitliğin şartı sayan budalalardandır. Fakat ben de gençtim!

204 • İ S M E T B O Z D A Ğ

Gençlik, hayatın başka türüsü!

Gözüpek, korkusuz, hatta hesapsız kitapsız!

- Bana bak, Hacı Hasan Efendi; dedim, ben

Rehberliğe namzet değilim! Söz veriyorum, yarın

oyumu da sana vereceğim! Fakat şunu da iyi bil ki,

yine yarın sabah ilk yapacağım iş, kara tahtaya kendi adımı yazıp "Rehber namzedi" olmaktır!..

Hacı Hasan, herşeyi bekliyormuş ama, bu

sözleri bekleliyormuş!.. Şaşırdı... Diyecek bir şey

bulamadı.. Bıçağını ağır ağır kınına koyarken, sönük bir sesle konuşmaya çalıştı:

- Mahmut Celal Efendi Kardeşim; bak sen benim yarım yaştasın!.. Bülbülün çektiği dili belasıdır; boş bulunup eşe-dosta Rehber olacağımı söylemiş

bulundum. Sen Bursa'yı bilmez misin?.. Adamı tefe

koyup çalarlar! Beni Rehber seçtir de bütün işleri yine sen yap, ben senin her istediğini yerine getireyim!.. Oldu mu?..

- Olmadı Hacı Hasan Efendi, olmadı.. Olmayacak da!.

Tuzpazarı karanlığına yürüyüverdim!.. Öylece

kalakaldı..

Ertesi sabah, dediğimi yaptım ve oyumu da

Hacı Hasan'a verdim. Sekiz oyun ancak ikisini almıştı; biri benim, biri kendisinin!..

Size şimdi bir şey söyleyeyim: Bu Hacı Hasan; İzmir İttihat ve Terakki Katib-i mesullüğüne tayin edildiğim zaman, beraberimde götürdüğüm üç Bursalıdan biri ve en güvendiğim kişi oldu!

Ben, Demirci Efeye katıldıktan sonra, o da

bir yolunu bulup zeybekler arasına girdi ve Hacı

Şükrü'nün sağ kolu hâline geldi. Salihli baskınında

şehit oldu: Allah rahmet eylesin!

Ege'de Yunan ordusu ağır, fakat temkinli ilerliyordu. Sürekli olarak asker ve mühimmat bakımından "ikmal" aldığından, sadece güçlenmekle, yayılmakla kalmıyor, yerli Rumlarla da takviye gördüğü için, tehlikeli olmaya başlıyordu. Bu kuvveti, Demirci'nin zeybekleri artık durduramazdı. Nitekim son denemede başarısız kalmış, biraz tetik davranmasak, çok kayıp vermiş olacaktık.

Demirci'nin kurmaylarıyla "Salihli Baskını"

sonuçlarını tartışmıştık. Hemen herkes, derme çatma kuvvetlerle, düzenli ordu karşısında uzun sürecek bir başarı kazanılamayacağı noktasında birleştik; fakat sıra "çare"ye gelince, her biri bir başka hava çalıyordu.

Fikirleri, "çare" noktasında birleştirmeye çok çalıştım; yazık ki olmadı. Cephenin karşısında,

cepheden; düzenli askerinin karşısında düzenli askerden başka çare yoktu. Vurkaç oyunları, belki işgal kuvvetlerinin ilerlemesini geciktirir ama, önleyemezdi. Ben, elimizdeki bir kaç yüz kişi ile cephe tutulmasından yanaydım. İşte bu yüzdendir ki, Demirci Efe'den ayrıldıktan sonra, Balıkesir Kongresi'ne katılmadığım hâlde, gıyabımda "Akhisar Cephesi Komutanlığı"na Kongrece tayin edilmişim!

Tartışmalar, zeybekler tarafından da heyecanla izleniyor, Demirci'ye hizmet edenlerin, girip çıkma sırasında duydukları küçük bir sözden mana

çıkarıyorlar, tefsirler yapıyorlardı. Bu sebeple, benim Demirci'nin fikirlerine aykırı konuştuğum da dışarıya sızmış olmalı ki, biraz sonra anlatacağım

olay gerçekleşebilsin!

Demirci Efe'nin: "Tamam ağalar, anlaşıldı"

demesi üzerine, ortalık dağıldı. Ben de Efe'ye veda

ettim. Çünkü bir gün önce, daha fazla yanında kalamayacağımı, çocukları yoklamak için Bursa'ya gitmek zorunda olduğumu, belki oradan da bir Ankara'ya kadar uzanıp, oralarda olup biteni yakından görmeye çalışacağımı söyleyerek iznini istemiştim.

Efe, bu ayrılışa biraz burulmuştu ama, kendisine

mahsus tavırlarla tabii karşılamaş göründü. "Ne zaman gelsen, yerin burası" diyerek başının üstünü gösteriyordu. Onun için toplantı dağılınca Efe'ye

veda etmek uzun sürmemişti.

Genellikle Cer hocalarının yaptığı gibi, çanta

falan taşımıyordum. Atım da yoktu. Jandarma mülâzımının (Teğmen) bir atı vardı; ona, birlikte biniyorduk...

Efe'den ayrılıp avluya çıktığım zaman, baktım, Mülazım atını suluyordu. Kendisine elimle yürüdüğümü işaret ederek yola düştüm. Nasılsa arkamdan atla yetişecek ben de terkiye yerleşecektim.

Dalgın ve ağır gidiyor, bundan sonra yapa-

207 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

caklarımı zihnimden geçiriyordum. Bu sırada gerimde bir tüfek patladı ve bir kurşun havada ıslık çalarak yanıbaşımından geçti. Önemsemedim. Çünkü Zeybekler, birbirileri ile silah şakası yaparlar, laf olsun diye kurşun yakarlardı... Fakat ikinci silah sesiyle birlikte bir kurşun nerdeyse sarığımı sıyırıp geçince, dönüp baktım ve bakmam ile donup kalmam bir oldu: Jandarma arkadaşım, bir zeybeğin üstüne atılmış, elindeki silahı almak istiyor, zeybek direniyor, arkadaşları da, kapışmayı önlemek için kavgayı durdurmaya çalışıyorlardı.

Dönüp olay yerine yürümeye başladım. Silahını kullanan zeybek, dağı, taşı dolaşan iri sesiyle:

- Bu herif hoca-moca değil, Martaloz! Yemin

sana Martaloz! Kulağımla duydum az önce Efe'ye

diklendiğini. (Tutanların elinden sıyrılmak için bir

iki silkindi) Vuramadık, (..) yazıklar olsun bize!

Duyduklarıma inanamıyor, âdeta kulaklarımın yanlış duyduğunu sanıyordum. Bu zeybeklerin çoğu böyle atak, böyle kısa-akıllı olurlardı ama,

böylesine rastlamak oldukça güçtü ve üstelik bana

denk düşmüştü.

Mülâzım arkadaşım bana gelmememi işaret

edince, geri döndüm ve yola koyuldum. Az sonra

atla bana yetişti:

- Geçmiş olsun, hem de büyük geçmiş olsun

Celal Bey; seni casus sanmış budala... Kıyıcı bir herif

de... Senin Demirci Efe ile tartıştığını görünce, onu-

208 • İ S M E T B O Z D A Ğ

runa dokunmuş. "Bu nasıl bir hoca olmalı ki, Efe'nin akıllarını beğenmesin!.. Her hâl martalozdur" deyip çıkmış işin içinden... Ben senin yola düştüğünü gördüm. Hayvanı suladım, tam bineceğim; bir de baktım ki bu zeybek, silahını doğrultmuş, senin gittiğin tarafta bir yere nişan alıyor. Köşeye dönünce silah

patladı ve bir de baktım ki adam, düpedüz seni ni

şanlamakta... Birinciyi değdiremediği için, ikinciyi

gizlemeye koyuldu, atladım üstüne, dirseğine dokundum; silah da patladı... Eğer koluna vurmasam, bir yanın delinmişti Celal Bey!..

Gülüştük. Başka ne yapabilirdik ki...

İzmir'den ümidi kesip, Yunanlılar karşı mukavemetin daha gerilerden yapılması gerektiğine inandıktan sonra, düşünüyordum:

İstanbul Hükümeti tarafından aranmaktayım.

Ege çevresi beni tanır. Kaldı ki dağlara çıkmak, zeybeklerin arasına karışmak gerekecek. Şehir kılığı ile buralara gitmek bile mümkün değil!. Gitmek mümkün olsa bile, o saat beni tanırlar, ele geçerdim...

Çare; kıyafet değiştirmek, hüviyet değiştirmektir. Hüviyet değiştirmek kolay; nüfus kâğıtlarında resim olmadığı için, istenildiği gibi bir nüfus kâ

ğıdı bulunur ve benimsenirdi. Fakat kılık kıyafet

değiştirmek daha mühimdi; çünkü iktisap ettiğiniz

şahsiyetle, giydiğiniz kılığın birbirini tutması, tamam-

laması gerekirdi. Olduğunuz gibi görünmiyorsanız,

görüldüğünüz gibi olmalıydınız.

209 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

Benim için iki kılık düşünülebilirdi: Birincisi

"Kızan" kılığı... Dağlarda zeybeklerin arsında gezineceğimize göre, Efelerin kızanları gibi giyinmek iyi olurdu ve kuşkulanmak kimsenin aklından geçmezdi... İkincisi, "Köy Hocası" kılığı... Her iki kılı

ğa da bürünmeye elverişli bir yapım, bir kültürüm

vardı. Ama doğrusu gözüm, kızanlıktaydı! Filintayı

çaprazlama boynuna geçireceksin, altına atı çekeceksin, git gidebildiğin yere...

Filinta bulundu, bir elbise uyduruldu, her

şey tamamlandı, lakin bu kılıkla sokağa çıkmanın

mümkünü yok. Çünkü çorapla çakşır arasındaki

dizkapağı, bende kağıt gibi bembeyaz... Gören, daha ilk bakışta acemi çaylak olduğumu fark edecek!..

Toprak boyasıyla boyamaya kalktık, olmadı, güneşte yakmayı düşündük, bunun için aylar lazım; sonunda ister istemez hocalığa razı oldum!

Hocalık için bir eksiğim yoktu. Namaz surelerini bildiğim gibi, bunun dışında da Kur'andan

"Yasin" gibi uzunca, "Tekvir" gibi, "İnfitar" gibi, "İştikak" gibi kısa sureleri ezberden biliyordum; Allahın izni ile bu konuda müftülerle tartışabilirdim.

Sonunda lata geldi, fes üstüne sarık sarıldı,

mesler ayağa giyildi, ele tesbih alınıp bir de sakal

koyuverilince, bana, İttihat ve Terakki Fırkası'nın

İzmir Katib-i mesulü Mahmut Celal demek için bin

şahit getirmek lazımdı...

210 • İ S M E T B O Z D A Ğ

İşte bu hazırlıklardan sonra, önce Gökçe

Efe'nin, daha sonra da Demirci Efe'nin Hocası, mü

şaviri oldum. Efe, bir şeye karar vermeden önce, bana açıyor, fikrimi aldıktan sonra kendi bildiğini yapıyordu. İşte size anlatacağım hadise, Demirci Efe'nin yanında çalıştığım günlere denk düşer..

Demirci Efe'nin karargâhına, Yunan kuvvetlerinin kuvvetli bir kol hâlinde Salihli'ye doğru sarktı

ğı haberi geldi... Kızanlar gittiler, geldiler, haber

topladılar ve sonunda bu düşman kuvvetinin avlanabileceğine gözümüz kesti. Efe, zeybeklerini topladı, uygun yerlere pusuladı ve düşmanın gelmesini beklemeye başladık; göründüler...

İhtiyatla ilerliyorlardı. Demirci Efe de iyice

sokulmalarını bekliyordu. O kadar sokuldular ki,

öncüler, nerdeyse aramıza girecekler... Ateş başladı.

İlk hamlede öncü kuvvet yok edilmiş, tabur, neye

uğradığını şaşırıp darmadağın olmuştu. Buna rağmen, ölümden yakasını kurtaranlar, gerilerde birikmeye ve yeni bir düzen tutturmaya çalışıyordu. Az sonra, kurşun menzilinden uzaklaştıktan sonra niye

yeni bir hamle yapmadıkları anlaşıldı; çünkü takviye alıyorlardı. Yeni kuvvetlerle güçlendikten sonra, bu sefer, bizi kuşatacak biçimde, sağdan soldan hücumla geçtiler.

Bizim kuvvetimiz sayılıydı ve arkadan yetişecek güç de yoktu. Yapabileceğimiz iş, düşmana verebildiğimiz kadar zarar vermek, sonra da düzenli biçimde geri çekilmektir.

211 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

Demirci Efe, savaşın döndüğünü fark etmiş

olacak ki, komutayı Hacı Şükrü'ye devretti. Hacı

Şükrü, düşmana bir sıkı görüldükten sonra usulca

çekilmek niyetindeydi.

Ben Hacı Şükrü'nün hemen yanbaşımda

idim. Silah seslerinin bizim tarafta azaldığını, sey-

rekleştğini fark eder gibi oldum. Sebebini öğrenmek, durumu anlamak için, yamaçtan dolaşıp öteki mevzilerimizi görmek istedim. Bir de baktım ki, sol

kanat mevzilerindeki zeybekler, süslü elbiseleriyle

atlarına binmişler, iççerlere çekiliyorlar. Oysa daha

çekilme emri verilmemişti. 5-6 kişiydiler... Önlerine çıktım:

"Arkadaşlarınızı düşman karşısında bırakıp

nereye gidiyorsunuz, dönün geriye!." dedim.

İçlerinden biri, hemen filintasına davrandı ve gözle kaş arasında doğrultup üstüme ateş etti. Kulağımın dibinde kurşunun ısılığını duydum. İkinci kurşunun tetiğini çekmeden, arkadaşları silahına sarıldılar; kurtuldum.

Ateş eden Zeybek beni tanımıyordu. Arkadaşlarına hışımla bakıp:

- Kim ülen bu?.. diye bağırdı. Arkadaşları, kurye olarak Demirci'nin yanına gidip geldikleri için beni tanıyorlardı, anlattılar... Zeybek, kurnaz bir dönüş yaptı:

- Bağışla Hoca efendi, bilemedik! Seni, gâvurdan yana sandık biz!

212 • İ S M E T B O Z D A Ğ

- Şimdi öğrendin mi?

- Öğrendik çok şükür.

- Dön öyleyse geri!

Duraladılar. Anladım ki, dönmeye niyetleri yoktu. Biraz daha diretsem, sıkılasam, el birliği edip

beni vuracaklar! Çünkü kaçtıklarını Demirci'ye söyleyebilirdim. İçlerinden biri:

- Biz düşman gavuruna yüz geri etmedik Hoca efendi, dedi, tepeyi dolanıp ardından saldıracağız!

Dediklerini kabul etmekten başka çare yoktu. Düpedüz kaçıyorlardı ama, hiç değilse, benim de sığınabileceğim bir bahane icat etmişlerdi.

- O zaman ne eğleniyorsunuz buralarda, çabuk davranın!

Tozu dumana beleyip gözden kayboldular.

Ben durumu Hacı Şükrü'ye anlattım. Güldü:

- Yiğitliğin az birazı kaçmaktadır Hoca, sen bunu bilmiyor musun?

Balıkesir Kongresi'nde beni "Akhisar Cephesi

Komutanlığı"na tayin etmişlerdi. Fakat Ankara'da

da Büyük Meclis açılmak üzereydi ve Atatürk'ten aldığımız bir davet üzerine, Ankara'da toplanıyorduk.

Cepheden ayrılmam lazımdı; yerime Hafız'ı vekil

bırakıp Akhisar'a indim.

Geceyi, Albay Hüsamettin Bey'in evinde ge

çirdim. Hüsamettin beyin evinde benim gibi misafir

olan bir arkadaş daha vardı: Ahmet Ağa.. Ahmet

213 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

Ağa, "Teşkilat-ı Mahsusa"da pişmiş, yaman bir İttihatçıydı. Benim, Bandırma üzerinden Bursaya geçeceğimi öğrenince, "Sizinle ben de geleceğim" dedi.

Geceğim yolların ne kadar tehlikelerle dolu oldu

ğunu bildiği için, bu Teşkilât-ı Mahsusa fedaisi, beni korumak maksadıyla birlikte yola çıkmayı göze alıyordu. Bu yiğitliğine hayran, davranışına müte

şekkir kaldım.

Bandırmada bizi, Ahmet Ağa'nın bir yeğeni

karşıladı: Mülâzım (Teğmen) Ali Rıza.. alıp evine

götürdü. Bizim Kirmastı (M. Kemal Paşa) üzerinden

Bursaya gideceğimizi öğrendiği zaman, önce seyahatimizi önlemeye çalıştı, başaramayınca;

- Böyle iki kişi, gidemezsiniz, dedi, ikiniz de

İttihatçı olarak tanınmış kimselersiniz! Oysa Bandırma ile Kirmastı arasında Anzavur'un adamları cirit atıyorlar.. Bir ellerine geçerseniz, bu, hayatınızın sonu olur.. İyisi mi, ben size kendi bölüğümünden beş

kişilik bir muhafız kıtası vereyim; onları görürlerse,

Anzavur'un adamları da yanaşmazlar!

Kabul ettik ve dediğini yaptık. Ertesi sabah,

bir yaylı araba bulundu. Önde arabacının yanına

Ahmet Ağa -silahı koçağında- oturdu; ben de elim

silahımın kabzasında içeriye yerleştim. Üç atlı önden, iki atlı arkadan geliyordu. Böylece, âdeta bir savaş kıtası manzarası içinde yola koyulduk.

Teğmen Ali Rıza, bize kattığı muhafızlara, bizi Bursa'ya kadar götürmelerini tenbih etmişti. Fa-214 • İ
S M E T B O Z D A Ğ

kat böyle, bir cenk havası içinde Kırmastı'ya kadar

yolboyu rastladığımız yolcular, bizi âdeta dehşetle

süzüyorlardı.

Ben, bu muhafızlardan rahatsız olmaya başladım. Çünkü onların varlığı, bütün dikkatlerin üzerimizde toplanmasına sebep oluyordu. Yollar da oldukça tenha idi. Anzavur'un adamlarına hiçbir yerde rastlamamıştık. Ahmet Ağa ile konuşup anlaştıktan

sonra, muhafızları geri göndermeye karar verdik.

Yanımda çok sınırlı ölçüde para vardı. Akhisar Cephe Komutanı'ydım ama, bu görevden ötürü para kabul etmiyordum; profesyonel savaşçı olmak

işime geliyordu. Albay Hüsamettin Bey'den, 25 lira

ödünç almıştım. Bunun 10 lirasını, bizi Kırmastı

kavşağına kadar getiren muhafızlarımıza "Arpalık"

olarak verdim. Vedalaştık!

Muhafızlar itiraz etmediler ama, pek de hoşnut olmadıkları yüzlerinden belli oluyordu.

Her neyse, biz ayrıldık, onlarda atların başlarını bize çevirmişler uzaklaşmamızı bekliyorlardı.

Ben de kendilerine el sallıyordum.

Fakat baktım, bunlardan biri, birdenbire silahına davrandı ve bir kurşun yaylının tentesini yırtarak, öndeki Ahmet Ağa'nın külahını sıyırdı. Şaka mı, ciddi mi anlamaya vakit kalmadan, ikisi daha silahlarını doğrulttular ve ateşlediler.. Besbelli bizi vurmak istiyorlardı.

Arabacı, atları kırbaçlarken, biz de içeri çekilip silahlarımızı doğrulttuk: Kardeş kardeşe vuruşuyorduk.

Neyse ki, araba biraz daha uzaklaşınca, onlarda atlarını çevirip Bandırma'ya doğru tırısı kalktılar, bu çirkin olay kapandı. Sonradan merak edip öğrendim: Bize ateş eden neferler Bandırma'ya kıtalarına dönmemişler, Anzavur kuvvetlerine katılmışlar! Meğer biz Anzavur askerlerinden korunalım diye düşünürken, Anzavur askerlerinin göbeğine düşmüşüz.

Bu gençlerin bize ateş etmek için neden bu

son dakikayı beklediklerini bugün bile çözmüş de

ğilim. Herhalde Bursa'ya kadar uzun bir yol olduğunu düşünerek baskını daha elverişli bir yerde yapmayı düşünmüşler, fakat bizim kendilerini savmamız üzerine oracıkta harekete geçmişlerdi! Aramızdaki mesafe, 20 metre var-yoktu. Bu kadar yerden adam vurmak için nişancı olmaya bile ihtiyaç duyulmaz.

Böylece Kırmastı'ya girdik.

Kırmastı, Anzavur askerleriyle kaynıyordu.

Belediye Reisi, dostumdu. Arabadan iner inmez uğradım. Beni görünce yüzü kağıt gibi bembeyaz kesildi. Durumu anladım. Yanında poturlu biri oturuyordu, ona beni "eski arkadaşım" diye tanıttı ama, adımı söylemedi. Ben kuşkulanasın diye "Fazıl"

deyiverdim.

216 • İ S M E T B O Z D A Ğ

Bu poturlu misafirin Anzavur'un adamlarından biri olduğu anlaşılıyordu. İzin isteyip ayrıldım ve hemen yorgun argın Bursa'nın yolunu tuttuk..

Geceye kalmıştık.. Ahmet Ağa yolboyu hikâye anlattı, şarkı söyledi, ben dinledim. Bursa'nın ışıkları uzaktan görüldüğü zaman Ahmet Ağa:

- Bey, dedi, bir de burda sığınacak yer bulamadık mı, artık kelime-i şehadet getirmenin sırası..

Gülüştük.

Gülüştük ama, eskilerin "zehr-i hend" dedikleri soydan: acı bir gülümseme!..

am kadro hücumbottaydık... Bir eksiğimiz, Adnan Menderes'ti. O sıralar, neden bizimle beraber olmadığını bilmiyorduk;

çünkü bu konuda bize hiçbir şey sızdırılmamıştı.

Nereye gittiğimizi bilmiyorduk ama; "niçin

gittiğimizi" biliyorduk!..

Asacaklardı!..

İçimden, "insan bir kere ölür!." diyordum

ama, bir kere doğduğunu da biliyordum.

Fakat "ölüm" konusunda ben pek zararlı sayılmazdım; çünkü Yassıada'da bunu istemiş, denemiş, başaramamıştım. Şimdi, bu işin ehli kişiler, usulü ve erkânı ile yapacaklardı!

Size anlatırken sözlerime biraz kara mizah, biraz ironi karışıyor ama, doğrusu, gemide giderken bu kadar şakacı olduğumu söyleyecek değilim. Çünkü, nihayet asılmaya gidiyorduk!.. Ve herkesin son saatinde, düşüneceği, yapmayı isteyeceği işleri olabilir, bu yüzden de kendi sessizliğine gömülmüş olması şaşılacak bir şey değildir.

218 • İ S M E T B O Z D A Ğ

Fakat madem Demokrat Parti iktidarının mesulleri olarak ölecektik!..

Hiç değilse Demokrat Parti insan yapısının

ne ölçüde vatansever olduğunu göstermek bizim

vazifemizdi. Onun için sessizliği bozup Dışişleri Bakanımız Fatin Rüştü Zorlu'ya yüksek sesle sordum:

- Ortak Pazar'a girme teşebbüsümüz, hangi

noktada kalmıştı, Fatin Bey?..

Rahmetli, yiğit arkadaşım Fatin Rüştü, hiçbir

duraksama yapmadan, sanki Bakanlar Kurulu'nda

izahat veriyormuş gibi, ciddi ve sakin bir sesle konuşmaya başladı.

Hücumbotun mürettebatı taş kesilmiş, şaşkın

gözlerle bizi seyretmeye başlamıştı. Havsaları almıyordu: Bizi nereye götürüyorlar, biz neler konuşuyorduk?..

Bu ciddi konuşma Yassıada'ya kadar sürdü.

Bu süre içinde, beşeri sebeplerle çökmüş arkadaşlarımız varsa, onlar da toparlandılar. Adaya ayak bastığımız zaman, kaderini şerefle bağrına basmaya hazır bir kabile hâline gelmiştik.

Adada bizi teker teker bir sıra hücreye tıktılar.

Fakat ondan önce, adaya kadar önden kelep

çeli olan kollarımızı, arkadan çevirip kelepçelediler.

Bu, bağlı kalmanın en güç pozisyonlarından biri idi!

Hele yaşı ilerlemiş insanlar ve özellikle şişman ve kolları kısa olanlar için eziyetli ve meşakkat-219
• B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

liydi. Aramızda bizimle asılacak olan Agâh Erozan

şişman, Emin Kalafat kolları doğuştan kısa idi. Bu

durumun onlar için, nasıl ölümden beter olduğunu

az sonra anlayacaktık.

Bizi tıktıkları hücrelerde, üzerine ot bir yatak

atılmış kerevetlerden başka bir şey yoktu. Kollarımız arkadan kelepçelendikten sonra, her birimizi, bu ot yataklar üzerine -koyun gibi- yıkıverdiler; sıramız geldikçe tutup götürecekler, asacaklardı!

Vicdanımın içinde hayatımla hesaplaşmıştım.

Buna çok vaktim oldu: Suçsuzdum. Suçsuzluk, masumiyet, çok büyük bir güçtür! Bir masumu bilerek öldürenler, eninde sonunda iflah etmez, vicdan azabı içinde boğulurlar. Ben 78 yaşımın en az 55 yılını devletime, milletime hizmet etmekle geçirmiştım. Milletime karşı işlenmiş bir suçum yoktu!

Vicdanen müsterih, asılacağım anı bekliyordum. Bir

de kollarım arkadan bağlı olmasa, başka şikâyetim

yoktu diyebilirim!

Hücrelerden gelen bir besmele sesiyle ürperdim. Benim gibi az sonra ipe çekileceklerden biri, Agâh Erozan, yanık bir sesle Kur'an okumaya başladı.

Bu sırada kulağıma, beni iliklerime kadar ürperten, vicdanımı hançerleyen bir feryat geldi: kelepçe, bileklerini kan içinde bıraktığı için acıya dayanamayan arkadaşımız Emin Kalafat:

"Ne olur, önce beni asın!" diye yalvarıyordu.

220 • İ S M E T B O Z D A Ğ

Öleceğimi, asılacağımı unuttum; tek bu arkadaşına yardım edebilsen, acılarını biraz olsun hafifletilsen, canımı cellatlarıma seve seve bir kere daha, bir kere daha verebilirim!..

Birden, yanık bir Kur'an sesi, bu cehennemi

dehşeti yaşayan hücrelerimizi doldurdu! Sanki bu

ses, hücumbotları da, Yassıada cehennemini de, İm-

ralı Adası'nın çileli hayatını da bastırdı, ezdi, hâkim

oldu!

Kemiklerine kadar bilekleri parçalanmış

Emin Kalafat'ın bile sesi kesildi!

Az sonra gireceğimiz öteki dünya, bizi ebedi

huzuruna doğru çekiyordu... Daha ölmemiştik

ama, başka bir âleme intikal etmiş gibiydik!.

Hücrelerinden alıp götürülenlerin seslerini,

konuşmalarını, rüyada imişiz gibi duyuyorduk.

Birbiri ardından, sevgili arkadaşlarımız Fatin

Rüştü Zorlu ile Hasan Polatkan'ı astılar!.. "Yaş sırasına da bakmıyorlar" diye aklımdan geçti sanıyorum. Hemen herkesin gözü kapıda, içeri girecek görevlileri beklerken, bir duraksama oldu; sonra hemen aynı zamanda bütün hücrelere görevliler girdiler ve bileklerimizi kesen kelepçelerin azabına son verip, bizi bir salonda topladılar:

Aşılmayacaktık!

Ölüm cezamız, sözde müebbede çevrilmişti...

Arkadaşlar haklı olarak sevindiler, birbirleri-

221• B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

nin boyunlarına sarıldılar. Birbirlerini kutladılar,
adaklar adadılar!..

Bu olayın üstünden şu kadar yıl geçti; fakat

size duygumu anlatacak bir benzetme yapmak istiyorum. Benim için, sanki bütün olay -arkasında
ahiret olan- bir buzlu camın üstünde yaşanmıştı.

Sonra bir taş gelip camı kırmış, bizim için yaşamak
yeniden başlamıştı!

Bu duygular içindeyken, yanıma Ada Komutanı yanaştı. Yüzünde yılışık bir tebessüm, daha doğrusu
sırıltma!.. Eliyle omuzumu tutarak:

- Eee, dedi. Kefeni yırttın yine, hadi geçmiş
olsun!..

Hayatımda bu kadar öfkelendiğimi çok az

hatırlıyorum; omzumu silkeleyerek elinin ağırlığından kurtulurken:

- Bakın Kumandan Bey, ben ölümden korkmam ama, laubalilikten nefret ederim!.. dedim.

Hayretten açılmış gözleriyle, çizgileri gevşemiş yüzü, görülecek şeydi!..

1

9 8 1 yılının 22 Ekiminde, Dostum Dr. Mükerr-
rem Sarol ile sayın Bayar'ı ziyarete gitmiştik.

Sayın bayar konuşma sırasında beş kilo kadar
zayıfladığını söyledi. Sarol:

- Sizin için iyidir Beyefendi, kalbinizi beyhude yükten kurtarır, dedi.

Sohbet bu konu üzerinde yoğunlaştı. Bayar,

sağlığını iyi olduğunu, tansiyonunun normal,

kalbinin rahat olduğunu, bağırsaklarının da iyi çalıştığını anlattı. Sonra:

- Midem bile benimle iyi geçiniyor da, bu idrardan şikâyetçiyim! Bundan rahatsız oluyorum.

Bilhassa ayakta isem, bu böyle... Fakat oturduğum

zaman, idrar beni sıkıştırmıyor!

Sarol, doktorca bazı açıklamalar yaptı. Prostat ameliyatı olduğunu hatırlattı; idrar kesesinin elastiki bir torba olduğunu söyleyerek, gençlikte bu

torbanın ihtiyacı kadar genişleyerek daha fazla idrarı muhafaza edebildiğini, fakat yaşlandıkça, elas-
223 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

tikeyetini de kaybettiği için, daha sık boşaltma ihtiyacını ortaya çıkardığını anlattı.

Bayar, Sarol'u dikkatle dinledikten sonra, büyük bir ciddiyetle konuştu:

- Öyleyse doktor, bu idrar kesesi haksızlık

ediyor!

* * *

Aynı gün konuşmaların konusu sağlık üstünde döndüğü için, Sarol, Bayar'ı rahatlatmak, sağlığına olan güvenini pekiştirmek istiyordu. Bu yüzden, kendisinden bir örnek vererek Bayar'ı ferahlatmak

istedi:

- Benim başımda da bu dert var, Beyefendi,

dedi. Bazen o kadar sıkışıyorum ki, tuvalete gidene

kadar, bir kaç damlayı kiloduma kaçırdığım oluyor!

Bayar, kendisini geriye çekerek bir müddet

doktorun yüzüne baktıktan sonra, sağ elinin şaha-

det parmağını dudaklarına bastırdı:

- Aman Doktor, dedi, bu sırrı iyi sakla!..

1

13.8.1978

Celal Bey'in evinde dinlenmiştir.

Laf Arası Gülümsemeler

9 4 8 yılında Demokrat Parti Genel İdare Kurulu Bayar'ın başkanlığında İnönü'nün Cumhurbaşkanı olarak yayımladığı 12 Temmuz Beyan-namesini görüşüyordu. Bayar, Menderes, Köprülü,

Samet Ağaoğlu Beyannamenin kabulünden yana

idiler. Buna karşı Ahmet TahtaKılıç'la, Ahmet Oğuz

ve bazıları 12 Temmuz Beyannamesi'ni İsmet Pa-

şa'nın bir aldatmacası olarak görüyorlar ve bunun

muhalefet olarak reddedilmesini istiyorlardı. Bu fikrin en heyecanlı savunucularından biri, Ahmet Tahtakılıç'tı. Tahtakılıç bir ara Bayar'a:

- Size saygımız var beyefendi, konuyu sizinle

tartışmak istemiyorum, dedi.

Bayar gülümseyerek cevap verdi:

- Tartış Ahmet Bey, tartış!. Ben politikayı senin babanla da tartışmıştım, şimdi seninle tartışı-

225 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

yorum; umarım ki bu gidişle oğlunla da tartışaca

ğım!

***

Bayar'ın 9 0 . doğumyıldönümü günlerinde

idi. Hazırcevap Sokak'taki evinin bahçesinde oturmuş konuşuyorduk. Ben bir kişinin, Bayar gibi bir hayat çizgisi çizdikten sonra 90. yılına bu sağlık

şartları içinde erişmesinin mutluluk olduğunu anlatıyordum. Bayar, gözlerini uzakta bir yere takmış,

düşünceli bir sesle bana sordu:

- İsmet Bey, doksanın yarısı kaç?..

- 45 beyefendi..

- Koy bakalım bu kırk beşi doksanın üstüne,
ne ediyor?..

- Yüz otuz beş beyefendi...

Gülümseyerek yüzüme baktı:

- Eh, demek yüz otuz beşe kadar yolu var bunun..

Gülüştük. Ben hemen ekledim:

- Aman beyefendi, gelin şunu yuvarlak rakama bağlayalım, 150 olsun..

Bayar, güvensiz bir yüzle bana baktı:

- Azıcık, mübalağa etmiş olmaz mıyız?..

***

1978 yılında tatlı bir bahar günü idi. Bayar'ın

Çiftahavuzlar'daki evinde Atatürk Metodolojisi üzerinde çalışıyorduk. Atatürk'ün 1922 yılında yaptığı bir konuşmanın üzerinde duruyorduk. O günler

gözümün önünden geçti, ben daha okula bile gitmi-

yordum, Atatürk ancak bugün kavrayabildiğim bu

226 • İ S M E T B O Z D A Ğ

önemli konuşmaları yapmaktaydı. Bunun hayranlı

ğı içinde olacak:

- Ben o zaman daha altı yaşındaydım, demiş

bulundum.

Bayar, gözlerini kaldırıp yüzüme baktı, sözlerimi anlamamış gibi sordu:

- Ne dediniz İsmet Bey?..

- Ben Atatürk'ün bu konuşmayı yaptığı günlerde daha altı yaşında bir çocuktum, dedim efendim...

- Peki, şimdi sen kaç yaşındasın?

- Altmış iki...

Hayal kırıklığına uğramış gibi yüzünü ekşitti:

- Bir gün çoluk çocukla arkadaşlık edeceğimi

hiç aklıma getirmemiştim!

***

1978 yılında Bayar'ın evindeydik. Bir Alman

sosyal antropoloji uzmanı Bayar'a Almanya'da yapılan Kürt yayınlarını toparlamış getirmişti.

- Bunlar sizde kalsın, kullanın, sonra işi bitince ben gelip alırım, dedi.

Bayar:

- Öyleyse, hemen çalışmalara başlayayım, sizi bekletmeyeyim, deyince Alman:

- Acelesi yok beyefendi, hatta gerekirse 100.

doğum gününüze kadar bekleyebilirim.

- Kimden ümitsizsiniz anlayamadım, benden

mi, kendinizden mi; ben sizi 125. doğum gününe

kadar bekleyebilirim.

POLEMİK

elal Bayar, 1924 Anayasasına, ATATÜRK

ANAYASASI demekten hoşlanırdı... *Millî*

Mücadele, bu anayasa ile yapılmış; *Cumhuriyet*, bu anayasanın avuçlarında doğmuştu! *Millî Mücadele* de, *Cumhuriyet* de, *Atatürk'ün* büyük katkıları ile ortaya çıkmış eserler olduğu için, Bayar,

1924 Anayasası'na "*Atatürk Anayasası*" demekten zevk alıyordu!

1961 Anayasası yürürlüğe girmiş, Celal Bayar, cezaevi günlerini geride bırakmış, Çiftehavuzlar'daki evinde çalışıyordu; birlikte "Başvekilim Adnan Menderes" adlı kitabı hazırlıyorduk. O sıralarda, 1961 Anayasasını öven yazılar basında sık sık görülüyordu. Prof. *Mümtaz Sosyal'ın* "*Anayasa Dinamiği*" adlı kitabı yayımlanmıştı; 1961 Anayasa

sını savunuyordu. Ben de Bayar da bu kitabı okumuştuk; karşılıklı eleştirisini yaparken, gördük ki, 1924 Anayasası, demokraside varılacak gayeyi temsil ediyor; 1961 Anayasası, bu gayeye ulaşmak için bir "*geçit anayasası*" idi

228 • İ S M E T B O Z D A Ğ

Bu düşünce, "*Başvekilim Adnan Menderes*"

kitabının ön sözünde şöyle dile getiriliyor:

"1961 Anayasası, 1924 Atatürk anayasasından, hangi noktalarda ayrılır?.. Kanaatimce, en önemli ayrılık, Ulusal egemenliğin kimin tarafından

ve nasıl kullanılacağı noktasındaki ayrılıktır.

Atatürk Anayasası'na göre; "Hâkimiyet, kayıtsız, şartsız milletindir. Türkiye Büyük Millet Meclisi, milletin yegâne ve hakiki mümessili olup, millet namına, hakkı hâkimiyeti istimal eder."

1961 Anayasasında da "Hakimiyet, kayıtsız,

şartsız millete' bırakılmıştır; ama '*kullanış biçimi*'

değiştirilmiştir. Bu Anayasaya göre; 'Millet egemenliğini, anayasanın koyduğu esaslara göre, *yetkili organlar eliyle* kullanır.'

Demek oluyor ki, 1961 Anayasası, *ulusal egemenliğin kullanılmasına, yeni ortaklar* getirmektedir.

Vatandaş oyunun kullanılacağı Millet Meclisi'nin bu

egemenliği, iyi kullanabileceği noktasında kuşku

vardır. Bu ulusal egemenliğin kullanılışını güvenle

yerine getirmek için "*müesseseler*" ihdas edilmiştir: Senato, Anayasa Mahkemesi, Millî Güvenlik Kurulu,

Muhtar Üniversite, Muhtar TRT, Planlama vb...

Düğümün çözüleceği yer burasıdır.

İnce araştırmalara girmeden kabaca söylemek gerekirse, Ulusal Egemenliğin "*Kanun yapma gücü*" Senato, Anayasa Mahkemesi, Cumhurbaşkanlığının Anayasa muhafızlığı görevi ile daraltıl-229 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

makta, frenlenmekte, barajlanmaktadır... Bu daraltma, frenleme ve barajlama, vatandaş oyuna karşı duyulan güvensizliği gösterir!

Ben, burada bu fikrin doğruluğu, ya da yanlışlığı üzerinde duracak değilim. Millî şuuru, okuryazar sayısına bağlayan insanlar ve teoriler olduğu gibi, millî şuurun bölünmezliğini savunan; bir par

çasında var sayılan bir şeyin, öteki parçasında yok

farz edilmesinin yanlışlığını ispatlayan, insanlar ve

teoriler de vardır...

Esasen, önemli olan da bu değildir! Önemli

olan, devletin gerçek sahibi olan *Millet'in* yanına getirilen, *yeni ortaklardır!*..

Anayasanın karakterine bakarak bu yeni ortakları ORDU ve AYDIN diye niteleyebiliriz. Ordu; Millî Güvenlik Kurulu ile; Aydın; Anayasa Mahkemesi, Üniversite, TRT, Planlama, hatta SENA-TO'nun seçim dışı gelen üyeleriyle, devlet ortaklığına girmektedir..."

On Ay Sonra Gelen Cevap

Bayar, son derece nazik bir dille, açıkça

meydan okuyor, Demokrasi açısından 1961 Anayasasının 1924 Atatürk Anayasasından daha geri olduğunu, ancak bir "geçici anayasa" değeri taşıdığını ileri sürüyordu.

27 Mayıs'ta Ankara'ya koşan "fetvacı profesörlerin, -hele o günlerin 27 Mayıs sarhoşluğu 230 • İ S M E T B O Z D A Ğ

içinde- hemen kaleme sarılacaklarını sanıyorduk.

Fakat hayret!

Bir iki köşe yazarının -konunun esasına girmeden- o günlerin alışkanlıkları içinde 'Yine mi sen!'" gibisinden yazdıkları dışında, hiç ses gelmedi.. Artık umut kesmiştik ki, on ay sonra Ord. Prof.

Sıddık Sami Onar, "Fasit daire" diye bir yazı yayımladı. Bu yazıda, bizim "Başvekilim Adnan Menderes'

kitabının Ön söz'ünde ileri sürdüğümüz fikre, dolaylı olarak cevap veriyordu.

Sayın Bayar'la görüştük ve 1961 Anayasası

üzerinde, Sıddık Sami Onar'ı muhatap tutarak bir

tartışma açmaya karar verdik.

İlk yazı hazırlandı. Karşımızda bir hukuk otoritesi vardı. Bu yüzden, dikkatli davranmaya çalışıyorduk, bizim fikir sermayemiz, Atatürk'ün anayasa yorumları, Demokrasi'nin, HALK İDARESİ olduğu

felsefesi idi. Atatürk'ün de bir çok defalar işaret etti

ği gibi, Cumhuriyet, belli sürelerle seçimi yenilenen

"Süreli Hükümdar" rejimi idi.

Başka bir deyimle, "meşruiyet", müstebidin elinden alınmış, halkın eline devredilmişti! Halkın,

hükümdardan daha akıllı olacağı varsayımına dayanıyordu.

Bu nedenle çoğunluk, azınlıktan daha akıllıydı.

Yönetim, çoğunluğun elinde olacak, azınlık

onu eleştirecekti.

231 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

Yasalar karşısında bütün vatandaşlar eşitti.

Böyle bir anayasanın - 1 9 2 4 Anayasası böyle

bir anayasa idi- tek kusuru, halk istibdadına açık

olmasıydı. Ama halktan gelecek istibdat, istibdat olmaz, olamazdı!

Bu tartışmayı başlatmak için: "*Gerekçe bekleyen bir Hüküm*" başlığı altında bir yazı kaleme alındı. Fakat Bayar, Demokrat Partili siyasilere sosyal haklarının iadesinin söz konusu olduğu o haftalarda, bu tartışmanın açılmasını zamansız buldu ve yazı yayımlanmadı. Biz bugün, tarih olmuş bu yazıyı olduğu gibi yayımlıyoruz.

1

II

Gerekçe Bekleyen Bir Hüküm

9 5 0 - 9 6 0 yıllar süresince Cumhuriyet Halk Partisi ile Demokrat Parti arasında cereyan eden mücadelenin hangi fikir kaynaklarından bes-lendiği konusunda açıkladığım fikirlerime, ancak

10 ay sonra, Sayın Ord. Prof. Sıddık Sami Onar'ın

"Fasit Daire" başlıklı yazısı ile dolaylı bir karşılık almış buluyorum.

Şu raslantıya bakın ki bu karşılık, tam memleketin Anayasa düzeninde bir buhran geçirmekte olduğu iddialarının Basın'da, Kamuoyu'nda yaygın

olduğu bir döneme çattı. Bu bakımdan, gerek Sıddık Sami Onar'ın fikirlerine ve gerekse, memleketin içine düştüğü çalkantının sebeplerine temas etmeksizin, bu konudaki düşüncelerimi yeniden açıklamak ihtiyacını duydum.

Önce, şu sorunun karşılığını vermek lazımdır: Bugün memleketin içine düştüğü çalkantı ve 233 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

bunalım, bir tek "Anayasa" kaynağından, bir tek

"Ekonomik kaynak'tan, bir tek "Yeniden biçimlenen dünya düşüncesi" kaynağından mı gelmektedir; yoksa, bunların her birinden payını alarak ortaya çıkan yeni bir, "Tekevvün", yani, yeni bir

"oluş" mudur?..

Bence, yeni bir "01uş"un karşısındayız.

Bu "Oluş"un kaynakları, "Teknik"in, "İlim"i aşması neticesinde doğan, yeni bir "Dünya" ve "Yaşama" anlayışı olduğu kadar, gelişmekte olan Türkiye'mizin yeni ekonomik problemler ortaya çıkarması ve bunların 1961 Anayasası içinde -memleketin ihtiyaçlarına uygun olarak- biçimlenememesidir.

Anayasa üzerinde yapılacak düzeltmeler,

memleketin bugünkü problemlerine tek başına bir

cevap olmamakla beraber, öteki faktörlerin yarattığı

problemlerimizi halledebilmek için, idare şeklimizin

temel prensiplerini, "Millî Geleneklerimizin ve yatkınlıklarımızın aydınlığında yeniden gözden geçirmemiz, kaçınılmaz bir sonuçtur.

Anayasalar, kitaptan çıkmaz, hayattan çıkar.

İster bizden ileri, ister bizden geri olsun, başka bir

memleketin Anayasa Felsefesi, Türkiye'mizin Anayasa temeli olamaz! Anayasa, uygulanacağı sosyal bünye, geliştirdiği Devlet ve idare biçimi ile sıkı sıkıya ilgilidir.

234 • İ S M E T B O Z D A Ğ

Sayın Sıddık Sami Onar'ın şimdiye kadar yayımladığı yazılardan çıkardığım sonuçlara göre, sanıyorum ki, anayasaların, o milletin idari geleneklerine dayanması gerektiği konusunda fikir birliğimiz vardır. İhtilafımız, bu noktadan sonra çıkıyor. Sayın Ord. Profesörün Osmanlı Devlet yapısına bakışı ile

benim bakışım arasında hangi farklılıklar olduğunu ve

bunların nereden geldiğini burada tartışmayacağım.

Anayasaların, sadece Vatandaş Haklarını ve

Hürriyetlerini teminat altına alması düşüncesi,

1789'da, Fransız İhtilalinin Reaksiyoner düşüncesinde kalmıştır.

Anayasaların bazı sosyal kalıplamalar yapması

elbette gereklidir. Bu noktada da Sayın Onar ile beraberiz. Ama, *Orman Suçlarının*

affedilemeyeceğini, filan insanların siyasi haklarını kullanamayacaklarını anayasa Nas'ları hâline getiren düşünce biçimi, sadece

-Sayın Onar'ın ideologluğunu yaptığı- 1961 Anayasamız içinde kalıplanmıştır!

Hem hayat ve toplum dev adımlar ile yürüyecek, hem Anayasanın içine, orman suçlarına varıncaya kadar günlük işler yerleştirilecek; hem de bu anayasa, kıyamete kadar değiştirilmeyecek!..

Bunu, selametli bir düşünce ile anlamaya imkân yoktur!

Memleketin Hukuk Otoritesi olan Sayın

Onar ile Anayasa felsefesi bakımından uyuşmama-

235 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

mızın, şahsımız için hiçbir önemi yoktur. Elde edebildiğimiz bilgilerin yetersizliği yüzünden de böyle bir noktaya gelmiş bulunabiliriz.

Ancak, aynı memleketin bir politika adamı

ile, bir ilim adamının, bir hukuk otoritesinin Anayasa gibi temel yönetim politikasında anlaşamamalarının ehemmiyeti büyüktür, Devlet ve Millet zararınadır!

Hele, memleketin çalkantılar ve bunalımlar

içine düştüğü şu günlerde, vatandaşlar ve çeşitli

zümreler arasında samimi bir diyalogun kurulabilmesi için, *Politikacı* ile *Bilginin* mutlaka bir diyalogo

ğa girmesi, mutlaka fikirlerini kamuoyunda, bütün

şahsi endişelerinden, bütün menfaat ve kaygılarından sıyrılmış olarak samimiyetle ortaya dökmesi şarttır. Ben buna hazırım!

Ancak, böyle bir söyleşmeye girmeden önce,

Sayın Onar'ın imzasını taşıyan bir hükmün, hukuki

gerekçesini öğrenmem, bundan sonra yapacağımız

konuşmaların güven kaynağı olacaktır.

27 Mayıs 1960 tarihinde Millî Birlik Komitesinin daveti üzerine, İstanbul Üniversitesi'nden 7

kişilik bir hukuk kurulu Ankara'ya gelmiş ve Sayın

Onar'ın başkanlığında toplanarak Üniversite ve Bilim adına bir DURUM RAPORU hazırlamıştır.

Raporun tamamı üzerindeki düşüncelerimi burada belirtmeyi, enfüsî hükümler üzerinde tartışmaya

girmeyi yersiz bulurum. Ancak, "BAŞVEKİLİM AD-

236 • İ S M E T B O Z D A Ğ

NAN MANDERES" adlı kitabın ön sözünde ele aldı

ğım bir "Hukuk Hükmü" nün gerekçesini söylemekle yetineceğim.

Bu sözünü ettiğim kitabın ön sözünde demiştim ki:

"Rapor, DP İktidarı'nın meşruiyeti konusunda

şunları söylemektedir: "Bir hükümetin meşruiyeti,

sadece menşeinde, yani iktidara gelişinde değil, iktidarda, kendisini bu mevkie getiren anayasaya riyeti ve millet efkârı, ordu, kaza ve ilim müesseseleri gibi

müesseselerle iş birliği yaparak hukuk nizamı içinde

yaşaması ile ve devamı ile mümkündür".

1924 Anayasasının temel fikirlerine göre,

Hükümet Meşruiyetini, Anayasa ve Halk İradesi ile

sınırlamak elbette doğrudur. Fakat, "Ordu, Kaza ve

İlim müesseseleriyle işbirliği" yolu ile ortaklaşa

Devlet Yönetiminin 1 9 2 4 Atatürk Anayasasının

hangi maddelerinde yazılı olduğunu bilmeye imkân

yoktur!.

Bu, apaçık şunu göstermektedir: Üniversite,

anayasada yazılı olsun, olmasın, kendisini *devletin*

ortağı saymakta ve hükümetin meşruiyetini bu *ortaklığın tanınmasına* bağlamaktadır.

Bir başka deyimle hükümet ve iktidar, anayasada yazılı ödev ve görevlerini yapmadığı için değil, Anayasada yazılı olmayan, fakat varsayılmış birtakım ödev ve görevlerini yapmadığı için suçlanmaktadır!."

237 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

Şimdi sayın Onar, lütfen 1924 Anayasası

maddeleri içinde; İktidar ve Hükümetin "*Ordu, Kaza ve İlim Müesseseleriyle iş birliği yapmak zorunluluğunu*" getiren hükümleri bana gösterebilirsin! Bunları bilmek ihtiyacımdayım; çünkü, koskoca bir parlamento, bu hükme dayanılarak fevkalade mahkemelere çekilmiş, vekiller, başvekiller asılmış, devlet başkanları, vekiller, milletvekilleri genelkurmay

başkanları münferit taş hücrelerde çilelerini doldurmuşlardır. Dünya tarihinde ilk defa cezalandırılan bir parlamentonun, cezalandırma gerekçesi bu hükümdür.

Eğer Sayın ONAR'ın "Fasit Daire" başlıklı yazısında belirttiği gibi; "Gerçek Millî İrade, halkın ihtiyacını, ızdırabını gösteren kişisel iradelerle, bunlara çare arayan ve DEMAGOJİYE BAŞ VURMAYAN, TAVİZ VERMEYEN teknik ve bilimsel, dinamik,

sosyal müesseselerin iradelerinin bileşkisi" ise, asgari bu sözlerine katılabilmemiz için, 27 Mayıs 1960

günü HUKUK ve BİLİM adına başkanlıkları altında

hazırlanan durum raporundaki şu küçücük tek

cümlelerini, 1924 Atatürk Anayasası maddeleri

içinde aydınlatmak zorundadırlar. Buyurun Sayın

Onar, sizi samimiyetle dinliyorum.*

* Bayar, hazırladığı bu yazısını yayımlamadı.

Bayar Böyle Dedi

nönü'nün birinci ölüm yıldönümü idi. Bir

kaç gün önce sayın Bayar'a:

-Ölüm yıldönümünde İsmet Paşa için yu-

muşak bir beyanat vermeyi düşünür müsünüz? dedim. Dönüp yüzüme uzun uzun baktı ve hiçbir şey söylemeden, duymamış görünerek, başka konuya

atladı. Aradan bir kaç gün geçtikten sonra, yine beraberdik; birdenbire bana:

- İnönü için benim yumuşak beyanat vermeme o gün benden niçin istediniz? diye soruverdi. Biraz sıkıntıya düştüm, sonra açıkça anlattım:

- Beyefendi, ben sizin -Allah geçinden versin-

bir emr-i hak vukubulunca Anıtkabir'e gömülmenizi isterim. Biliyorsunuz, bu, bir Kamuoyu meselesidir. Birçok defalar konuştuk ve sizinle mutabık kaldık ki, Türkiye'de kamuoyu, aydınlarımızın -tamamı değil- bir bölümünün elinden, dilinden oluşur.

Bunların çoğu da İsmet Paşacıdır. Çünkü İsmet Pa-

239 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

şa, Türkiye'de Devletçi düzeni kurmaya çalışan bir

Başvekidir. Fethi Bey'in Liberalizmi karşısında -ister istemez- devletçiliğe sarılmış ve bu yüzden Marksistlerin itibarına mazhar olmuştur. Bir de,

Marksist fikriyata mihraklık eden "Kadro" dergisini arkalamış oluşu, onu Marksistlerin gözünde çok yüceltmıştır. Siz, bu bölümü okşayacak bir beyanat

verirseniz, aradaki buzlar erir, yarın biz "Anıtkabir"

meselesini attığımız zaman, yumuşak bir mukavemetle karşılanmış oluruz", diye düşünüyorum.

Bayar, muhabbetle yüzüme baktı. Elimi avu-

cuna aldı. Duygulandığı kimselere böyle davrandı

ğını bilirim:

- İsmet Bey, dedi, sizi düşüncenizde haksız

bulmam. Beni düşünerek bu teklifi yaptığınıza inanıyorum. Açık söyleyeyim: Muhteşem bir abide olduğu için değil, Atatürk yattığı için Anıtkabir'de gömülmeyi ben de isterim. Ona yakın olmak, benim için, hayatta da, ölümdede kıl kadar fark etmez.

Fakat bunu temin etmek için benden bir hareket

beklemeyiniz!. Çünkü ben, bütün hayatımda hiçbir

şey istemedim ve özendiğim hiçbir şeye istekli olmadım! Bana hep "gel şu işi yap" dediler, ben o işin üstesinden gelmeye çalıştım. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girişim öyledir, İzmir Katib-i mesullüğüm

öyledir, Ankara'da TBMMecclisi'ne gidişim öyledir,

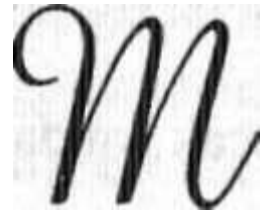
Bakan oluşum öyledir, Başvekil oluşum öyledir, De-

mokrat Parti'yi kuruluşum, Cumhurbaşkanı oluşum
öyledir.. Ben bunların hiçbirine talip olmadım ve
hiçbiri için özel bir gayret göstermedim. Bu belki
bir kusurdur ama, benim böyle vaz geçemediğim
bir kusurum var..

Öldüğüm zaman beni nereye gömecekler?

Bir saniye bile aklımı işgal etmez. Bu millete aralıksız 85 sene hizmet etmiş bir insanım. Bazı şeyleri istemek benim hakkım olabilir!. Ama hayır, benim itiyadımı bozmayınız İsmet Bey... Günümüze hükmedemiyoruz; bir de geleceğe hükmetmeye kalkmayalım!

İşte Sayın Bayar'ın bana söyledikleri... Aklımda kaldığı gibi yazdım. Benim görevim de bundan ibaret!. Naaşı henüz toprağa verilmediği için Rahmet dilemiyorum ama, huzur diliyorum. Allah sevenlerine sabır ihsan etsin!

Bayar'a Göre

ihail Gorbaçov, Sovyetler Birliği'ni yeni

bir modele götürüyor: Prestroyka. Bu

konuda yazılmış bir de kitabı var. Gerek

kitabın incelenmesinden ve gerekse Gorbaçov'un

son Parti Konferansı'nda yaptığı konuşmalardan anlaşılan şu:

"Yeniden *yapılanma*" Sovyetler Birliği'nin, sadece üst-yapısında gerçekleştirilecek: seçimle oluşturulmuş bir Meclis, bu Meclis'in seçeceği yetkili bir Başkan! *Yâni, 1923 Türkiyesi..*

0 Ağustos 1986 Çarşamba!

Gökyüzünün mavi örtüsü taş kesilmiş, İstanbul cayır cayır yanıyor.

Her şey, âdeta buharlaşmış kadar sıcak, ya da

uçacak kadar buharlaşmış!

Çiftehavuzlar'da Sayın Bayar'ın evi, unutulmaz bir gün yaşıyor. Köşkün en serin odasında yatan Bayar, bu amansız sıcakla boğuşmakta!..

Sevgili kızı Nilüfer Gürsoy ve gerçekten -eşi

kolay, kolay bulunmaz- Damadı Ahmet Gürsoy,

bütün sevgileri, bütün dikkatleriyle başucundalar!

Bayar, dışarı çıkamadığı, gazete okuyamadığı

ve ara sıra kabul edebildiği yakın dostlarından başka kimseyle de görüşmediği için, dünya ile haber ilintisini ev halkı sağlıyor. O gün de hoş bir olay olmuş; telefon çalmış, Anadoludan bir meraklı soruyor:

- Celal Beyefendi'nin hastalığı hakkında gazetede bir haber gördük, sağlığı nasıl?..

Gerekli bilgi veriliyor. Telefondaki zat:

243 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

- Ben, Hacı İlyas Sami Muş'un zevcesi adına

telefon ediyorum; Kendisi hasta, telefona gelemedi,

fakat Beyefendinin sağlığını çok merak etti. Ayrıca

şunu da öğrenmek istiyor: Celal Beyefendi'nin eski

arkadaşı olan kocası Hacı İlyas Sami Muş'u acaba

hâlâ hatırlıyorlar mı? diyor.

O akşam Nilüfer Gürsoy ve Ahmet Gürsoy babalarının baş ucundadırlar... Celal Beyefendi'nin göğsü sıkışıyor ve göğsünü boşaltmakta büyük güçlük çekiyor ama, yine de konuşmaktan ve dinlemekten

vazgeçmemiştir. Kızı Nilüfer Hanım, kendisine o

günkü telefonu naklediyor. Bayar, dikkatle dinlemiştir. Bir an, kaşlarını hafifçe çatarak düşünüyor, sonra yüzünün çizgileri açılarak konuşmaya başlıyor:

-Hatırladım... İyi tanırım kendisini! "Muş"

soyadını da ona Atatürk vermişti. Hoşsohbet, vatanperver, kendisine has bir adamdır. İyi Arapça bilir, Farsça bilir. Biz ona "Şarkiyatçı" derdik... Ölmüş

mü?.. Allah rahmet eylesin! Karısı benim hatırım

soruyor demek! Teşekkür ederim!

Hafıza mükemmel... İhata mükemmel... Muhakeme mükemmel... İdrak ve intikal sürati, mükemmel!.. Yalnız, güçlkle nefes alıyor... Öksürüyor, fakat boşaltmıyor göğsünü... O menhus hastalık, bugüne dek, eşi görülmemiş biçimde ve şiddette bastırılmış!.. "SOL KALP YETMEZLİĞİ" denilen bu illet, ilk olarak, Kayseri Cezaevi'nde kendisini göstermişti. O gün-bugün, Bayar, bütün fonksiyonlarıyla sağ-

244 • İ S M E T B O Z D A Ğ

lamdır, bütün azalar tam ve noksansızdır; bütün

kan ve idrar tahlilleri müsbet çıkar; tansiyonu

hiçbir zaman 16'yı geçmemiştir de, toplumunun solu gibi, kalbinin de solundan sıkıntıdadır!

20 Ağustos 1986 Çarşamba günü, yani, şu ayrıntılarını açıkladığımız gün, 104. yılının, 114. gününü yaşamaktadır! Akşam, saat 21...

Kalbin sol yanı, ihanete hazır... Temizlenmek

için ciğerlere giden kan, vücuda pompalanamadığı

için, ciğerleri dolduruyor, oksijen eksikliği mor lekelerle kendisini aşikâr ediyor! Müdavi doktoru Prof.

Dr. Koptagel İlgün, yanında asistanı doçent Emin ile

saat 21'de hastanın baş ucundadır.

Hastalık bilindiği için, oksijen tüpü gelmiştir;

hatta aspiratör gelmiştir; gerekli bütün müdahaleler

için her şey hazırdır! Bayar, yeniden muayene edildi

ve gerekli önlemler alındı. Ancak gerçek çare, aspiratör cihazına alınmaktadır; bunun için hastanın bayılması gerek!

Bu bayılmaya kalbin dayanması gerek!

Bu işin en iyi biçimde yapılabilmesi için, hastanın hastahaneye nakledilmesi gerek!

Bunlar, son gerekler... Doktorlar istiyor ki,

bunlara gerek kalmadan, daha küçük önlemlerle

kalp biraz yardım etsin, ciğer biraz ferahlasın ve vücudun öteki azalarının taşıdığı sağlamlık, Bayar'ı, bu dar geçitten çekip çıkarsın!

245 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

Saat 10'da, doktorlar ayrılıyorlar! Eğer bir fevkaladelik olursa, bir telefon, hemen yetişecekler! Böylece kapıdan çıkan doktorlardan biri, az sonra, geri dönüyor; Asistan Dr. Emin:

- Ben diyor, hastanın yanında kalacağım!

Aile, çok duygulanıyor bu ilgiye.. Teşekkür

ediyorlar ve doktora, Bayar'ın yattığı odanın bitişi

ğinde bir yatak hazırlamaya girişiyorlar. Bunu fark

eden doktor:

- Hayır, diyor ben, hastanın baş ucundaki

koltukta bekleyeceğim! Ve öyle yapıyor.. Bayar'ın

damadı Dr. Ahmet Gürsoy da beraber, hastanın baş

ucunda bekliyorlar ve gelişmeleri gözlüyorlar.

Hastalık hafifleyeceğine, artmakta gibidir...

Hasta ızdırap çekiyor. Asistan, durumu hocasına

bildiriyor; az sonra, Sosyal Sigortalar Göztepe has-

tahanesinin İç Hastalıkları uzmanı Prof. Koptagel İl-

gün, hastanın başucundadır.

Hastayı dikkatle muayeneden geçiren Dr.

Koptagel İlğün, artık küçük tedbirlerin yetmediğini,

hastanın "Aspiratör cihazına" bağlanması gerektiğini, bunun en iyi, hastahane yapılabileceğini söylüyor; sonra da: "Bu bir kalp hastalığıdır; hastayı tanıyan Dr. Siyami Ersek'in bir kere görmesinde yarar var" diyor.

Telefon ediyorlar; tam on dakika sonra Siyami Ersek Bayar'ın baş ucundadır. Kısa bir muayene 246 •
İ S M E T B O Z D A Ğ

ve fikrini söylüyor: Meslektaşı Koptagel İlgün'ün
hakkı var, sayın Bayar hastahaneye kaldırılmalı...

Artık "karar" ailenin!..

Kızı ve damadı baş başa verip birbirleriyle isti

şare ettikten sonra, durumu Bayar'a iletmeyi uygun

görüyorlar. Ahmet Gürsoy, doktorların düşünce ve

kararını açıklıyor... Bayar'ın bütün şuur ve melekeleri yerinde... Biraz düşünüp, "Siz bilirsiniz."
anlamına ellerini iki yana açarak, gözlerini kızının ve damadının yüzünde gezdiriyor. Sonra bir eliyle
kızının bile

ğini, bir elile damadının bileğini tutarak, avuçlarını,

avuçlarına yapıştırıyor; ve yer yüzünde fanilerin duyacağı son sözünü söylüyor: PEKİ, GİDELİM!..

Bu son kelimeleri ağzından çıkarırken, hastahaneye gideceğini elbette biliyordu; fakat acaba, ölümle
kucaklaşmaya gittiğini hissetmiş miydi!.

Kimbilir, belki de!..

O haliyle davrandı, yatağında doğruldu; elbiselerini giymek, kendi arabasına binmek ve öylece
hastahaneye gitmek düşüncesindeydi.

Doktorlar, gereksiz buldular bu etiketi. Ambulans zaten gelmişti. Sedyeye alınıp hastahaneye
yorulmadan götürüldü. Kendisine durum bildirildi;

artık, denilenleri direnmeden yapıyor, kendisini

tıbbın hazakatine teslim etmiş bulunuyordu.

Sedyeye alındı, ambulansa konuldu, Sağlık

Bakanlığı Haydarpaşa Göğüs Hastalıkları hastaha-

nesine götürülüp, doğruca "yoğun bakım" bölümü-

247 • B İ L İ N M E Y E N A T A T Ü R K

ne yerleştirildi. Bir kaç dakika içinde kola serum takılmış, ciğerleri harekete geçirecek aspiratör
hazırlanmıştı. Serumun içinde, belli miktarda uyutucu bulunduğundan, Bayar, herhalde odanın giderek

sislendiğini, sevdiği kızı ve damadının yüzlerinin

bir sisli huni içinde uzaklaşarak küçüldüğünü fark

etti ki, son bir hamle ile kızının elini tuttu.

Bayar'ın dünyada bilerek yaptığı son hareket

de, bu şefkat işareti ve hayata sarılış oldu... Artık uyumuştı! Aspiratöre bağlanabilmek için "uyumuş olmak" şarttı!

Büyük devlet adamı Sayın Celal Bayar, 104

yıl, 114 gün, şuurla, vakarla, şeref ve faziletle yaşadıktan sonra, 16 saat süren son büyük uykusunu uyudu ve 22 Ağustos Cuma günü saat 21:15'te aramızdan ayrıldı. Allah rahmet eylesin!

İSMET BOZDAĞ

CELAL BAYAR Anlatıyor
BİLİNMEYEN
ATATÜRK

"Tek Adam"ın liderliğindeki Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında onun hizmetinde yer alan ve birbiriyle yarışan sayısız insan vardı.

Bu kutsal hizmette yer alanlar arasında öyle biri vardı ki, yırtık pabuçla gezerdi; fakat kimseden bir kuruş dahi kabul etmezdi. Parada ya da makamda gözü yoktu. Sadece vatanına, milletine hizmette gözü vardı. Çünkü ülkesinin kurtarılması gerektiğine, Namık Kemal'in "Vatan Yahut Silistre"sini okuduğu günlerden inanmıştı.

O bu inancıyla "Tek Adam"ın en değerli yandaşlarından biri oldu ve Cumhuriyet tarihimizin önemli isimleri arasında yer aldı. "Tek Adam"ın fikir dostlarından biri olarak onunla insanların tanık olduğu ya da olmadığı birçok olay yaşadı. "Tek Adam"la yaşadıkları hayatının en unutulmaz anlarıydı.

İşte bu kitap, "Tek Adam" Gazi Mustafa Kemal'in hizmetinde varlığını ortaya koyan, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde bir dönem Cumhurbaşkanlığı ve Başbakanlık yapmış olan Celal Bayar'ın kendi dilinden "Bilinmeyen Atatürk"ü anlatıyor.

978-9944-212-85-4

9 789944 212854

truvayayinlari

www.truvayayinlari.com

SANAL KÜTÜPHANE

<http://sanalkutuphane.blogspot.com>